

دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی

زنجیره ی رۆشنییری

*

خاوهنی ښمیتیان: شهوکهت شیخ یهزدین

سهرنووسهر: بهدران شههمهه ههیب

ناوونیشان: دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی ناراس، گهرهکی خانزاد، ههولیر

بایهخدانی

میرانی ئامیدی

به

رۆشنییری له دهشهری بادیناندا

بایه‌خدانی
میرانی نامیدی

به
پۆشنبیری له دهقهری بادیناندا

دانراوی
محهمهد عه‌لی قه‌رده‌اغی

کتیب: بایه‌خدانی میرانی نامیدی به‌پۆشنبیری له دهقهری بادیناندا
دانراوی محهمهد عه‌لی قه‌رده‌اغی
بلاوکراوه‌ی ئاراس - ژماره: ٤٤٣
ده‌ره‌ینانی هونه‌ری ناوه‌وه: ئاراس ئه‌کره‌م
پیت لیدان: سه‌نگه‌ر عه‌بدولقادر
نووسیار: فه‌خره‌دین نامیدیان
هه‌له‌گری: جه‌لال ئه‌لیاس
سه‌ریه‌رشتیی چاپ: ئاوه‌حمانی حاجی مه‌حمود
چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیه‌ر - ٢٠٠٦
له کتیبخانه‌ی گشتیی هه‌ولیه‌ر ژماره (٢٤٢) ی سالی ٢٠٠٦ ی دراوه‌تی

پیشه‌گی

له یه کهم قوناغی خویندنی زانکۆمدا ناوی خوالیخوئشبوو عه‌باس عه‌زاوی چوو به‌گویتما و هه‌والی سووچیکی به‌ره‌م و کۆشش‌ه‌کانیم زانی. دواتر ورده ورده ئەم ناوهم لا به‌پێز و گه‌وره بوو؛ وام لیهاات شوتین پیتی له‌گه‌لێ باره‌وه هه‌لبگرم و لاسایی بکه‌مه‌وه و جیگه‌یه‌کی تایبه‌تی له‌دلما گرت.

سال هات و روژی و سه‌رگه‌رمی چهند کار بووم تا سالی ۱۹۹۰ و دوای راپه‌رین. ئەوه‌بوو له‌وه به‌دواوه ده‌رفه‌تم بۆ په‌خسا و سه‌رم کرده (د.ع) و رۆژانه ده‌چووم بۆ ئەو کتیبخانه ده‌وله‌مه‌نده و ده‌ستخه‌ته‌کانیم ده‌پشکنی. له‌وێ که سه‌ره‌ی کتیبخانه تایبه‌تییه‌که‌ی عه‌باس عه‌زاوی هات و چاوم به‌کار و کۆششی ئەو پیاوه مه‌زنه گه‌شایه‌وه، زیاتر له‌ نزیکه‌وه به‌توانایی و بلیمه‌تی و پشوو قوولیی ئەو که‌له‌پیاوه ئاشنا‌بووم و بۆم ده‌رکه‌وت که یه‌کیکی زانا لێ بپریت و کار بکات و خودایش یارمه‌تی بدات، ده‌توانی چ کارگه‌لێ ئەنجام بدات.

ئێره جیگه‌ی ئەو باسه‌ نییه و به‌کورتی، له‌ ناو به‌ره‌مه‌کانی ئەو پیاوه‌دا پتر له‌ چوارده کتیبیم بینی که له‌سه‌ر کورد و شاره‌کانی کوردستان و هۆز و تیره و ئاین و باوه‌ری کورد نووسیونی و که‌لکه‌له‌ی کۆکردنه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌یان که‌وته‌ میشکم و وینه‌ی زۆریه‌ی نوسخه‌کانیم ده‌ستخست و که‌وتمه کار تێداکردنیان و خودا یارمه‌تی دام به‌هه‌ندیکیاندا گه‌یشتم^(۱).

هه‌ر له‌و تاو‌مو‌دا که‌سانی دی و رۆشن‌بیرانی کوردم هان ده‌دا بۆ کارکردن (۱) وه‌ک کتیبی: «شه‌رزور - السلیمانیه» و «اربل في مختلف العصور» و «هویه کرکوک الثقافیه والاداریه».

له‌و بواره پیرۆزه‌دا^(۱). ته‌نانه‌ت نوسخه‌ی کتیبه‌کانم ده‌نارد بۆ که‌سانیک که پیتیاندا بپه‌رمومه‌وه که کاریان پێ ده‌کریت.

یه‌کیک له‌وانه‌ی ئەوهم لێ راده‌بینی مامۆستا حه‌مدی سه‌له‌فی بوو؛ بۆیه به‌گوێه‌ی ناوچه‌که‌ی و شاره‌زایی له‌ ژیان و زمان و جوغرافیا و میژووی ده‌قه‌ره‌که‌دا، کتیبی «العمادیه في مختلف العصور» ی مامۆستا عه‌باس عه‌زاویم بۆ وینه‌ گرت‌ه‌وه و بۆم نارد. پاش ماوه‌یه‌ک کتیبه‌که‌م بینی به‌هه‌ول و کۆششی مامۆستا حه‌مدی سه‌له‌فی خوێ و که‌ریم فندی چاپ بووبوو^(۲). به‌لام جیگه‌ی داخ بوو که کتیبه‌که‌ له‌ لایه‌که‌وه پرپوو له‌ هه‌له‌ی چاپ و زمان و لیکۆلینه‌وه و له‌ لایه‌کی دیشه‌وه، به‌ئاقاری ئەوه‌دا نه‌چوو‌بوون که ده‌بێ و ده‌بوو بۆ ئەو کتیبه‌ بکریت.

میرنشین عیما‌دیه‌ یه‌کیکه‌ له‌و میرنشینه‌ دیرینه‌ی کورد که ده‌ورێکی بالا و کاریگه‌ری - بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ - له‌ بارودۆخی سیاسی، رۆشن‌بیری، کۆمه‌لابه‌تی، ئابووری و... ناوچه‌که‌ به‌تایبه‌تی و کوردا به‌گشتی بینیه‌ و ئەو دوو مامۆستایه‌ش له‌گه‌لێ که‌س باشر پیتیان ده‌کرا له‌ پێشه‌کییه‌کی خه‌ست و چرپا بۆ کتیبه‌که‌، به‌به‌شیک‌ی باشی ئەو لایه‌نانه‌دا رابگه‌ن؛ به‌لام نازانم له‌به‌رچی ئەوه‌یان نه‌کرد.

دوای ئەوان له‌م ماوه‌یه‌دا له‌ چهند بۆنه و ده‌رفه‌تدا - ناو به‌ناو - لام له‌ هه‌ندێ رووی ئەو بوارانه‌ کردووه‌ته‌وه و^(۳) چیم پێ کرابێ - به‌گوێه‌ی ده‌رفه‌ت - درێغیم نه‌کردووه. به‌لام نه‌ ئەوانه و نه‌ چهن‌دی دیش ئەوه‌ نین ده‌وری دیار و کاریگه‌ری ئەو میرنشینه‌ له‌ بواری جیا‌جیا‌کاندا بخه‌نه‌ روو.

(۱) یه‌کیک له‌وانه‌ برای به‌رێزم مامۆستا حوسین جاف بوو که ریتوماییم کرد و یارمه‌تیم دا بۆ بلاوکردنه‌وه‌ی کتیبی «الفیلیه».

(۲) بروانه: «العمادیه في مختلف العصور» مطبعة وزارة الثقافة، اربیل، ۱۹۹۸.

(۳) بۆ نمونه‌ بروانه: بوژاندنه‌وه‌ی میژووی زانیانی کورد له‌ ریتگه‌ی ده‌ستخه‌ته‌کانیا‌نه‌وه، محمه‌د عه‌لی قه‌ره‌داغی، به‌رگی: ۳ و ۴.

ماوهیهک له مه وپیش، پاش ههول و کوششیکی زۆر و پشکنینی گه لێ سه رچاوه و کۆکردنه وهی زانیاریگه لیککی نوێ، گه لاله ی باسیکم کرد و وتاریکم به زمانی عه ره بی به ناوونیشانی «دور الامراء البایانیین فی خدمه الثقافه الاسلامیه» نووسی. بابه ته که بوو به جیگه ی بایه خی چهند کهس و، له چهند گۆقاردا بلاوکرایه وه^(۱).

(۱) وهک گۆقاری کۆری زانیاری عیراق، دهسته ی کورد و خۆری ئیسلام، ژماره ۱۹، «ههزار میژد» ژماره ۲۴ و په پیره...

هه ره له سه ره روبه ری ته و وتاره و دوا ی ته ویش، له هۆلی کۆکردنه وهی زانیاریدا بووم، له سه ره میرنشینه کانی عیما دییه و سووران و شوپانی دیش و ته نانه ت له سه ره «موسل» یش گه لێ زانیاری نه زانرا و بلاونه کراوه م کۆکردۆته وه. خودا یار بیته له ده رفه تیکدا شتیکیان له ته کدا ده که م.

به خت یار بوو؛ ده ربه ی میرنشینی عیما دییه گه لێ شتی به بایه خم کۆکرده وه؛ که له یه کهمدان و به رود وایانم زانی و وام هاته پیش چاو، بۆ ته وه ده شیت له شیوه ی کتیبیکی بچکۆله دا بابه تبه ندیی بکه م و سووچیکی کتیبخانه ی کوردیی پت بگرم. به لام پیش هه موو شتیکی ده بی ته وه له بییر نه که م که ته مانه به هیه چ شیوه یه ک ئاوینه ی بالاروانی کار و خزمه تگوزاری و هاندانی میرانی عیما دییه نین بۆ خزمه تکردنی زانایان و هاندانیان بۆ گه شه کردن و به ره وپیشبردنی رهوت و ره وپه وهی میژوو له قه له مه وهی خۆباند؛ به لکوو ته مانه نمونه گه لیکن و ده کری چهن دین وینه ی دیشیان له سه ره بدۆزیته وه که هه موویان چهند سووچیکی خزمه تی ته و میره مه زانه به رۆشنییری له سه رده می خۆباند ده ریخه ن و گومانم له وه یشدا نییه چهن دین لایه ن ماون و ده میتنه وه که نه ئیمه و نه که سانی دوا ی ئیمه یش، رێگه یان نابه نه وه سه ره و هه ره به نه زانراوی و نه ناسراوی ده میتنه وه. چونکه کاره سات و جه نگی و هه رای ناوچه که له لایه که وه و که مه ته رخه می کردن و بایه خ نه دانی چین و توێژه نوێکانی نه ته وه که مان به کلته ور و سامانی که له پووری و رۆشنییری چینانی پیش خۆیان، ده یان و سه دان که ره سه ته ی نایاب و به لگه ی روونی خزمه تی میرانی کوردیان به رۆشنییری و زانیاری سه رده می خۆیان، تیدا برده وه و ئیمه یش هیوا براو بووین له وهی جاریکی دی له کون و که له به ری که وه هه والیکیان ده ربه ره بزانی.

ئەو بەلگە و کەرەستانەیش دەست من کەوتوون دەشی بکرین بەچەند بەشیکەوہ:

لە سەرۆوی ھەموویانەوہ - ئەوہی کە ئیستە لە دەست داہ - بەلگە بایەخ دانێ میرانی عیمادییە بە «دیوانی مەلای جزیری». ئەو بایەخدانەئە کە دوو فلیقانە و دوو سەرەبە و لە لایەکەوہ زانا و کەلەمەلاکانی ئەو سەرەمە - ھەرکەسێ لە عاستی خۆبەوہ - بەشیوہبەک لە شێوہکان، خزمەتی پارچەبەک یان چەند پارچەبەک - یان بگرە سەرچەمی شیعەرەکانی مەلای جزیریان کردووە و بەبیر و بۆچوونی خۆیان شەرھیان کردووە و مانایان لیکداوەتەوہ. دوایی - دیارە باوہوہ لەو سەرەمەدا - وەک پاداشدانەوہبەک و چاوہروانیکردنی پاداشی دیکەیش، ئەو مامۆستایانە رەنج و کۆششەکەئە خۆیان پیشکەش کردووە بەمیری خاوەن دەستەلاتی سەرەمە و ئەو پیشکەشکردنەیان بەتاب و تاب و وشەتاراییەکی بالاوہ، لە پیشەکی کارەکەیاندا گونجاندووە.

لە دامینی ئەم باسەدا - وەک باس کردووە - مەبەستی - سەرەکیم لە کۆکردنەوہ و بلاوکردنەوہئە ئەم دەقانە دەرخیستی بایەخدانی میرانی دەقەرێکی کوردستانە بەرۆشنیبیری و، ریزانی ئەومیرانەبە لە زانایان و ئەدیوانی کورد. ئیتر کارکردن لە گەلی ڕووەوہ لەم دەقانەدا وەک: لیکۆلینەوہی وردی خودی دەقەکانی، رەوتی تەسەوف و کاریگەری لەسەر ناوچەکە و بیری زانایان لەو سەرەمەدا، بەراورکردنی بارودۆخی کوردستان لەو سەرەمەدا لەتەک ناوچەگەلی دیکەئە جیھانی ئیسلامدا لە ڕووی تەسەوفەوہ، کاریگەری بیری مەلای جزیری لەسەر ھەست و بیری

رۆشنبیرانی کورد و... گەلی لایەنی دیکەیش دەکرێ بەجیا جیا و لە بواری و دەرفەتی دیدا - ھەریەکەیان بەپیتی خۆی - لای لێ بکریتەوہ.

دەقەکانیش جۆراوجۆرن و، لە ڕووی راستی و دروستیی نووسینەوہ وەک بەک نین و، ھەندێکیان ھەلە و کووژاندنەوہ و، کەموکوورپیان تێداہ، چیم پیکراہیت بۆ راستکردنەوہیان درێخیم نەکردووە، ھەر چیشم بۆ راستنەکراہیتەوہ یان چەند خالەم ئاوا... لە شوێنەکەیدا داناوہ، یان وەک خۆی ڕوونووسم کردووە و لە نێو دوو کەوانەئە ئاوادا [!...] دامناوہ.

پوختترین و رەوانترین ئەو دەقانە دەقی (الفتحیة)ی مامۆستا مەلا جەرگیسی ئەرہیلییەو، لە ڕووی نووسینەوہیشیوہ ھەلەئە زۆر کەمە و نووسەرەوہکەئە خۆتندەوار و شارەزا بووہ.

لەم بەشەدا ٤ دەقی شەرھیی شیعری مەلای جزیری لە لایەن ٤ مامۆستای کوردەوہ دەستکەوتووە، کە کەرەستەئە ئەم باسەن و لێرەدا سەرەتای ئەم ھەولەیان پێ دەرازینمەوہ.

دەقی بەکەم:

کاری مامۆستایەکی مەزنی کوردە کە ناوی سالحی کوری جویرائیلە و بەداخەوہ تائیسستە لە ناوہکەئە بەولاوہ ھیچی دەربارە نازانین و میترووی زانایان و ناودارانی کورد لە ئاستی ناوہکەیشیدا بێ ھەوالە. وەک باسی دەکەم دەقی شەرھیی دوو قەسیدەئە مەلای جزیری دەستکەوتووە کە ئەم مامۆستا شەرھیی کردوون و پیشکەشی کردوون **بەزوبەر پاشای کوری ئیسماعیل پاشای کوری بارام پاشای میری عیمادییە.**

ئەم دەستخەتە کۆنترینی ئەو دەستخەتەنەبە ئەم بارەوہ دەستم کەوتوون؛ بۆیە کردمان بەبەکەم بابەت و لەپیشەوہ داماننا. بەلام دەبێ ئەوہ بڵێین: نووسەرەوہئە ئەم دەستخەتە، خۆتندەوارێکی باش نەبووہ و نوسخەکەئە

پوخت و بچ هه له نییه؛ به لکو هه له ی زوری له نووسینه وه که یدا کردووه؛ ته نانه ت له نووسینه وه ی ئایهت و هه دیسه کانیشدا هه له ی ئاشکرا و دیاری کردووه. له بهر ئه وه ی که نوسخه ی دیمان له بهر ده ستدا نه بوو نه کرا هه له کانی چاک بکه ی نه وه؛ ته نها له شوینانه دا له ئایهت و هه دیشه کانداهه له ی کردبوو، راستمان کردنه وه.

ههروه ها ده بچ نه وه ییش نه بو ئیرین، نه و مامۆستایانه ی شه رحی قه سیده کانیا ن کردووه له چه رخگه لیکه ی پیش ئیمه دا ژیا ون و پله و جو ری رۆشنی ربیا ن جیا وازی زوری له ته ک پله و جو ری رۆشنی ربی ئیمه دا بووه و کاره کانیا ن ره نگدانه وه ی نه و رۆشنی ربیه چه ر و فرا وانه یا ن بووه که بو یانه و باوی نه و سه رده مه بووه؛ بو نمونه، شا ره زاییه کی بالا یا ن له نه ده بی فارسی دا هه بووه و که ویستوو یشیا نه به ره مه کانیا ن شاهانه بی ت و بو دیاری دیوانی شا ده ست بدات و به هیوا ی نه وه ییش بوون له به ره مه می که سانی دی پیشکه و تو تر بی ت و به ره نده ی کتیه رکی و شایسته ی خه لاتی شایانه بی ت، ها توون توانای ته واوی خو یا ن تیدا به کار بردووه و کار یکی وایان کردووه نه و هیز و توانا رۆشنی ربی و نه ده بییه ی بو یانه به پوختی له شه رحه که دا ده ری بخه ن. بو به ده بی نی ده یا ن با به تی عه قائی دی و فه لسه فی و زمانه وانی له ناو دپره کانی شه رحه که دان و یه ک به یه که وه په یوه ست کراون؛ نه مه جگه له ده یا ن رو با عی یی و به ی ت و غه زه ل که نه وانیش بو خو یا ن به شیکیا ن له کاره کانیا ن گرتووه ته وه. دانه ری نه م شه رحانه که به ی ت و چوارخسته کی و غه زه له کانیا ن کردووه به به لگه ی ده ستیا ن بو شه رح کردنی شیعه ره کانی مه لای جزیری، که متر ئیشا ره یا ن بو سه رچا وه کانیا ن یا ن خا وه نی شیعه ره کان کردووه و بو ئیمه ییش له لایه که وه دۆزینه وه ی سه رچا وه ی را بو چوون و به ی ت و شیعه ره کان کار یکی ئاسان نییه و کات و گه رانیکی زوری ده ویت. له لایه کی دیشه وه که نه و ده قانه وه ک خو یا ن بلا و ده که ی نه وه مه به ستمان زیاتر، ده رخسته نی با یه خدانی میر و

مه لای کورده به رۆشنی ربی له و ده قه رده دا و جیگه و شوینی شیعه ره کانی جزیره شه له ناو کو ر و کو مه لی خه لکی کورده ستاندا.

بو لایه نگه لی دیکه ی وه ک با به تی ته سه وف و زانی نی مانا و مه به ستی زا را وه کانی و زانی نی پله ی زانیاری نه و مامۆستایانه و... ده کری لیکۆلینه وه ی به کا وه خو له سه ر نه و ده قانه، له چه ند رو وه بکری ت.

نه م شه رحه م له لای برای به ری زم مامۆستا «خالص یونس» له هه ولیر ده ستکه وت؛ خودا وینه ی زور بکات.

ده قی دووه م:

ده قی دووه م له م به شه دا کتیبی کی مامۆستایه کی دیکه ی کورده. خو شبه ختانه نه م مامۆستایه پیشتر که می تک ناسی نرا وه و شتی ک له سه ر چۆنیه تی ژیا نی نوو سرا وه؛ به لام نه مه ییش نه وه نییه دل پی ئا و بخواته وه و تینۆیتی بشکی تی.

نه م ده قه ییش - که لی ره دا بلاوی ده که مه وه - پیش من که س با سی نه کردووه و له هه یچ سه رچا وه یه کدا ناویم نه دی وه. له م ده رفه ته دا پوخته یه کی نه وه ی زانرا وه و نوو سرا وه، له خا وه نی نه م ده قه - که مامۆستا مه لا جه رجی سی نه ری بیلییه - ده خه ی نه سه ر با سه که، تا خو ئینه ری کورده شتی ک له ژیا نی نه م مامۆستا و به ره مه می بزانی. بو نه مه ییش نوو سین یکی مامۆستا سه عید دپوه چیم هینا وه، که با سی کی تاییه تی له سه ر نه م مامۆستایه مان نوو سی وه، که نه مه پوخته که یه تی به کور دی:

شاری موسل له سه ده ی دوا زده ی کو چیدا، یه کی تیک بووه له و شا ره گه ورا نه که با یه خی زوری تیدا به زانیاری درا وه و خیرومه ندان مه ده رسه و مزگه وتیا ن تیدا دروست کردووه و زانا و مامۆستای باشیا ن له شوینانی دیکه وه بو هینا وه، که ده رسیا ن تیدا بل یینه وه.

یه کیچک له مامۆستایانی ناوداری ئه و چهرخه، مامۆستا مه لا جهرجیسی کوری محمه دی ئه ربیلی ره شادی بووه که بۆ ئه م کاره هه لێژێراوه و هه تێراوه بۆ موسل.

ئه م مامۆستایه، لای مامۆستا مه لا عه بدوللای ئه سه می - به ناوبانگ به ئه سه کنده ربی - و لای مامۆستا مه لا فه تحوللای کوری مه لا ئیبراهیمی حه یده ربی و دواتریش لای مامۆستا سیبغه توللای حه یده ربی، خویندنی ته و او کردووه و هه ر له لای ئه ویش ئیجازه ی زانیاریه کانی وه رگرتووه.

مامۆستا مه لا جهرجیس، مامۆستایه کی خوداناسی راست و دنیانه و یست و خو بۆ ئاین و خزمه تی زانیاری ته رخان کردوو بووه. بۆ ئه م مه به سه ته ییش گه لێ جیگه گه راوه و حه جی مائی خودای کردووه و دوایی هاتوو ته وه ئه ربیل و له وئ سهر گه رمی ده رسوتنه وه و زانیاری بلا و کردنه وه بووه. سالی ۱۱۸۰ چوو ته موسل و ماوه یه ک له وئ ده رسی گوتوو ته وه و مامۆستای پیگه یاندوووه. دوایی گه راوه ته وه بۆ ئه ربیل و پاش ماوه یه ک له وئ یوه رووی کردوو ته به غدا و له وئ رێبازی نه قشبه ندی وه رگرتووه و گه راوه ته وه بۆ ئه ربیل.

سالی ۱۱۸۵ چوو بۆ عیمادییه و - وه ک له مه ولا ده یخوئینیته وه - گه لێ جیگه گه راوه و ئه م دانراوه یی که باسی ده که یین، له و سه فه ره یدا داناوه و چوو، بۆ عه قره و خه لکی ئه وئ ته ربیقه ت و زانیارییان لێ وه رگرتووه.

که له سالی ۱۱۸۶ دا شیخ مووسای حه ددادی - زانیاری به ناوبانگی شاری موسل - به چاوه قوول، کۆچی دوایی ده کات سوله یمان پاشای جه لیلی و یستوو یه تی شوئینه که ی پر بکاته وه و - بۆ ئه م مه به سه ته ییش - له مامۆستا مه لا جهرجیس، باشتری ده ست نه که وتوووه. بۆیه نار دوویه تی به شوئینیداو،

له عه قره وه هه تیا و یه تی بۆ مووسل و شوئینی مامۆستای کۆچ کردوو ی پێ پر کردوو ته وه و مامۆستامان بووه به جیگه ی سوود و مایه ی پیگه یاندنی مامۆستایان، که له سالی ۱۲۰۳ دا محمه دئه مینی خه تیبه ی عومه ربی پیگه یشتوو ی به رده ستی مامۆستا مه لا جهرجیس کۆچی دوایی کردوو، ده رسوتنه وه ی شوئینه که ی ئه ویش له مه دره سه ی محمه د پاشای جه لیلیدا به م سپیترراوه و به م جوړه زۆری کاتی به ده رسوتنه وه وه به سه بر دووه و زانیانی پیگه یاندوووه. هه ر بۆیه شه زنجیره ی ئیجازه ی زۆربه ی زانیانی موسل و ئه و ده رووبه ره ده گه رپته وه بۆ سه ر مامۆستا مه لا جهرجیس و له ویشه وه بۆ زنجیره ی زیڕینی مامۆستایانی حه یده ربی^(۱).

مامۆستا مه لا جهرجیس - وه ک گوتمان - دنیانه و یست بووه و خو ی بۆ خزمه تی ئاین و زانیاری ته رخان کردوو و ته نانه ت له به ره مه، خو ی به دنیاه و نه به سه توه و ژنی نه هه تیاوه و خه یزانی پیگه وه نه ناوه و به و خزمه ته ی کردوو یه تی جگه له پاداشی لای خودا، هه یچی نه و یستوو و له به ر ئه مه یشه رێبازی سو فیه گه ربی راست و بیگه ردی بۆ پیگه یاندنی خو ی و خه لک هه لێژاردوو و رێبازی قادری له شیخ ئیسماعیلی کوری شیخ محمه دی به ر زنجی وه رگرتوو و رێبازی نه قشبه ندی له شیخ ئه حمه د - ئه ویش له شیخ ئه حمه دی خانی - وه رگرتوووه.

(۱) یه کیچک له و زنجیره ئیجازانه من دیومه، ئیجازه ی سه ید مه حموود ئالووسی بووه که له «علاء الدین علی الموصلی» له باوکی خو ی که «صلاح الدین یوسف» ئه فه ندی کوری په مه زان بووه ئه ویش له مه لا جهرجیسی ئه ربیلی وه رگرتوووه. ده ستخه تی ۱۲، ۳۹، د.ع.

هه ره ها ئه م «صلاح الدین یوسف افندی» یه، لای مامۆستا مه لا جهرجیس خوئیندوو یه (ده ستخه تی ۹۰۷۳ ل: ۲۵۷ د.ع) مامۆستا مه لا جهرجیس خوئینی لای مامۆستا سیبغه توللای کوری ئیبراهیمی حه یده ربی خوئیندوو یه تی. سه رچاوه ی پێشوو.

ئەو ئەندازە كەمەيش كە لە شیعری عەرەبی ئەم مامۆستایە بەجیماوە، بەلگەى تەردەستى و شیعرسواری و زمانپاراویبەتى، لە تەك ئەویشدا لە گوتن و دەرھیتانی مێژوودا بە «حسابی ئەبجد» دەستىكى بالای ھەبوو. بەرستەگەلى ناسك مێژووی جوانی دەرھیتاوە.

ئەم مامۆستا بەرپێزە تەمەنىكى پیرۆزى لەسەر ئەم رېبازە، رېبازى خزمەتى ئابن و پېنگەياندى زانایان، بەسەر برد؛ تەنانەت لە دوا دوايى ژيانيدا چاوى كز بووبوو؛ بيانيايى لە دەست دابوو. بەلام لەگەڵ ئەویشدا ھەر لەسەر رېبازى خۆى دەرپېشت و لەبەر دەرزی دەگوتەو. تا لەناكو لە رۆژى لە رۆژەكانى سالى ۱۲۰۶دا -كە لە مالى سولەيمان پاشاى جەليليدا بوو- گيانى پاكي بەخوداى پەروردگار سپارد^(۱).

باسىكى دەستخەتەكە:

ئەم دەستخەتە كە لە «دار العراق للمخطوطات» دا بەژمارە ۴۳۸۵۶ پارێزراوە تېكرا ۲۵۸ لاپەرەيە. سەرەتاكەى بەشەرحى قەسیدەى «حدوث» ى مەلای جزیری دەست پې دەكات كە مامۆستای باسەكەمان- مەلا جەرگىسى كورى محەمەد ئەفەندى -شەرحى كردوو و ناوى ناوہ «الفتحية». ئەم شەرحەى لەسەر داواى مامۆستا مەلا رەشىد^(۲) ناويك كردوو، كە ھاوچەرخى خۆى و كەلەزانای ئەر سەردەمە بوو. دواييش

(۱) پروانە بەرگی حەوتەمى «بووژاندنەوہى مێژووی زانایان... خ».

(۲) بەداخەوہ ئەم مامۆستا بەرپێزەيش، ھېچى دەربارە نەنووسراوہ و ئېمەيش ھېچى لى نازانين؛ ئەوہ نەبېت مامۆستا مەلا جەرگىسى لە پېشەكەيەكەيدا باسى ئەوہ دەكات كە ئەم مامۆستا مەلا رەشىدە نەوہى مامۆستا مەلا عەللەمەيە. بەداخەوہ ئەم مامۆستا مەلا عەللەمەيش -كە مامۆستا مەلا جەرگىسى بەرپێزەوہ باسى دەكات و ناوى دەبات- يەكېكە لەو مامۆستا كوردانەى كە مێژووی زانا و ناودارانى كورد ھەوالتىكى ئەوتۆى دەربارەى نېيە.

شەرحەكەى پېشكەشى -وہك گوتمان- ئىسماعيل پاشاى كورى ئېبراھيم پاشاى مېرى عېمادىيە كردوو.

لە سەرەتاوہ دېياجە و پېشەكى و پروونكردنەوہى نووسىوہ، ئەمانە ھەشت لاپەرەى دەستخەتەكەيان گرتووہتەوہ، دواى ئەوہ سەرەتاى كتيبي «فەتحيە» دېت و تا لاپەرە ۴۲ دەخايەنېت. دواى ئەوہ -جارېكى ديكە- ھەر مامۆستا مەلا جەرگىسى ئەو ناميلكەى خۆى كورتكردوہتەوہ و لە لاپەرە ۴۸دا كورتكردنەوہكە تەواو دەبېت. دواى ئەوہ مېژووی سالى ۱۲۳۸ نووسراوہ، بى ناوى نووسەرەوہ.

دواى ئەوہ، كۆمەلىك حيكايەت و پرووداوى لە «عجائب المخلوقات» و سەرچاوەگەلى ديكە وەرگىراو دېت؛ بى ناوى كەس. ئەم بابەتانەيش لە لاپەرە ۱۶۵دا تەواو دەبن.

لە لاپەرە ۶۶وہ دەستخەتەكەى -كەشكۆل ئاسا- شیعری زۆرى لە شاعيرانى فارسى وەك: «سليم و خضرى و ھادى و خسرو و كمال و فضولى و سعدى و آزر و عراقى و جفايى و شفائى و صائب و مشتاق و وحشى و حافظ و خاكى و وفايى... و» ئاخيەوہ. لە لاپەرە ۱۹۷دا، قەسیدەيەكى درىژى پير محەمەدى شىزى تېدايە و دواتر جامى و دواى ئەوانەيش قەسیدەى بوردييە و شەرحى فارسىي تېدايە.

ئېمە لەم ھەلەدا دەقى ھەردوو شەرحەكەى مامۆستا مەلا جەرگىسى -كە بەزمانى فارسىن- بۆ رېزىلېتان لە نووسەرە بەرپێزەكەى و دەرخستنى بايەخدانى مامۆستايانى كورد و مېرەكانى كوردستان بەشيعرى مەلای جزيرى و رزگاركردى دەقەكەيش لە چنگى مۆتەكەى لەناوبردن، وەك خۆى بلاو دەكەينەوہ؛ بەلام پېش ئەوہ پوختەيەكى پېشەكەيە فارسىيەكە دەكەبن بەكوردى:

پیتسه کی «الفتحیه» به کوردی:

دوای سوپاس و ستایشی خودا و داوای رهمهت بۆ سه‌ر گیانی پاکی پیتغه مبه‌ر و یارانی، ده‌فه‌رموی:

پاش ئەمانه هه‌ژاری بیچاره‌ی سه‌رگه‌رم به‌دنیا‌ی بی‌باره و داماو‌ی ده‌ستی نه‌فسی به‌د و له‌بیده‌سه‌لاتیدا رازی به‌هه‌موو پۆخله‌وات و گه‌ندیی، جه‌رجیسی کو‌ری محمه‌د -خودا له‌خۆ‌ی و باوک و هه‌موو براییانی خۆش‌بیت- ده‌لت: له‌مانگی پی‌رۆزی زیلحه‌جی سالی ۱۸۵۱د له‌چاره‌ی ئەم بیچاره‌ نووسرا، که‌ بچ‌ بۆ‌قه‌لای عیما‌دییه‌ که‌ باره‌گای فه‌رمانه‌روایییه‌ و به‌کو‌ری پی‌رۆزی ئالی عه‌باسی -خودا له‌هه‌موو خراپه‌ و نابارییه‌ک بیانیاریزی- مه‌به‌ست ئیسماعیل خانی کو‌ری بارام پاشای نه‌وه‌ی به‌ریز میر سه‌یفه‌دینه -خودا لیبی خۆش‌بیت- شه‌ره‌فیاب و سه‌رفراز بووم. به‌گه‌لتی به‌خشنده‌یی و چاکه‌ و میه‌ره‌بانیی ئەو سه‌ره‌رز بووم و له‌گه‌ل کو‌مه‌لتی پیاوچاکان و زانایانی ئەو شو‌ینه‌دا گفتوگو و هاو‌پیتی و ناسیاوی و خۆشه‌ویستی په‌یدا بوو و له‌ریز و پله‌یان به‌هه‌مه‌ند بووم. به‌راستی هه‌ره‌کیکیان بۆ‌خۆ‌ی ئەدیب و زانا و مه‌ردیک بوو؛ خودا پاداشی خیریان بداته‌وه‌.

که‌ له‌و‌ی گه‌رامه‌وه‌ و له‌عه‌قره‌ی پی‌رۆز به‌خزمه‌تی میر فه‌تو‌للا به‌گ شاد بووم، به‌گه‌لتی ری‌ز و میه‌ره‌بانی سه‌ری گه‌یاندمه‌ ئاسمان. کاتی گه‌رانه‌وه‌م له‌و‌ی، نامه‌یه‌کی پی‌رۆزم له‌نه‌وه‌ی سه‌رۆکی زانایانی کارامه‌ و ئەدیبی ئەدیبان و سه‌رۆکی ره‌وانبێژان و پاشماوه‌ی بنه‌مای چاک گو‌یان، کو‌ره‌زای زانای گه‌وره‌، مه‌لا عه‌للامه‌ و تاقانه‌ی چه‌رخ، مه‌لا ره‌شیده‌وه‌ پینگه‌یشت و چاوی ره‌نجیده‌م به‌ره‌شی سوورمه‌ی گه‌وه‌ری کلی رشت و له‌ناوه‌رۆکی هاوتای دۆستایه‌تی و برایه‌تی گه‌یشتم و کاکله‌ی نامه‌که‌ی ئەوه‌ بوو که‌ ئەو له‌چاوی خۆیه‌وه‌ و، له‌دلپاکی خۆیه‌وه‌ به‌رانبه‌ر به‌م بی‌چاره‌، له‌و چاوه‌وه‌

که‌ «هه‌ر ده‌فریک چی تیدا بیت ئەوه‌ ده‌ده‌لینی» -وایزانی بوو که‌ من شیاوی ئەوه‌م- داوای لی کردبووم که‌ چامه‌ی «حدوثیه» ی شیخ ئەحمه‌دی جزیری شه‌رح و راقه‌ بکه‌م.

جا هه‌رچه‌ند منی بیچاره‌ی ناته‌واوی بیده‌سته‌لات توانای ئەو جو‌ره‌ کارانه‌م نییه‌، به‌تایبه‌تی شه‌رح و لیکدانه‌وه‌ی وته‌ و شیعی به‌رز و عاریفانه‌ی شیخی جزیری و خۆدان له‌مانای ورد و هه‌ستی به‌رز و ئەو له‌توانای ئاده‌مبیزاد به‌ده‌ره‌، به‌لام ترسام ئەگه‌ر به‌ده‌نگیبه‌وه‌ نه‌چم، ئەو زانا پایه‌به‌رزه‌ ئەمه‌م به‌سه‌رپی‌چیکردن له‌ داوا و فه‌رمانی بداته‌قه‌لم و به‌بی‌وه‌فایی له‌ئهرکی سه‌رشاندا به‌رانبه‌ری دابنیت و بیسته‌مایه‌ی پچرانی رسته‌ی پتوه‌ندیی نیتوانمان. بۆیه‌ داوای یارمه‌تیم له‌ گیانی پاکی شیخه‌ گه‌وره‌کان و پیاوچاکه‌کان کرد و به‌یته‌کانی ئەو غه‌زه‌لم به‌جو‌ری شه‌رح کرد که‌ مانای «لغوی» وشه‌کانی یه‌که‌ یه‌که‌ روون و ئاشکرا بیت و هیواداریشم به‌یته‌کانی دیوانی شیخی جزیری -که‌ حه‌قیقی و ته‌سه‌ووفین- به‌هۆی ئەم لیکدانه‌وه‌وه‌ روون ببنه‌وه‌ و بزانی.

ئەم نامیلکه‌یشم به‌ناوی به‌ریز و پایه‌به‌رز و به‌خشنده‌ و ره‌وشت به‌رز و تاقانه‌ی چه‌رخ خۆی، ئیسماعیل خانه‌وه‌ ناو ناو پرکیشی ئەوه‌م کرد ئەم نامیلکه‌م پینگه‌شی ئەو زاته‌ بلنده‌ کرد. هیوام وایه‌ مسی بی‌بایه‌خی من له‌لای زانایان و پیاوچاکان و عاریفان، به‌زیری سوور بچیت و ناویشیم نا «فتحیه» ئومیدم وایه‌ هه‌رکه‌سی ئەم نامیلکه‌ به‌دلی پاک و دوور له‌کینه‌ و خه‌وش به‌رانبه‌ری عیلمی یه‌کتا په‌رستی بخوینیته‌وه‌، له‌به‌ره‌که‌تی عیرفان به‌ش و باره‌ بیات و به‌هه‌مه‌ند بیت.

چاوه‌روانی‌شیم له‌ براییانی به‌وه‌فا و زانایانی دلپاک -به‌تایبه‌تی دۆستانی گیانی، مه‌لا مه‌حموود و مه‌لا ره‌شید- ئەوه‌یه‌ که‌ چاو له‌که‌موکو‌رییه‌کانم بپۆشن و چه‌وتی و نابارییه‌کانیش به‌خیری خۆیان چاک

بکهنه وه و له دووپات بوونه وهی و ته و دريژدادريم نه کۆلنه وه؛ چونکه مه بهستم له م کاره م سوودی گشتی و پروونکردنه وهیه له سه ره تا وه تا کۆتایی.

پیشه کی: بزانه خودا یارمه تیت بدات که زانیاری ته وحید (خودا به یه کناسی) زانیاری به کی بی پایان و ده ربایه کی بی سنوره و گه یشتن به بنی نه و ده ربایه، له توانادا نییه و دۆزینه وهی گه وه ره مه به ستیش گونجاو نییه. به لام که سانیک باوه ریان به گوفتاری نه هلی «حال» هه یه و خاوه نی بی ری ورد و تیژن و باوه ریان به زاراهه کانی پیاوه گه وه ره کانی ته سه ووف هه یه و کتیه به کانی نه وان ده خویننه وه و له پیرۆزی نه وان به هره مه ند ده بن و، ده گه نه نه و مانا به رزانه و، به به رچا و پروونییه وه ده یان بینن و، وا ده بی یه که مه سه له ی ته وحید - که زانیاری ئیره تیی به سه له ها نه وسا ده یزانن و پیتی ده گه ن- نه مان به ماوه یه کی کورت تیی ده گه ن و بروای بی ده گه ن.

هه ره له به ره نه مه یشه که شیخ محیدینی عه ره بی مورید و مه نسوویه کارامه و لیها تووه کان بو خویندنه وهی کتیه به کانی نه هلی ته سه ووف هان ده دات و زاراهه گه لیک که به زوبانی نه واندا دیت و له کتیه به کانیاندا نووسراون، به راست و دروست داده نیت.

هه ره بویه شه شیخی ئیبنو حه جهر له توحفه دا خه لک بو زانیاری زانیاری به کانی ته سه ووف هان ده دات؛ نه وه که زاراهه کانی نه وان به یه کجاری تیدا بچن. بیرو رای سو فیانی شاره زا و زانیاری له جیا وازیکاری له ته که شه ربعه تی پیغه مه ردا پاکه و له حوکم کردن به «قدم حو ادث» دووره و حالیشیان له «اتحاد» و «تجزی» و «مشابهة» خالییه و نه گه ر شتیک له مانه ناو بی ریت و بگاته بی ری بی رته سکان، یه که م له به ره تینه گه یشتویی و که مده سه له لاتی نه و که سانه یه، دوو همیش له به ره مه یدان ته نگیی عیباره ت و پیدارانه گه یشتنی وشه و رسته یه، که فراوانی و

گونجاوی نه وه یان تیدا نییه به ته واوی و بی که م و کووری مانا و مه به ستی عاریفانه ی نه وان به یان بکه ن و نه گه ر شتیک وا دیار بی نا جو ریی له ته که شه رعدا هه یه، له مه وه سه ره له ده دات...»

ماموستا مه لا جه رجیس، دوا ی نه مانه چه پکیک زاراهه ی نه هلی ته سه ووف دینیت و به یانیه ده کات و پاکه و خاوی نییه نه و رپیازه ده رده خات و مانا و مه به ستی وشه کان و زاراهه کانی رپیازی ته سه ووف به جو ریک روون ده کاته وه، هه ره وشه یه که مانای دروستی خو ی ده داتی و هیه چ کامیان له ته که شه ربعه تدا نا جو ر و نه گونجاو نا بی ریت.

دوا ی نه مانه یش ماموستای نه ربیلی به نووسینی پروونکردنه وه یه که، نه خشه و شیوه ی کارکردنی له شه رحکردنی قه سیده که دا ده خاته پرو و ده فه رمو یت:

«با شاره نه بیت که له شه رحی هه ره به یتیکدا دۆعایه کی وه رگیراو له پیاو چاکانی نه هلی زا هیر یان نه هلی ته سه ووف ده نووسریت؛ به هیوای نه وه ی نه و که سانه ی نه و دۆعایانه ده کهن، له پیرۆزی خاوه نه کانیان به هره مه ند بن و، ته ئسیری نه و دۆعایانه ناوی نه ی دل یان له ژهنگی گونا ه پاک بکاته وه و، نه گه ر که م و کوورپییه ک یان کارنه کردنیک له و دۆعایانه دا بوو نه وه به هۆی دۆعا کانه وه نییه و که مو کووری له خو ماندا یه...»

دوا ی نه مانه ماموستا مان دیته سه ره شه رحی قه سیده که و یه که یه که به یته کانی ده داته به ره شه مالی لیکدانه وه و لیکۆلینه وه. شه رحه که ی له لاپه ره ۸ تا لاپه ره ۱۴ ده سه تخته ته که ده گرتنه وه و له م نه ندازه دا شه رحیکی تیرو ته سه لی به یته کان، له سه ره رپیازی ته سه ووف ده کات و با سه که لیوان لیوه له مانای ورد و ناسک و زاراهه ی به پیتز و به لگه ی به هیتز و... تا له کۆتایی نه م شه رحه دا ده فه رمو یت:

«له پوژئی نۆبه می مانگی موحه پهمی سالی ۱۱۸۸دا ئەم شەرحە کەمبایەخە پاکنوس کرا. ئەم شەرحە بە پیتی ئەو دەقەیه کە لای من هەیه و گە یو ته دەستی من. لەوانە یە هەندێ له بەیتەکان له ئەسلدا بە جۆریکی دی بن و مانا کانی شیایان دوور و نزیک و، کەم یان زۆر جیاوازیان هەبیت.»

ئەم قسە ی مامۆستا مەلا جەر جیس نیشانە ی شارەزایی مامۆستایە له رییازی لیکۆلینەوه ی زانستی و، پەیردن بە مە بەستی دانەر و، سوود و قازانجی زیاتر له نوسخە بەکی دەستخەت.

مامۆستامان دوای ئەوه ی ئەم شەرحە ی تەواو کردووه، سەرنجی داوه کە مێیک بە درێژ هاتوو ته بەرچاوی؛ لەم رووه وه دەفەر موو پیت: ئەم شەرحە هەرچە ند - له خۆیدا - بە نسیبەت زانایان و عاریفانە وه گە لێ کورته، بە لām هەندێ له کەم توانا و دەست کورتانی ئەم بواره بە لایانە وه درێژە؛ بۆیه شەرحیکی دی، کورت و ئاسان و دەست پێگە یشتوو و له توانادا بووی هەموو کە سێکم نووسی.

ئەم شەرحە یان حەوت لاپەرپه و له کۆتاییه وه باسی هیچی نە کردووه و مێژووی دانانی نە نووسیوه. بە لām نووسەر هه وه کە ی - کە دیاره دانەر هه کە ی نییه - دە لێ: سالی ۱۲۳۸ نووسیوه تییه وه. ئەمیش ناوی خۆی نە نووسیوه (۱).

(۱) و تارێکم له سەر ئەم کتیبە نزیک بەم دەقە ی ئیره نووسیوه و ناردوومه بۆ بلاو کردنه وه و بە یارمه تیبی خودا له بەرگی حەوتە می «مێژووی زانایانی کورد» دا بلاو دە بیته وه.

دەقی سێیه م:

ئەم دەقە ییش بریتییه له شەرحی مامۆستایەکی دیکە ی مەزنی کورد له سەر پارچە یه ک له پارچە شیعرەکانی مەلای جزیری. مامۆستای ئەم دەقە مامۆستای ناودار و ناسراو مامۆستا مەلا «یەحیای مزووریه»، کە شەرحی قەسیدە ی «موغبە چه» ی مەلای جزیری کردووه.

ئەم دەقە له «د.ع» دا بە ژماره ۲۰۹۰۴ پارێزراوه. دەقە کە له ۱۹ پەرە دا یه. لەم نۆژده پەرە دا مامۆستا مەلا یەحیا شەرحی ۸ بەیتی له و قەسیدە کردووه؛ بە لām له چاپە کە ی تە حسین ئیبراهیم دوسکیدا ۱۲ بەیتە. له دوای ئەمە ی شه وه شەرحی کە لیمە ی تە وحید (لا اله الا الله) ی کردووه و ئەویش تا پەرە ی ۲۴ دەخایه نی.

ئەم دەقە ییش - وه ک دەقەکانی دی - نمونە ی بایە خدانێ میرانی عیما دییه یه بەرۆشنبیری و بایە خدانێ مامۆستایانی کوردیشه به «دیوانی مەلای جزیری». ئەمە ییش بە شی زۆری ئەو باسه، کە له لایه کە وه نمونە ی ئەو بایە خپیدانه یه و له لایه کی دییه وه چه پکیک زانیاری نە بیسراویشه له سەر مامۆستا مەلا یەحیای مزووری و نە وه و بنه ماله کە ی:

«مەلای جزیری بە کێکە له و شاعیره کوردانه ی بایە خێکی باش و شیوا و بە دیوانه کە ی دراوه و، نوسخە ی زۆر له بەر دیوانه کە ی نووسراوه ته وه، هەر ئەو بایە خپیدانه ییش بووه کە وای کردووه پوژه لاتناسان و گەرپیده کان له خودی کوردان زیاتر لا له دیوانی ئەم شاعیره مەزنی کورد بکە نه وه. بۆیه پیت سەیر نە بیت ئە گەر بلێم: لەوانه یه هیشتا بە باشی ئاسۆ و سنووری ئەو بایە خپیدانه نە زانرابیت و پەنگیشه گە لێک له ئەنجام و ئاسه واری ئەو بایە خ پیدانه هەر له ناوچوو پیت و ئیمه شتیکی دەر باره نازانین.

وهك دياريكردنى سووچيتكى ئەو بايه خپيدانه پيشتر چەند سەرچاوهى نايابى دەست پيئەگە يىشتوو و دەست لىئەندراوى ديوانى ئەم شاعيرەم ديارى كردوو؛ ھەر ھەھا چەند نمونە يەكى بايەخى شاعيرانى پيشسوومانم لە ريتگەى پيئەخ شىستەكى لەسەر نووسين و لاگردنەو لە شىعەرەكانى «مەلاى جزيرى» ھو لە چەند بۆنە و وتاردا خستە روو؛ بەلام ئەمە ھىشتا زۆرى بەبەرەو يە و ئەگەر يەكيتىك بيت تەنھا ئەو پيئەخ شىستە كىيانە كو بكا تەو ھە لەسەر شىعەرەكانى جزيرى نووسراون، ئەوا شتگە لىكى فرە كو دەكاتەو و كارتىكى گەورە ئەنجام دەدات. لايە نىكى دىكەى بايەخ پيدان بە شىعەرى جزيرى، لە دەستخە تىكدا دەبينم كە لەم ھەلەدا باسى دەكەم. ئەم دەستخە تە شەرحى پارچە شىعەرى:

موغبە چيئەن مە يفرۆش ھەر سەحەرى تىن سەما
بادە خۆران نۆش نۆش مانە لە دەورى جەما

جگە لەو ھى كە تا ئىستە لە ھىچ سەرچاوه يە كدا باسى ئەم شەرحەم نەخوئىندو تەو و نوسخەى دىشم نەديو، ئەم شەرحە لە لايەن مامۆستا يەكى مەزنى كوردەو كە لە سەردەمى خۆيدا و ئىنەى كەم بوو و شارەزاي باشى بابە تەكە يىش بوو و لە كەسانى دىكە يىش چاكتەر دەستە لاتى بەسەرىدا شكاو كە «مامۆستا مە لا يە حىياى مزوورى» يە نووسراو.

لە لايەكى دىكە يىشەو ئەم مامۆستا ئەم شەرحەى لەخۆ يەو نە نووسيو؛ بەلكو لەسەر داواى زوبەير پاشاى كورى ئىسماعىل پاشاى مىرى عىمادىيە نووسيو. جا بۆ دەرخستنى ئەم بايە خپيدانە وا چاكە بە شىكى پيشە كىيە كەى مامۆستاى مزوورى - داواى ئەو ھى دەيكە يىن بە كوردى - بگوئىزىنەو ئىرە:

پاش سوپاس و ستايشى خوداى مەزن و ناردنى دروودى پاك بۆ
پيئە مەبرى خودا، دىلى دەستى نەفسى پىسى پە تيارە و رووچو لە

خۆشەويستى دىناى فريودەردا «يە حىياى كورى خالىد» - خودا لىيان خۆش بىت - دەلى: سالى ۱۲۲۲ لە مانگى زىلحە جەى پىرۆزدا پوختەى خانەوادەى ئالى عەباس و شىاوى و تەى چاكتەرىن كەس ئەو كەسە يە سوودى بۆ خەلك بىت، كە مەبەستەم پىي زوبەير پاشاى كورى ئىسماعىل پاشايە. چ كارتىكى خىر دەخوازى، خودا بۆى جىبە جى بكا، داواى لەم بىچارە كرد كە شەرحى «موغبە چەى مە يفرۆش» لە ديوانى شىخ ئەحمەدى جزيرى بكەم. منيش ھەرچەند كەرەسەى ئەم پيشەم لە دەستدا نەبوو؛ بە تايە تى وتە و فەرمائىستى عارىفانەى جزيرى كە تىگە يىشتن و پەبىردن بەراستى و دروستى لە توانا بەدەرە و روون كەردنەو و لىكدانەو ھى ماناى لە بازنە و سنوورى ھەست و زەوقدا نىيە. بەلام ترسام ئەو كارە لە بەرزەو ھەندى گشتىي بيت و بەئەمر و فرمانى حاكم لەسەرم واجب بىت و ئەگەر سەرىپىچى لى بكەم تاوانبار بىم. جگە لەمانە يىش نەمدە توانى سەرىپىچى لە فەرمانى بكەم؛ چونكە ھەميشە چاكە و بەخشندەى لە ئىمە نەبراو و كەس يىكيش سوپاسى خەلك نەكات سوپاسى خودا يىش ناكات.

لەبەر ئەو دوو ھۆيە، پشت بەخودا و خواستنى يارمە تى لە گىيانى پاكى شىخەكان دەستەم كرد بە شەرح كردن و جىبە جىكردنى مەبەست؛ ئومىد يىشم وا يە - بە يارمە تى خودا - بەم شەرحە، گەلىن لە زار اوەكانى رىيازى تەسەووف بزانرەت و بەشى زۆرى ماناكانى دىكەى شىخى ناوبراو روون بىتەو^(۱).

(۱) لە بەراورد كردنى ئەم دەقەو لە تەك پيشە كىي شەرحە كەى مامۆستا مە لا جەرجىسدا دردەكەوئى كە مامۆستا مە لا يە حىيا (متاثر) بوو بەكارە كەى مامۆستا مە لا جەرجىس و لاسا يىكردنەو و بەدواداچونى مامۆستا مە لا جەرجىسى لە پيشە كىيە كە يدا پىئە ديارە.

نهم دستسخه ته له «د.ع» دا به ژماره ۲۰۹۰۴ پارټيزاوه و ۵۶ لاپهړه يه. بهم لاپهړه شهرحی ۶ بهیت لهو پارچه شیعره ی کردووه که له دیوانه که دا ۱۲ بهیته و دوو بهیتی:

سه بر ، قهراړم کو بر، جان و جگهر هوور ذکر
زولمې وه رهنګ کی ذکر، جان دپه رو دل ته با
جان و دلی من نه وه، خوړی وه شی من نه وه
پادشه تی من نه وه، نه زل دهری وی گه دا

ماموستا سادق به هائهدین که له دیوانه که ی کولپوه ته وه ده لی:

نهم دوو بهیته له دیوانی لیتوگرافافون مارتن هاتمان و، دیوانی دهستخه تی مائیدا نین^(۱).

منیش دوای که میڼک لی وردبوونه وهی، وای بو دچم پارچه شیعره که له بنه رهدا هه ر ۸ بهیت بووه و ماموستای مزووری له بهر نوسخه ی باوه ریپیکراو، پارچه شیعره که ی شهرح کردووه. بو نهم بوچوونه ییش به به لگه یه ک پشت راست ده که موه؛ به لگه که ییش نه وه یه که ته ماشای پارچه شیعره که ده که ییت تیکرا به «قافیه» سه روا ی «... سه ما» ته واو ده بیټ؛ به لام دوو بهیته که (که ناوی ناوه کیان لپده نیین) یه کیکیان به «... سه با» و نه وی دییان به «... سه دا» ته واو ده بیټ. دیاره نه م ییش له شاعیری وه ک جزیری ناوه شپته وه که نه وونده قافیه ته نگ بیټ.

نه وه ی گه لی جیگه ی سه رنجه و ده بی له ناستیدا بوه ستین و بو وه لامی دروستی بگه ریټین، نه وه یه نهم شهرحه ی ماموستای مزووری - وه ک دوو شهرحه که ی پینشو - که خو ی کورد بووه و شهرحی شیعری کوردی کردووه و شهرحه که ییشی بو میرټکی کورد بووه، به فارسییه. شهرحه که ی دیش - که دوای نه مانه دیت - به زمانی عه ره بییه.

(۱) بروانه: سادق به هائهدین نامیدی، دیوانا مه لایټ جزیری، چاپخانه ی کوړی زانیاری کورد، به غدا، ۱۹۷۷، چاپا یه کی، ل ۹۲.

بایه خیتی دی که له م دهستخه ته و شهرحی نهم پارچه شیعره دایه نه وه یه که بنه مالهی ماموستا مزووری بایه خیان به شیعری کوردی و که له پووری کوردی داوه؛ چونکه نهم شهرحه به خه تی محمه د سالحی کوړی ماموستا مه لا یه حیای مزوورییه و بهم جوړه کوټایی به نووسینه وه ی شهرحه که هیناوه:

«بانجام رسید بحمدالله وحسن توفیقه این شرح «غزل مغیچه» از دیوان مجذوب مطلق شیخ المشائخ، شیخ احمد جزری - نفعنا الله ببرکة انفاسه - من کلام افضل المتأخرین، فرید دهره و وحید عصره، سر دفتر اهل علوم، یحیی افندی - رحمة الله علیه - در روز یکشنبه در قریهء جولمیرج، بدست حقیر فقیر بیچاره، مغلوب نفس آماره، محمد صالح بن المرحوم یحیی افندی فی سنه ۱۲۵۹.

له م دهستخه ته وه هه ندیک زانیاری دهرباره ی ماموستای مزووری و بنه ماله که ی ودرده گیریټ و، له وانه یه له شوټی دیکه دا به دروستی دست نه که ون؛ بو به تو مارکردنیان لپره دا پتویسته:

یه که م: ماموستای مزووری کوړی دی بووه به ناوی محمه د سه عید. نهم محمه د سه عیده شاعیر بووه و شیعری فارسی به خه تی خو ی له م دهستخه ته دا هه یه و له دهوروبه ری ۱۲۶۰ دا له ژیاندا بووه. نهم محمه د سه عیده نازناوی شیعری «میهری» بووه.

دووه م: ماموستا محمه د سالح جیگه ی ریټز بووه و ماموستایان و دوستانی شیعری یادگار بیان بو نووسیوه ته وه. نه وه تا یه کی که له و دوستانی که ناوی نووره دینی کوړی عه بدو لالاخانی عه باسی بووه هه ندی شتی بو نووسیوه. وه ک خو ی روونوسی ده که یین:

«این چند افراد مترادف بر اوراق واحده وهم بدین ورق، از برای یار جانی اعزی محمد صالح بن المرحوم المغفور جنت مکان،

فردوس آشیان، العالم الكامل الفاضل عامل، اعني به حضرت يحيى افندي - غفرالله لهما ونفعنا الله تعالى بفيضه وهمته - بخط ما يقرأ - ترقيم وتسويد نموديم؛ در قريه «ديركل» ودر سنه ۱۲۶۰. بيد اقل العباد كمتريين بندگان عاصي نورالدين بن عبدالله خان العباسي. آه من فراق دوستان، ومن هجر الجوليرگ على رغم فلان!»

سپتيه: ئەم دەستخەتە دوو کتیبی تێدايە. يه که میان ئەو «شەرحی موغبه چه» یه که باسمان کرد. دووه میان «کافیە ئیبنو الحاجیب» ه. ئەمیش هەر بەخەتی مامۆستا مه لا سألحی کوری مامۆستای مزورییه. له کۆتایی ئەمه یانه وه نووسیویه:

«تمت الكتاب على يد احقر العباد محمد صالح بن المرحوم يحيى افندي المزوري -رحمة الله عليه آمين- في بلدة جوليرگ في حكومة نورالله بيگ.»

چوارهم: دواى ئەمانە نامەيەکی مامۆستای مزوری دیت که له وهلامی نامەى مامۆستا شیخ مەرووفی نۆدییدا نووسیویه؛ که مامۆستای نۆدی گلهیی له ریبازی مه ولانا خالد و تەسەوفەکەى بووه.

پینجهم: دواى ئەمەیش نووسراوه: له سالی ۱۲۶۰ی کۆچیدا سەرەتای مانگی «جمادی الاولى» رۆژی چوارشەممە کاتی نیوه رۆ له شارۆچکەى جەزیرە -بەئیرادەى خودا- تەرزەیهک باری که دانەى کیشانەى بی گومان ۱۱۲ درههه دهبوو. دنیا دایده و گه ریده و پیاوه پیره کان که سیان تەرزەى وایان نه دیبوو و نه بیستبوو.

شەشم: دواى ئەمانەیش خەتی ئەحمەدی کوری مامۆستا مه لا یه حیای مزوری تێدايە که له سالی ۱۲۶۵ نووسیویه و دەلتی: له کاتەدا محەمەد سألحی برای چووہ بۆ لای وهزیری تازه بۆ ناوێژی.

ههوتهم: هەر له و لاپه رده دا نووسراوه - وا دیاره خەتی محەمەد سألحە - سالی ۱۲۶۴ نۆی مانگی سه فەر، چووم بۆ به غدا و زیاره تی شیخ عەبدولقادی گەیلانیم کرد و رووم له خاکی ده رگاکی مالی.

ههشتهم: له دواى ئەوه، له لاپه رده کدا نامەيەک بۆ خالییدی کوری مامۆستا مه لا یه حیای مزوری نووسراوه؛ نووسه ره که ی نازانریت.

نۆیه م: له لاپه رده کی دیدا، دواى یهک بهیت شیعی عه ره بی، نووسراوه که محەمەدی کوری محەمەد ئەمین - له نه وه ی مه لا یه حیای مزوری - سالی ۱۲۶۹ نووسیویه تیییه وه.

ده یه م: هەر دواى ئەو لاپه ره - له به رانبه ریدا - هه ندیک نامۆزگاری نووسراوه. دواى نامۆزگارییه کان نووسراوه که تاها له کورانی مه لا یه حیای مزوری نووسیویه تیییه وه. له میژووی «جمادی» سالی ۱۲۷۰، که ده بی ۱۲۷۰ بی، نووسراوه.

یازده: دواى ئەوه له لاپه رده کی دیدا نامەيەکی تاهاى عیمادیى مزوری - که ده بی تاهاى برای یان تاهايه کی دی بیت - نووسراوه داواى لیبووردنی بۆ محەمەد سألحی کوری مامۆستای مزوری نووسیویه و په شیمانی ده برپوه له کاریک که پیشتر روویداوه. خه ته که ی زۆر جوانه.

له چند شوینی دیدا ئەم مانا دوویات بووه ته وه و دەلتی: ده چم بۆ گوندی «کلیرمان» بۆ خویندن و جارێکی دی هه له ی وا ناکه م و دلت زویر ناکه م.

دوازه: جارێکی دی شیعی محەمەد سه عیدی (مه هری) کوری مامۆستای مزوری به خەتی خۆی دیت و له سالی ۱۲۶۶ دا نووسیویه.

سیازده: دواى ئەوه یش شیعی تاهاى کوری محەمەد سه عید دیت و دیاره شیعی کوردیشی هه بووه.

له کۆتایی ئەم وتاره وه که بۆ باسی مامۆستای مزوریان دانە ناوه و هه ل

له کيس نه دان وای لی کردین باسی چهند شتیکی لاوهکی بکهین، ئەوه دووپات و چهند پات دهکەینەوه که تێداچوون و بلاوبوونەوه و پەرتەوازەبوونی کتیبخانەکانی کوردستان زبانیکی له میژووی گەلی کورد بەهەموو روویبەهەوه داوه، لهوانه نیبە بەهیچ قەرەبوو بکرتتەوه. له پەنای «یهک دەستخەتی بچکۆله» ی بنەمالەکهیدا ئەو هەموو زانیارییە جیا جیا و هەمەجۆرەمان دەستکەوت؛ ئەگەر بەهاتایە و شوینەواری ئەو هەموو مامۆستا و زانا و ئەدیبه وهک خۆی بمایەتەوه، دەبوو چیمان له دەستدا بوایەت؟ بێ گومان خانەوادەیهکی وها خۆیان میژوویەک دەبوون بۆ خۆیان و، بەلام ئەو تا ئێستە هیچیان دەرپارە نازانین و نازانین ئەو هەموو ئەدیب و مەلا و زانا چۆن ژباون و چ خزمەتیکیان کردووه دوایی چۆن سەریان ناوەتەوه و شوینەوارەکانیان چیمان بەسەرھاتووه.^(۱)

دەقی چوارەم:

لەم دەقەدا مامۆستایەک -که دیارە کوردە- شەرحی قەسیدە «بحسنی احسن التقویم...» ی مەلای جزیری بەزمانی عەرەبی کردووه. بەداخەوه ئەم مامۆستایە له سەرەتاوه هیچی دەرپارە خۆی نەنووسیوه و باسی هیچی نەکردووه و یەکسەر دەستی کردووه بەشەرحی قەسیدەکه؛ بۆ ئەم مەبەستە یەکسەر بەیتێ یەکهمی قەسیدەکهی بەم شیوایە نووسیوه:

«بحسنی احسن التقویم ظاهر صورت ذات

نظر ده علم الاسماء و باطن عين مرات

هذه القصيدة من بحر الهزج الذي تقطيعه على مفاعيل مفاعيل ست مرات المحذوف الضرب والعروض...»

(۱) بوژاندنەوهی میژووی زانایانی کورد له ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوه، بەرگی: ۴،

ئەم دەقە له هەشت لاپەرە دایه. لاپەرە ۲۳ دێری تێدايه. هەرۆهە له کۆتاییشەوه هیچی نەنووسیوه و کۆتاییهکی ئاوايه:

«لسر جهشین ملی هات: اي: اتیت علی عیون الملا فضلاً عن رأسه. تم بفضلہ والصلاة علی نبیه.»

رەنگە بێ سوود نەبیت ئەگەر ئەم قسە لایە لا لێرەدا بنوسم. له خوار ئەم نووسینەوه نووسراوه:

«الحسك محرکة نبات تعلق ثمرته بصوف الغنم (بالکردي سی ددان) ورقه کورق الرحلة (بالکردي پیریینه...)-»

باسیکی دەستخەتەکان:

دەستخەتەکانی شەرحی ئەم قەسیدانە مەلای جزیری -که لێرەدا دەیانخوینیتتەوه- سێ دەستخەتن. بەکورتی یەکه یەکه باسیان دەکهین:

یهکهم: دەستخەتی «وحدة الخلوص في شرح الحدوث» ئەم دەستخەتە بەقەوارە بچوکه و پێوانەکهی (۱۶×۱۱)ه. تیکرا ۱۷۱ لاپەرە ماوه. له کۆتاییهوه ناتەواوه و نازانری چەندی لی له ناوچووه. ئەوهی که ماوه شەرحی دوو قەسیدە له خۆگرتووه؛ یەکهم: شەرحی قەسیدە «الحدوث» و -وهک نووسیمان- ناوی ناوه «وحدة الخلوص في شرح الحدوث»ه. ئەم بەشەیان تا لاپەرە ۱۲۶ ی دەستخەتەکهی گرتووهتەوه. نازانری کێ نووسیویه تیبیهوه؛ بەلام خۆشبهختانه نووسەرەوهکهی له کۆتایی ئەم بەشەوه نووسیویهتی رۆژی چواری مانگی «جمادي الآخر» ی سالی ۱۲۲۷ نووسیویه تیبیهوه.

بەشی دووهمی ئەم دەستخەتە شەرحی قەسیدە «سر وحدة» ی مەلای جزیرییه. ئەم بەشەیش له لاپەرە ۱۲۸هوه دەستپێدەکات و تا کۆتایی دەستخەتەکه دەرگرتتەوه و تا دوا بەیتی قەسیدەکه له دەستخەتەکهدا ماوه؛

به لّام شهرحه که ی ناته واوه و له وه دهچیت په ریه کی که وتبیت و ئیتر نازانم دواى ئه مه یش دهستخه ته که شهرحی قه سیده ی دیکه ی مه لای جزیری یان ماموستایانی دیکه یان هر به ره مه یتکی دیکه ی ماموستایانی دی تیدا بووه؛ یان نا.

خه تی دهستخه ته که خوشخوینه؛ به لّام نووسره وه که ی خوینده وار یکی باش نه بووه و دهره قه تی کاره که ی نه هاتووه و شاره زایی باشی له ئایه ت و حه دیسدا نه بووه. دیاره فارسیه که یشی هر به و جوړه بووه. بزه گه لی هه لّه ی له نووسینه وه که یدا کردووه. سه رباری ئه وه یش دهستخه ته که ناوی بهرکه وتووه و دپیری سه رووی لاپه ره کانی باش ناخوینریتته وه. بو ئه و شوینانه ی بوم نه خوینراونه ته وه خالم داناوه. له بهر ئه وه ی ئه م دهقه کوّنه و له هه موویان زورتره له پیش دهقه کانی دیبه وه دامنا.

دووه م: دهستخه تی « الفتحیه »

ئهم دهستخه ته دانراوی ماموستا مه لا جهرجیسی ئه ربیلییه و، ئه مه یش به دانراوه که ی شهرحی قه سیده ی «الحدوث» ی ماموستای جزیری کردووه. دووجار شهرحی قه سیده که ی کردووه؛ به که میان: شهرحی کی درپزه و تا لاپه ره ۴۱ دهستخه ته که ی گرتووه ته وه. دواى ئه مه شهرحی کی دیکه ی کورتی هه مان قه سیده ی کردووه و ئه م به شه یان کورته و تا لاپه ره ۴۰ ی دهستخه ته که ی گرتووه ته وه. له وه به دواوه تا کوّتایی دهستخه ته که هه ندیک نه قل و نووسینه له «عجائب المخلوقات» و شتی وه ها و پیوه ندی به باسه که ی ئیمه وه نیبه. - (۱۴×۲۰)

ئهم دهستخه ته تیکرا ۶۵ لاپه ره ی قه واره گه وره یه - به پیتوانه ی لاپه ره ی ۱۹ دپیری - تیدایه به خه تیکری وردی فارسی ئامیز نووسراوه ته وه. نووسره وه که ی خوینده وار و به سه لیه بووه و له گه لی جیگه دا سر و بؤر و کارئاسانی بو ئه وه کردووه خوینهر به هه لّه دا نه چیت و به ئاسانی دانراوه که

بخوینیتته وه و له گه لی جیگه دا (منه) واتى به سه ره وه نووسیوه و دیاره له بهر نوسخه یه کی پوخت نوسخه که ی خوئی نووسیوه ته وه.

نووسره وه ی ئه م دهستخه ته یش ناوی خوئی نه نووسیوه؛ به لّام به وه باشه که میژووی نووسینه وه که ی له کوّتایی به شی دووه مه وه بو دیاری کردوین و ده لّی: ۵۵ ذا (دیاره یان «ذی القعه» یان «ذی الحجه» یه) سالی ۱۲۳۸ نووسیوه تیبه وه.

ئهمیش له تهرپوون و کوژانه وه رزگاری نه بووه؛ به لّام شوینه کانی که مترن و بو ئه مانیش هر خالمان دانا^(۱).

ئهم دهقه له هه موویان باشر نووسراوه ته وه و دروستتر دیاره و، سه ره تا و کوّتایی ماوه و، میژووی نووسینه وه ی دواى دهقی یه که مه، به دووه م دهق دامنا.

دهستخه تی سییه م:

دهستخه تیکری بچکو له ی ۸ لاپه ره یبه، به پیتوانه ی «۲۲×۱۵» لاپه ره ی ۲۳ دپیری تیدایه. به خه تیکری ورد نووسراوه ته وه. له م دهستخه ته دا شهرحی قه سیده ی «بحسنی احسن التقویم» ی مه لا جزیری به عه ره بی کراوه. نازانین دانه ره که ی کییه، میژووی نووسینه وه ی دیاری نه کراوه؛ هه روه ها ناوی نووسره وه یشی نازانریت. به شپوه ی مه ره که ب و نووسینه وه و کاغه زه که یدا بو کوّتایی سه ده ی دوازه و سه ره تایی سه ده ی ۱۳ ی کوّجی ده گه ریتته وه^(۲).

(۱) ئهم دهستخه ته له (ع.د) دا به ژماره (۴۳۸۵۶) پاریزراوه.

(۲) ئهم دهستخه ته له کتیبخانه بچکو له که ی خوّم دایه.

ده‌ستخه‌تی چواره‌م:

ده‌قی دانراوی چواره‌م - که به‌شیکه له ده‌ستخه‌تیک - چهند دانراوی دیکه‌ی تیدایه. ۴۸ لاپه‌ریه، پیتوانه‌که‌ی (۱۸×۱۱) ه. له لاپه‌ریه یه‌که‌وه تا لاپه‌ریه ۳۸ی شهرحی قه‌سیده‌ی «موغبه‌چه‌ی مه‌یفرۆش» ی مه‌لای جزیرییه. دوا‌ی ئه‌وه‌یش تا لاپه‌ریه‌ی ۴۸ نامیلکه‌یه‌کی بچکۆله‌ی مامۆستا مه‌لا یه‌حیای مزوورییه له مانای «لا اله الا الله» دا.

ئهم ده‌ستخه‌ته به‌خه‌تی محمه‌د سالحی کوری مامۆستا مه‌لا یه‌حیای مزووری - دانهری شهرحی قه‌سیده‌ی موغبه‌چه - یه. سالی ۱۲۵۹ له گوندی جۆله‌میرگ (جولیرج) نووسیویه‌تییه‌وه.

هر له لاپه‌ریه‌ی دوا‌ی کۆتایی شهرح و نامیلکه‌که‌وه دوو سێ که‌س شیعیریان نووسیوه و ناوی خۆیان و میژووی نووسیینه‌که و، شۆینی نووسیینه‌وه‌که‌یان نووسیوه. تۆمارکردنی پوخته‌که‌یان بێ سوود نییه. له‌وانه:

شیعیری محمه‌د سه‌عید به‌خه‌تی خۆی. چوار خشته‌کییه‌ک که‌سه‌ین سالی ۱۲۶۱ له‌سه‌ری عیمادییه نووسیویه‌تییه‌وه، نووروللای کوری عه‌بدو‌للاخانی عه‌باسی له‌به‌ر خاتری محمه‌د سالحی کوری مامۆستا مه‌لا یه‌حیا له (گوندی «دیرکل» سالی ۱۲۶۰) نووسیویه‌تییه‌وه. له‌خوارییه‌وه نووسیویه: ناخ له‌ دووری دۆستان و دووری جۆله‌میرگ به‌بۆنه‌ی فلانه‌وه. هه‌ندیک به‌دریژی باسی ئهم ده‌ستخه‌ته‌م له‌ به‌رگی «بووژاندنه‌وه‌ی میژووی زانایانی کورد» دا کردوه^(۱).

(۱) پروانه: به‌رگی چواره‌می بووژاندنه‌وه‌ی میژووی زانایانی کورد له‌ رێگه‌ی ده‌ستخه‌ته‌کانیانه‌وه. ل: ۳۵۰.

کتیبه‌ دانراوه‌کان بۆ میرانی عیمادییه:

له‌ سه‌رده‌می کۆندا که‌ چاپخانه‌ نه‌بوو و کتیب به‌ده‌ست ده‌نووسرایه‌وه و له‌و رێگه‌وه بلاو ده‌بووه‌وه، که‌م کتیب بۆ ریک ده‌که‌وت که‌ ده‌ستاوده‌ست بکات و نوسخه‌ی زۆری له‌به‌ر بگیریته‌وه و بلاو بیته‌وه.

هه‌روه‌ها که‌سانیکیش هه‌بوون ده‌یانویست له‌ رێگه‌ی دانراو و به‌رهمه‌کانیانه‌وه بگه‌نه‌ پله‌وپایه؛ یان خه‌لات و به‌رات له‌ میر و پادشا و گه‌وره‌کانی سه‌رده‌می خۆیان وه‌رگرن. بۆ ئهم مه‌به‌سته‌یش ئه‌و مامۆستایانه دوا‌ی دانانی کتیبه‌کانیان، کتیبه‌کانیان به‌و میر و گه‌ورانه‌ پیشکه‌ش ده‌کرد و له‌ پیشه‌کییه‌کانیادا به‌روونی پیشکه‌شی ئه‌و میرانه‌یان ده‌کرد و داوا‌ی خه‌لات و به‌خششیان لێ ده‌کردن.

ئه‌گه‌ر یه‌کتیک به‌چاوی موشته‌ری به‌ده‌ستخه‌ته‌ کۆنه‌کاندا بگه‌ریت، ئه‌وا ده‌یان و سه‌دان دانراوی وا ده‌بینیت که‌ ئه‌و شه‌قل و مۆرکه‌یان پتویه‌وه و ئهم رێبازه‌یش تایبه‌تی گه‌ل و چینییک نه‌بووه و هه‌موو گه‌لانی دهر و دراوسیی ئیمه، ئهم ره‌وشته‌ له‌ ناویاندا بووه و زانایان و میرانی کوردیش له‌ گه‌لانی جیهان دوانه‌که‌وتوون و ئهم ره‌وشته‌یان له‌ ناودا بووه و چهندین کتیبی جۆراوجۆری زانیارییه‌کان له‌ هه‌موو باه‌ته‌کاندا، له‌ لایه‌ن مامۆستایانی کورده‌وه‌ دانراون و له‌ پیشه‌کییه‌کانیادا به‌روونی پیشکه‌شی گه‌وره‌ و میره‌کانی سه‌رده‌می ئه‌و مامۆستایانه‌ کران. نه‌ک ئه‌مه، به‌لکوه‌ گه‌لێ کتیب ده‌بینین مامۆستای ناوداری کورد پیشکه‌شی سولتان و خه‌لیفه‌کانیان کردوون و ویستوویانه‌ ناو و شۆرته‌یان له‌ سنووری کوردستان تیپه‌ریت و خه‌لات و پله‌ی گه‌وره‌بشیان له‌و سولتانانه‌وه‌ بێ به‌خشریت.

کاتی شتیکی کورتم له‌سه‌ر بایه‌خدانی میرانی بابان به‌رۆشنبیری نووسی، چهند نمونه‌م له‌م باه‌ته‌ خسته‌ پروو. ئیشته‌یش - که‌ باسی «میرانی عیمادییه» و بایه‌خدانیان به‌رۆشنبیری ده‌که‌م - چهند نمونه‌م له‌

دهستدایه و دهیانکه به به لگه ی باسه که مان و له رووی ئەو به لگانه وه ئەوه مان بۆ پروون ده بیته وه که میران ویستویانه زانیان له خو بان نزیک بکه نه وه و شانازیان له وه دا بووه مه دره سه ی گه وه و مه لای چاک و فه قی بی زۆریان بو بیته و، میره کان زهوی و باخ و جوگه و کتیب و شتیان بۆ ئەو مه دره سه و مه لا و فه قی یانه وه قف کردووه و له په نای ده ستخه ته کاندایه چهن دین وه قف نامه و به لگه ی ئەم باسانه ده خو یتینه وه.

له پیشدا ئەوه مان بینی که ئەو شه رحانه ی له قه سیده کانی مه لای جزیری کرابوون، سیانیان به پروونی پیشکه شی میرانی عیمادییه کرابوون. جگه له وانه یه چهن دین کتیبی دی له ده ستدان، ناو نووسیان ده که یه و شتییک له ده قی پیشکه شکر دنه کانی شیان ده خه یه سه ر باسه که.

به لام پیش ئەمانه هه موویان، ده ردیکی کوشنده مان هه یه؛ گه لی جار باسیم کردووه و ده بی هه میسه ده ستی بخه یه سه ر و روشن بیریان و دل سو زانی لی ناگادار بکه یه وه، به لکوو بتوانین با زۆر دره نگیش بیته و وه ک ده لێن: «زه ره له نبوه ی بگه ر یتته وه» زه ره ری ئیمه له ده، به کبشی بگه ر یتته وه هه ر باشه. چونکه ئیمه تا ئیسته یه ش خاوه نی که لتووری خو مان نین و نازانین سامانی که له پووریان چهن د بووه و، چی به سه ره اتووه و چیمان ماوه. نازانین و ناتوانین بلێین فلان ماموستامان ئەوه ندە دانراوی بووه و ئەوه یانی پیشکه شی فلان میریان پاشای کوردیان عوسمانی یان ئیرانی کردووه. هه رچی له م بارانه وه ده دۆزینه وه، دۆزراوه ی نووی و بابه تی نه بیستراو و باس نه کراوه. به چاو گیترا نییک به م کتیبه دا دوو دل ییت له ئاستی ئەم قسه دا نامیتیت و زۆریه ی هه ره زۆری باسه که و ناوی کتیبه کان و زانیاری ده رباره یان، دۆزراوه ی کوششی من و که س پیش من له هه یچ سه رچاوه یه کدا باسی نه کردوون.

جا لی ره دا ده بی ئەوه یه له بیری نه که یه که ئەمانه ی ده یان نووسین، ره نگه به شتیکی زۆر که می ئەو دانراوه بیته که له م جوړه ن و له وانه یه هیتشتا

گه لی دانراوی له م جوړه مابن و، له وانه یسه گه لیکی دی هه ر تیدا چووبن؛ به لام هه رچۆن بیته و هه ر لایه کیان بیته، ئەمانه نموونه ن و چاوه پروانی ویتنه گه لی دیکه یه ن.

دانراوه کانی ماموستا مه لا ئیبراهیم:

هه میسه ئەو داخه و ئەو ده رده کوشنده ریگه له نووسه ری کورد له ئاستی میژووی زانیانی کوردا ده باته به ست که میژووی زانیانمان نادیار و نه نووسراوه و له ناو دانراو و کتیبه کانیان و له په نای ده ستخه ته کانیاندا ناوی ماموستایان و دانراوه کانیان ده دۆزینه وه؛ به لام که ده مانه وی شتییک له سه ر ژانیان بزانیان یان بنووسین، ئەوه هه یچ سه رچاوه مان له ده ستدا نییه و وه ک ئەوه وایه ئەو ماموستایانه هه ر له سه ر ئەم زه ویبه دا نه بووین و له چه رخه کانی پیشووا نه ژیا بن. نموونه ی یه که می ئەم به شه ی باسه که مان یه کتیکه له وانه.

ماموستا مه لا ئیبراهیمی کمان هه یه له سه رده می میرانی عیمادییه دا ژیاوه و له کوپی زانیانی ئەو ده قه رده خزمه تی کردووه و له بواری به رز و بالا دا دانراوی هه بووه و ئەوه ی له ده ست ئیمه دایه و هه والییان ده زانین، به شتییک له دانراوه کانی، پیشکه شی میرانی ئەو ده قه ره کردووه؛ به لام که سه رنجی ژیا نی ماموستا و میژووی بنه ماله که ی ده دهن، هه یچمان ده رباره ی گه لی پرسیری ره وا و به بایه خ ده ست ناکه ویته وه ک:

ئەم ماموستایه یه کتیکه له وانه ی دانراوی له زانیاری ته فسیری قورئانی پیرو زدا هه یه و به ره مه کانی پیشکه شی میرانی عیمادییه کردووه. یه کتیک له و به ره مه مانه ی که زانراوه دانراویکیه تی له ته فسیری سووره ته کانی فاتیحه و ئایه ته لکوری و «قل هو الله احد» و «قل أعوذ برب الفلق» و «قل أعوذ برب الناس» و چهن د بابه تیکی دی عه قایدی. له مانه کتیبیکی پیکه یناوه و پیشکه شی کردووه به بارامی «به رام» ی

میری عیما دیبہ و لہم بارہوہ چند دہ قیک لہ نووسراوہ کھی ماموستانا
ئیبراہیم و ہک خوئی و ہر دہ گرین:

«و بعد: فیقول احقر حقراء الطلاب، واذل اذلاء العباد، واضل
طریق الرشاد، ابراہیم المنسوب الی اهل العماد: لما استمطر علی
شآبيب اوجاع آلام الاحزان، سحاب سماء هجران الاوطان،
لا سیما:

دیار بها حل الشباب تیمتی

و اول ارض مس جلدي ترا بها

واستنار فی فؤادي التشراف بأستان دار المخدم القديم، واستضاء
فی خلدي التیمن بفوز عتبه باب ولي النعم علی العمیم، ها هو
سلطان الاسلام، ظل الله علی الانام...»

تا پاش ماوہیہ کی زور پیماہ لدان و باسی چاکھی ٹہو میرہ دہ لئی:

«و اکرم سلاطین الانام، و احماهم لحوزة الاسلام عن الانهدام،
وأسخى من البحر والغمام، وأشجع من ضرغام الآجام، وهو
السلطان المدعو فی الآفاق باسم (بهرام) لازل من التوفیق قوام،
ومن التأيید عصام...»

لہ کوتایی دہستخہ تہ کھی شہوہ شتیکی و امان دہست ناکہ ویت تیشکی
زیاتر بخاتہ سہر ناوی دانراو و دانہرہ کھی، بیان نووسرہ و ہکھی؛ ٹہوہ ندہ
نہ بی نووسرہ و ہکھی میٹووی نووسینہ و ہکھی دیاری دہکات و تاوا دہ لئی:

«قد استراح من کمد الانتهاض لنقل هذا البحث من السواد الی
البياض، العبد الفقير (البراشي) وفقه الله سبحانه وتعالى فی
وظائف عبوديته للإعراض عن مطالبة الأعراض، فی سنة مائة
وثلاثة^(۱) و سبعین بعد الالف من الهجرة النبوية المصطفوية...»

ٹہم دہستخہ تہ و ہک کھیٹیک بہ درپتر ٹہ لہ میٹووی زانایاندا باسما
کردوہ، بہ ژمارہ ۲۰۸۷۷ لہ (د.ع) دا پارٹیزراوہ.

دانراویکی دیکہ ہر لہ تہفسیری قورٹانی پیروژدا - کہ وینہیم
لہ بہرہ دستدایہ - دانراویکہ، بہ دانراوی ٹہم ماموستانا مہ لا ئیبراہیمہی
دہ زانم؛ چونکہ لہ پیشہ کی ٹہم تہفسیرہ و تہفسیرہ کھی پیشوودا دہ قیکھی
زور نزیک بہ ہک دہخوتینہ و ہ؛ و ہک ٹہمہ:

«و يعلم حق العلم علی الناس، ویمیز ارباب الالباب عن لیس لہم
الا الحواس، ولا یسوي بین اصحاب طریق الصواب، و توابع
الوسواس الخناس الذي یوسوس فی صدور الناس، کیف لا وقد
توحد فیما بین اولاد السلاطین بالتناسل الی سلالة العباس،
وامتاز فیما بین الحکام بنصب اعلام العلم و تکریم العلماء
الاعلام...»^(۲).

جگہ لہ مہیش و لہویش لیترہیشدا بہ شتیکی - کہ بریتیہ لہ ٹاہی تی «اللہ
نور السموات و الارض» لہ قورٹانی پیروژ - ہ لبرٹاردوہ بو
تہفسیر کردنہ و ہی.

بہ داخوہ ٹہوہی لہم کتیبہ لہ دستدایہ ناتہواوہ و ۴۷ لاپہرہی ماوہ. لہ

(۱) بروانہ: بووژاندنہ و ہ میٹووی زانایانی کورد لہ ریگھی دہستخہ تہ کانیانہ و ہ،
بہرگی چوارہم، ل ۲۳۰.

(۲) لہ دہقہ کھی دیشدا نووسیویہ:

«وهو ان يعلم حق العلم علی الناس، ویمیز ارباب الالباب عن لیس لہم الا
الحواس، ها هو المتوحد من بین اولاد السلاطین بالتناسل الی سلالة العباس،
الممتاز فیما بین الحکام بنصب اعلام العلم و تکریم العلماء العلام، نعني به
المدعو فی الآفاق باسم «بهرام»...»
زیاد لہ مہیش ہرہک دہبینی ٹہم ٹہ ندازہ تہفسیرہیش - و ہک ٹہوہ کھی دی -
بہ «بهرام» خان یان پاشا، پیٹشک ش کراوہ.

لا پهړه «۳۱» یش به دواوه پهړه یهک یان زیاتری که وتووه. لاپهړه ییتک ۱۰ دپیری تیدایه. قهواره که ی بچو وکه و، خه ته که ی خوښه و بؤ سه ده ی ۱۲ کوی ده گه ریتته وه.

هه نديک له پيشه کييه که ی ودرده گرین و بلاوکردنه وه ی نه وه که ی دی و دهغه که ی دیش به جی دپلین؛ به لکوو شاره زایه ک هه ردو وکیان بکات به یه ک و له ته ک لیکو لینه وه یه کی شیا و یاندا بلاویان بکات وه.

به شیک له پيشه کييه که:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي انار مشكاة صدورنا بمصباح انوار ادراك حقائق الأسرار، وأوقد زجاجة قلوبنا بلوامع لطائف دقائق الأفكار، تكاد تضيئ بضياء صفا، استنتاج المطالب واستحصال المآرب ولو لم تمسسه نار ترتب الانظار، والصلاة والسلام على اكرم انبيائه المكرم بروائع الاحسان وبدائع الآثار، وعلى آله واصحابه الذين هم بدور الأفاضل والأمثال، وشموس الامثال والأخبار.

«وبعد: لما كانت الاية النورية مظلمة الحواش ومغبرة الجوانب بظلام الاوهام، آية عن الأذهان، بعيدة الأكناف عن أنوار إدراك الأفهام، بل كانت باقية مدى الزمان على ماكان، ولم نجد لرموز دقائقها انحلالا الى الآن. بل لعمرى لم يطمئنها إنس قبلي ولا جان! فأردت ان يرفع حجاب الغموض عن خرائد رموزاتها قداح نظري، وان يكشف نقاب ظلام الارتياح عن وجوه عرائس مخفيات لطائفها عروس فكري، لتتكحل به عيون قلوب الناظرين، وتتوشح به أذان عقول المعتبرين، ولنهديه الى حضرة من تحققت انه لا يضيع لديه عملي، ولا يخيب دون بابيه أملي، وهو ان يعلم حق العلم على الناس...»

به لآم ئەم مامۆستا مه لا ئیبراهیمه کتیه؟

ئو هی له دهستخه ته کانه وه دهستمان که وتووه ئو هی به لای که مییه وه دوو مامۆستا مه لا ئیبراهیمان له یه ک بنه ماله دا هیه و بهرونی ده زانین پشته ی ئو بنه ماله زانا و باوک زانا و کور زانا و پشته و پشته مه لا و مه لا زاده بوون و شانازیان به وه وه بووه که مه لا بن و مه لایان لی بکه و پته وه و رۆشنیری بلاوکردنه وه و خزمه تی ناین پيشه یان بیت. یه کیک له به لگه هه ره دیاره کانی خوښه ویستی ئو بنه ماله بؤ زانیاری و رۆچوونیان له خزمه تی رۆشنیری دا ئو هی که باوک مندالی خو ی به مه تۆلکه یی ناوانه «عه للامه» (زور مه لا و که له مه لا) و دواپیش وه ک باوک ویستوو یه تی ئو کوره وا ده رچوه.

جا ئەم مامۆستا مه لا ئیبراهیمه له وانه یه یه کیک له و دوو ئیبراهیمه بیت و یان نه وه ی یان باپیری عه للامه بیت، یان هه ردو وکیان.

وهک گوتم به وردی شتی که له سه ر ژیان و میژوو یان نازانم؛ به لآم له ملا و لا چه ند زانیاری به کم له سه ر زانیانی ئو بنه ماله چنگ که وتووه. تۆمار کردنیان لی ره دا تیشک که لیک به ره وتی ژیانیان ده دات:

* له دهستخه تی «۲۱۰۶۸ د.ع» دا نووسراوه:

حمدي ابن مفتي عبیدالله افندي ابن المرحوم المغفور أسعد ابن المرحوم عبیدالله ابن المرحوم ملا ابراهیم.

* له دهستخه تی «۲۰۸۶۶ د.ع» شدا نووسراوه:

محمود بن ابراهیم بن علامه بن محمود بن ابراهیم بن خلیل.

* له دهستخه تی «۲۰۹۳۳ د.ع» شدا نووسراوه:

عبیدالله، بن ابراهیم بن علامه بن محمود بن ابراهیم بن خلیل المزورین.

* دهستخه تی ژماره « ۲۰۷۷۱ د.ع. » ش عه للامه ی کوری ئیبراهیم له سه ری عیمادییه سالی ۱۱۹۰ له ره مه زاندا نووسیویه تییه وه.

* دهستخه تی « ۲۰۸۶۳ د.ع. » ش کۆمه له دانراویکه، ئیبراهیمی کوری عه للامه. له سالی (۱۱۳۵-۱۱۴۰ک) نووسیویه تییه وه.

* دهستخه تی « ۲۰۸۸۷ د.ع. » ش دهستخه تیکی کۆنه، که وتوته دهستی ئیبراهیمی کوری عه للامه سه رنجراکیش له م دهستخه ته دا ئه وه یه که زانایانی کۆمان چهند به ته نگ زانیارییه وه بوون و چۆن تا دوا هه ناسه یان له سه ره ئه و ریتبازه پیروژه رویشتون. با له نووسینی مامۆستای نووسه ره وه یه وه ئه و بایه خه بخوینینه وه:

« ناسخه خضر المسمى بالسلامه في ۹۳۸ في حلب. والباعث على الاشتغال بكتابة هذا الكتاب في هذه الحالة خوف ان اموت ويبقى غير تام وقد كان مؤلما مضروبا بالطاعون ضربا لا يعلمه الا هو وفاعله. »

جیگه ی خو به تی له په نای ئه م ناوانه دا ناوی مامۆستایه کی دیکه له زانایانی ئه م بنه ماله بینم که کتیبیکی به بایه خی له کتیبخانه ی زانایانی کورددا لی به جیماوه دیاره کتیبه که ی دوا ی خو ی بو ماوه یه کی - له وانه یه درێژ- مه نه ه جی خویندن بووه و فه قی به ده رز خویندوو یانه و نوسخه گه لیکی ماوه له له ناوچوون رزگار بوون.

کتیبه که ناوی «اعلال التصريف» ه و دانره که ی ناوی «عبیدالله» ی کوری ئیبراهیمی کوری عه للامه ی عیمادیی «کلکوری» یه. لیته دا سه ره تا ی کتیبه که له نووسینی مامۆستا خو به وه ده گوێزینه وه ئیته:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على خير خلقه محمد وآله واصحابه اجمعين.

اما بعد: فيقول الحقيير الفقير الى الله الهادي عبيدالله بن ابراهيم بن علامة العمادي: لما رايت كمال رغبات المحصلين في تعلم هذا الكتاب المسمى باللاري، وامتداد اعناقهم نحو الاحاطة به مستعينا بالله الباري، فشمريت عن ساق الجد الى اقتناء ذخائره، واقتلاذ الاناسي من عيون دوابره، فلما شرعت فيه:

رمانی الدهر بالازراء حتى
فؤادي في غشاء من نبال
فصرت اذا اصابتني سهام
تكسرت النصال على النصال

وذلك في توارد الاخبار بتفاقم المصائب والاحزان في العشائر والقبائل، وحاكنا بهرام خان، (شعر):

لاسيما ديار بها حل الشباب تيممتي
واول ارض مس جلدي ترابهـا

فطرحته في زوايا الهجران، ونسجت عليها عناكب النسيان، ثم أجمأوه والاستاذ فرط اعلال (!) الى شد الرجال الى طرف من هو حامي العباد، ماحي العناد، حافظ مدينة بغداد، سليمان پاشا، يسر الله له بالخير ما يشاء، فنصرهم في الرفع الى مدارج الكمال كالاول، فرجعوا الى ما كانوا فيه من قبلي مختلفون ومجتمعون لمن هم ينتشرون، فشرعت لتحصيله ثانيا من اضافة الكتاب فجاء بحمده سبحانه وتعالى شيئا مرتبا. ».

له كۆتايى ئەم كورته باسهى بنه مالهى مامۆستا مه لا ئىبراھىمى عىمادىيدا دوو شت به كورتى به سەر ده كه ينه وه:

يه كه م: له نه وه كانى ئەم بنه ماله دا - ئەوهى زانرابىت - دوو زاناي گه وره يان به ناوى عه للامه وه بووه.

۱- عه للامهى كورى ئىبراھىم.

۲- عه للامهى كورى مه حمود.

دووه م: خالى دووه م كه ليته دا سه رنجى بۆ لا راده كيشم تا ماوه يه كى دريژ له نه وهى ئەم عه للامانه دا زاناي گه وره و جيگه ي ريز هه بووه. له پيشه كى كتيبي «فتحية» ي مامۆستا مه لا جه رجيسدا بينيمان كه نووسىبووى نامه يه كه م له زاناي به ريز و هه لكه وتووى چه رخی خوئى، مه لا ره شيدي كوره زاي مامۆستا مه لا عه للامه وه پي گه يشتبوو؛ نه متوانى داواكه ي بده مه داوه.

المقرر فى شرح المحرر:

ئەم كتيبه دانراوى مامۆستايه كى كورده؛ ناوى نووره دين عه لى كورى يه حياى زيادييه. ئەم مامۆستا پيشتر له سه رچاوه كانى خو ماندا ناوى نه هاتبوو. له سه رچاوه عه ره بيه كانى شدا له ژير ناوى مامۆستايه كى عه ره بدا ناو نووس كرابوو. به لام كه نوسخه ي تاكه دانراوى ناسراو و زانراو يم دى كه كتيبي «المقرر فى شرح المحرر» و هه نديك سه رنجيم دا گومانم بۆ ئەوه چوو مامۆستايه كى كورد بيت و نه ختيك له چه ند پرووى ده ستخه ته كه ورد بوومه وه، گومانم له وه دا نه ما كه مامۆستا نووره دين يه كيكه له وه ده يان - و زياتر - مامۆستاي گه وره ي كورده كه له به ر خه منه خوراوى و بچ خاوه نى، خراونه ته ناو ميژووى زانايانى گه لانى ديكه و دوايش كه س نه بووه له سه ريان هه لبداتى و به بيتنازى لكيتراون به و گه ل و ولا تانه وه.

كه ميك به دريژى باسى ئەو به لگانه م كورده وه كه كوردايه تى ئەم مامۆستامان بۆ ده سه لمين و^(۱) ليته دا دووپاتيان ناكه مه وه و هه ر ئەوه نده ده ليم: كه ئەم مامۆستا «زيادى» يه، واته له تيره ي زيادييه. ئەم تيره يش يه كيكه له تيره گه وره و ديترينه كانى كورد و له ميسر يش هه ن و گومانم بۆ ئەوه ده چييت له ته ك مامۆستاي ئەخلا تيبدا چووبى بۆ ئەوى و^(۲) له وى نيشته جى بووبن و دوايى له ناو گه لى ميسردا توابنه وه و ته نها ناوى هۆز و تيره كه يان مابيتته وه^(۳).

يه كي كيش له وه به لگه سه ره كيبانه ي كه كوردايه تى ئەم مامۆستامانم پيى دۆزيبه وه، پيشكه شكردنى ئەم كتيبه ي بوو؛ به داخه وه كتيبه كى - كه دوو به رگى گه وره يه و نزيكى ۱۰۰۰ لاپه ره يه - كه ميك له سه ره تاكه ي كه وتوو و پيشه كيبه كى تيدا چوو به لام مامۆستايه كمان - خودا پادا شتى بداته وه - له سه ره تاي كتيبه كه وه دوو سى ديترى زيرينى بۆ نووسيوين و له و ديترانه دا ده فه رموى:

«اين نسخه كتاب - كه شرح محرر است - مؤلف او كه على بن يحيى زيادى است، بخط خود نوشته اند، تا برای علما و امرای عماديه بهديه روانه فرمايد، و منى حقيير، خريدم به چهار ليره در مدينه عماديه. احمد بن موسى الدياربكرى.»

ليته دا ئەوه نده ده ليم: كه ئەم كتيبه يش يه كيكه له كتيبه گه وره كانى فيقه ي شافيعى و تا ئيستا چاپ نه كراوه و به چاپ كردنى، سووچيكي

(۱) بروانه «بوژاندنه وهى ميژووى زانايانى كورد له ريگه ي ده ستخه ته كانيبانه وه» به رگى سييه م، لاپه ره: ۱۰۰.

(۲) بروانه «بوژاندنه وهى ميژووى زانايانى كورد...» به رگى دووه م، لاپه ره: ۱۰۸.

(۳) ئيسته يه كيك له گوتار و ده نگوباسييه كانى «راديوى بيبيسى» ناوى «مصطفى الزيادى» يه. تو بلتي هه ر له وه بنه ماله نه بيت؟

کتیبه‌خانه‌ی ئیسلامی، به‌داناوای گه‌وره زانایه‌کی کورد پر ده‌بیته‌وه و ناوی ئەم مامۆستاییش ده‌خه‌ریته‌وه پال ناوی مامۆستا مه‌زنه بیخ ناز و خه‌منه‌خوراوه‌کانی کورد و ئەم کاره‌یش له خوینده‌واره به‌ئهمه‌ک و زرنگ و لیها‌تووه‌کانی کوردی نه‌وه‌ی نوێ و تیکۆشه‌ر ده‌وه‌شیتته‌وه و چاوه‌روانین بزانی‌ن که‌ی ئەم ئاواته‌یش دیتته دی.

داناوایکی مامۆستا محهمه‌د عه‌لی:

یه‌کی‌کی دی له‌و داناوانه‌ی پیتوه‌ندیان به‌بایه‌خدانی میرانی عیما‌دییه‌وه هه‌یه، داناوایکی مامۆستایه‌کی کورده که جگه له‌وه‌ی که ناوه‌که‌ی ده‌زانین که مامۆستا محهمه‌د عه‌لییه و له داناوه‌که‌یدا به‌په‌رینه‌کی زۆره‌وه باسی میرحسه‌ین ده‌کات - که سه‌رده‌میک میری‌کی ناسراو و به‌کاری میرنشینی عیما‌دییه بووه - شتی‌کی ئه‌وتۆ زانانین و بۆ ناساندنی ئەم مامۆستا و کتیبه‌که‌ی هه‌ندی‌ک له نووسینه‌کانی مامۆستا خۆی وه‌رده‌گرین:

له‌سه‌ر لاپه‌ره‌ی یه‌که‌می نووسراوه:

«یتشرف بملاقات أفضل العصر مولانا علي، ومنه بملاقات أعظم المدائن الإسلامية، والقائم بسياستها بركة شيخ المشايخ الشيخ معروف الكرخي - قدس سره.»

له سه‌ره‌تای کتیبه‌که‌ی شیبیه‌وه ده‌نوسێ:

«أما بعد فان الحقيير المكتسي بأثواب العيون، المرتدي بمحبة اهل التقوى وارباب القلوب، محمد بن علي: لما تصرم عليه الدهور، وتأنن في مخالاب الفتن و القصور، وتراكم ظلمات ايام الفتن بعضها فوق بعض، حتى ظننت أنه اقترب للناس حسابهم.»

دوا‌ی ماوه‌یه‌ک نووسینی پێشه‌کی دیتته سه‌ر باسی نووسینی کتیبه‌که‌ی مه‌به‌ستی له نووسینه‌که‌ی و ده‌فه‌رموێ:

« و حضرني من تلك الكلمة التي هي رأس الشكر معان ثبتها

وتوسلت بها الى من انار الله نوره، وسرج الله السليط الوزارة يده وسره، مركز نجوم تخوم الآفاق من أفاضل الحجاز والشام و العراق، يتلو مدائحه بلابل الارواح على منابر الاشباح، يقر باستحقاق الطائع والعاصي، ويرمق سماء معاليه الداني والقاصي، أرسطو الثاني، قسطنطين الباني، السبط الثاني، الدستور المكرم حسين پاشا، لا زال مؤيدا بسهام الادعية صباحا و عشا، والمأمول ان يجعله الله موضع قبوله، وان يرزقني رزقا حسنا يكفني عن ابواب اهل المناصب، حتى ينفق نفائس الاوقات في ادعية سلطان الاسلام، ومن اقام بامر الدنيا والدين من اهل المناقب، واتفق لإفادة العلوم العقلية والنقلية، حسبما اجازني وامرني، قطب فلك المعالي، بحر درر المعاني، شيخ المشايخ، ابراهيم المدني الشهراني، واذن لي في التصحيح والتحشى، فاضل الدهر و كامل العصر، المولى الملقب برسول الذكي، وسائر الاستاذين من فضلاء الزمان وكمل العرفان، وعرض الحاجات لارباب الدولة والتقاعد على أبوابهم والدخول عليهم من آثار المتقدمين، هذا سفيان الثوري مع جلالته وزهده و تنزهه عن الحكام، كان يقعد على ابواب الخلفاء للدخول عليهم...^(١)

وته‌یه‌کی دی:

من مه‌به‌ستی سه‌ره‌کیم له‌م باسه‌دا ده‌رخستنی بایه‌خدانی میرانی عیما‌دییه به‌رۆلی زانیاری و رۆشنییری به‌گشتی و دیوانی مه‌لای جزیری به‌تایسه‌تی و ناویردن و دیاریکردنی ئه‌و باس و بابه‌تانه‌ی له‌م بواره‌دا

(١) ئەم ده‌ستخه‌ته له «ع.د» دا به‌ژماره ٣١٤٩٦ پارێزراوه و، له به‌رگی سییه‌می «بووژاندنه‌وه‌ی میژووی زانایانی کورد» دا هه‌ندی‌ک به‌دریژی باسی ئەم کتیبه‌م کردووه. پروانه: لاپه‌ره ٢٣٢ی سه‌رچاوه‌ی ناویراو.

نووسراون، بوو. دهکړئ هم باسه گه لئ له مهي ئیسته فراوانتر بکړیت و لق و پوږی زوری لئ بکه وپسته وه و قوولتر دهستی لئ دابگیریت؛ به لام من ماوهی له مه زیاترم نه بوو که لیته دا نه نجام دا.

هر یو نمونه دهکړئ دهقی شیعره کان له و دهسته تانه دا - که سه چاوه گه لی باسه که ی من- بکړین به هه وینی باسیکی تاییه ت و له رووی نه و دهقانه وه نه و پارچه شیعرا نه بخرینه بهر شه مالی لیکولینه وه و به و کاره یش، زیاتر نه و شیعرا نه راست بکړینه وه و مانا و مه بهستی ناسکتریان لئ و در بگیریته. هر له بهر نه همیشه له کاره که مده دهقی شیعره کانم بهر پینووسی دهسته تانه کان نووسیوه ته وه و هه ولئ نه وه م نه دا وه له رووی نوسخه چاپه کانه وه هم دهقانه بهر پینووسی ئیسته ی کوردی بنووسمه وه؛ چونکه لیکول ره وان له وانه یه دهستیان به نه سلئ دهقه کان نه گات و منیش به هیئانه وه سهر پینووسی ئیستای کوردی، گه لئ مه بهست له دست بدهم. له م رووه و اماژه به وه ده که م:

ده بی نه ویش نه بویرم دهسته تی شه رحه که ی ماموستا مه لا جهر جیس نوسخه به کی پوخته و، له وه ده چیت له بهر نوسخه ی دانر یان نزیک به نوسخه ی نه و نووسرا بیته وه، بویه له گه لئ جیگه دا (منه) واتی به سه ره و یه، منیش بو نه و مینهو اتانه نه وه م کردوه به زوری له پهراو یزدا دامناون، جار جاریش له نیو که وانه دا و له ناو دهقه که دا نووسیومن.

له م پارچه دا بهیتی نویه می چاپه که جوړیکه و له و دهسته تانه که دا به جوړیکی دییه و، به یه که م خویندنه وه ی درده که وئ که نه ماموستا صادق به هادین و نه ماموستا ته حسین دوسکی له خویندنه وه ی دهقه که دا سهر که و توو نه بوون و دهسته تانه که راستره. به یته که له چاپه که دا ناوایه:

گر د نادم بدیا سرپړی علم نبلیس
«حینما أبصره کبر حینا وسجد»

له دهسته تانه که یشدا ناوایه:

گر د آدم بدیا سر علم ابلیسی
«حین ما أبصره کب جینا وسجد»

نه مه م تنها بو نمونه هیئانه ته وه.

لایه نیکی دی:

لایه نیکی دی له لایه نه پر شن گداره کانی بایه خدانی میرانی عیمادیه به رو شن بیری له دهقه ره که یاندا، نه و بایه خدانه گه وره یان بووه به کور کور نه وه ی دهسته تانه و دانراوی جوړا و جوړی ماموستایانی جیهان. نه و هه وله گه وره یه به ره که ی کتیبخانه به کی که م وینه بوو، که مه گه ر هر خودا بزانی چند دانراوی بی وینه و چند دهسته تی زه که فتکرا و و چند دیاری نایابی تیدا پاریزرا بوو. به لام به پرو کانه وه ی میر نشینه که، کتیبخانه که شبان (کتیبخانه ی قوبه هان) بهر چه پوکی زه مانه که وت و به شی زوری به تالان و دزین و دهسته سه ردا گرتن و مشک و مورانه و چندین جوړی دیکه ی تیدا چوون و تیدا بردن و له ناو بردن بی سه روشوین بوو. پاشماوه به کی که می - که به لگه ی گه وره بی نه و کتیبخانه و بایه خدانی که م وینه ی میرانی نه و دهقه ره، به تاییه تی میر حه سه یه به م لایه نه پر بایه خه ی رو شن بیری - له م دوا ییه دا له ریگه ی ماموستایه که وه درا به کتیبخانه ی «دار صدام» ی نه وسا و «دار العراق للمخطوطات» ی ئیسته. نه و دهسته تانه (۳۲۰) دانه زیاتر دهین و یه که یه که زیاره تی هه مو یانم کردوه و، چاوم به و شوینه واره که مویتانه ی میری ژیر و زانای رو شن بیری کورد گه شاهه ته وه و، سه ری سه رسامبوونم له ناستی نه و ره نجه و نه و گه نجه دا نه وی کردوه^(۱).

(۱) کوی نه و دهسته تانه له ژماره ی (۲۰۷۶۵) وه تا ژماره (۲۱۰۸۶) له کتیبخانه ی ناوبرا ودا پاریزرا وه.

واته ئه‌وه‌ی ئی‌مه ده‌ستمان خستوه و لیره‌دا کردوو مانه به به‌لگه‌ی بایه‌خدانی میرانی عی‌مادییه به رۆشنییری له ده‌قه‌ری بادیناندا بریتییه له: یه‌که‌م: ئه‌و بایه‌خدانه‌یه که له چوار ده‌قی شهرحی چهند قه‌صیده‌ی مه‌لای جزیریدا ره‌نگی دایه‌وه، که مامۆستایانی کورد شهرحی قه‌صیده‌کانیان کردووه و، دوایی کاره‌کانیان پیشکەش به دوو می‌ری عی‌مادییه: زوبه‌یر پاشا و، ئیسماعیل پاشا کردووه.

دووهم: ئه‌و بایه‌خـدانه هه‌ر لایه‌نی ئه‌ده‌بی نه‌بوه و، لایه‌نه جوراوجۆره‌کانی زانستی وه‌ک: ته‌فسیر و، شهرح و بابه‌تی دیشی گرتوه‌ته‌وه.

سێیهم: که‌ره‌سته‌ی پێویست بۆ مامۆستا و فه‌قی له رووی فراوانکردنی ئاستی زانستیانه‌وه، ئه‌مه‌ش خۆی له‌و کتیب‌خانه گه‌وره و که‌موینه‌دا ده‌بینی که له عی‌مادییه‌دا به‌ناوی (مکتبه قبهان) هوه بووه و، سه‌دان و هه‌زاران کتیبی پر بایه‌خی هه‌موو جۆره زانیارییه‌کانی سه‌رده‌می تێدا‌بووه و دوایی پاشماوه‌که‌ی وه‌ک باس‌مان کرد - له (د.ع) دا له‌نگه‌ری گرتووه.

شہرحی قہ صیدہ کانی

۱- الحدوث

۲- سر وحدت

دانراوی:

سالچی کوپی جویرائیل

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين حمدا يوافي نعمك، ويكافي مزيد كرمك، يا ربنا لك الحمد كما ينبغى لجلال وجهك وعظيم سلطانك.

حمد بیحد وثناء بیعدد پادشاهی را که وجود، نتیجه‌ی جود اوست. و خداوند که از بدیع فطرت و ضیع قدرت و حکمت کرم، نقوش ذرات بر صحیفه‌ی عدم رقم فرموده، و بذات خود بر ذات خود تجلی نموده، و آب معرفت در ظلمات صفات تعبیه گردانیده؛ سبحانک لا اُحصى ثناء علیک، کیف اُحصى وصداء ملکوتت «قل اللهم مالک»^(۱) ونداء جبروتت «کل شیء هالک»^(۲) ویرقع جمالت «الکبریاء ردائی» وعرصهء جلالت «لا یسمعنی ارضی وسمائی» و درود نامحدود وبلانهایات وصلوات وآفرین بلاغیایات بر روح مقدس و شبح بی دنس و سرور انبیا و قافله سالار اولیا محمد مصطفی -صلعم- که ندیم خاص الخاص «ابیت عند ربی» و آن عاشق صاحب اخلاص «ولا ینام قلبی» آنکه قسمی بموی مشک بارش «واللیل اذا یغشی»^(۳) و مناسبت از رنگ رخسارش «والنهار اذا تجلی»^(۴) المنزل علیه «اقرا وربک الاکرم؛ الذی علم بالقلم. علم الانسان مالم یعلم»^(۵) وکافی ذات شریفش «لولاک لما خلقت الافلاک» صلی الله علیه وعلی اله واصحابه وازواجه واتباعه وسلم تسلیما الی یوم الدین.

اما بعد؛ این سطری چنداست بقلم صدق نیت و خلوصی طوبیت، که اضعف عباد الله الجلیل، صالح ابن جبرائیل مرقوم کرده در بیان رمزی

(۱) ال عمران / ۲۶

(۲) القصص / ۸۸

(۳، ۴) اللیل / ۲ و ۱ .

(۵) العلق ۴-۷ .

چند از اشارات «بیت حدوث» که از جمله ابیات و غزل دیوان شیخ الواصلین و نجم الملة والدين، تاج العرفاء الکاملین الموحدين، الشیخ احمد جزیری -قدس سره وزاد فتوحه ونور مرقده و عطر مشهده- که بر بسیار حقایق معنوی وقوع یافته و از جمله‌ی ایشانست بیان عادت الله که مطرد است، که کثرت منتشر گرداند، از وحدت؛ چنانکه حرف از نقطه و کثرت از وحدت و امثله‌ی مختلفه از مصدر و کلام و کتب از کلیمه و اعضا و اعصاب و عقل و درک و رباطات و غیرها از ذره‌ی شهوت و نبات و اشجار از جبهه و دانه... تا قیاس بکند که ممکنات غیر منحصر از حقیقت و اجبه سبط اند^(۱) که حق سبحانه و تعالی بتجلیات شئونی هر زمان راز خود با جمع خود گوید، و بهر گویش سخن خود شنود، و هر لحظه بر دیده‌ء خود حسن خود عرضه کند، و هر لمحہ مبهر خود جلوه دهد.

رباعی:

این بوالعجب رموز نگر کز همه جهان

آب و گل خزانه‌ی اسرار کرده‌اند

این لطف بین که بی غرض از خاک تیره

خورشیدوار مطلع انور کرده‌اند

جعلتها تحفه لحضرت من خُصّ بالمواهب الجلیه، و مراتب العلمیه، المؤید من عند الله المحفوف بعنایة الله، آن عدالت پناهی و آصف جایگاهی، مشید دین پرور، و آن مہمد قواعد انعام و عدل گستر مصداق «خیر الناس من ینفع الناس» از دودمان سلسه‌ی بنی العباس که شاه بن شاه، بن شاه زبیر بن اسماعیل، بهرام شاه -خلد الله ملکه و ابد سلطنته الی انقراض الازمان، و انتہاء الدوران، ادام الله مجده بالعز والنصر والاقبال، والظفر- که خانه‌دانی مبارکست که هر امنی و فراغتی و اسایشی که اهل

(۱) نه‌مه رهنگه (ثبت اند) بیت.

این ولایت یافتند از سایه چتر همایون آن خانه‌دان یافته‌اند؛ خاصه توقیر و تربیت علما و شفقت و مرحمت بر رعایا. و چون این ضعیف، این معنی محقق گشته که نشسته در سایه‌ی پناه دولت آن خاندان مبارک - که از جمله دعاگوی آن خانه‌دانست - از آبا و اجداد میرات رسیده است و حقوق نعم ایشان بر این کمینه و جمله آن دیار واجب شناخته؛ چه ایشان خوان کرم عام نهاده‌اند و صلاء «هل من سائل وداع» در داده‌اند. چند کلمهء مشوش را در شرح «حدوث» از فیض فضل ربانی، عناق قلم بدست تصرف غیب سپرده شد، تا گوهر ثمین که از مواهب غیب بحکم به ممکن^(۱) دل رسد، قلم در سلک عبارت کشد، بلکه آن سپهر دولت پناه ملحوظ و منظور دارد؛ هر چند لائق خدمت آن عالیجاه - که موسوم شده است بفضائل قدسیه و شمائل انسیه - و این بضاعت نیست. امّا تا انقراض آثار عالم نام و اوصاف آن آصف جناب بماند، پا بر این امر خطیر نهادم، و امیدوار باشد از آن عالیجاه و از احبا و اصدقاء که اگر زللی و خللی واقع باشد آنرا بنظر عفو اصلاح منظور دارند، تا از ثواب آیهی (فمن عفا و اصلح فأجره علی الله)^(۲) مأجور باشند، و نام این نهادیم به «وحدت الخلوص و شرح الحدوث» و سمتها لخدمه من یقال فی حقه:

آنکه چون در مدحش اندیشه مقال
 ناطقه حیران بماند عقل لال
 کی میسر گردد این بحری شگرف
 جلوه دادن در لباس صوت حرف
 هیچ ازین به نیست کاین امر خطیر
 و اگزاریم هم بدان صافی ضمیر

(۱) له وانه یه (مکمن) بیت.

(۲) الشوری / ۴۰ .

تا کند از فضل و احسان کریم
 مدح خود هم در عرب هم در عجم
 مدح خورشید ار نگوید هوشمند
 فیض نور او بود مدحش پسند
 و بر بوصف مشک نگشاید نفس
 مشک را اوصاف بوی مشک بس
 چون بمدحی کس ندارد افتخار
 بر دعا اولی بماند اختصار

متع الله عاکف سده الشریفه بطول بقائه، وقاصد عتبه المنفیة
 بنشر^(۳) لقاؤه.

فمله جئات برجل من جراد
 تو سلیمانی کن ای عالی نژاد
 این محقر تحفه را بپذیر ازو
 مرتفع کن دهشت و تشویش ازو

بدانکه: ایدک الله که چون اول چیزی که بر مکلف جاهل واجب است، معرفت الله است و در نزد بعضی آن نظر که موادی^(۱) بر معرفت واجب است بدلائل قطعیه و شرعیه، نه بعقلیه، چه عقل منغمس است در مادهء ظلمانیه و قدرت ندارد بر ادراک شیء ادراک تاماً؛ خاصه همراه وجود منازعی که وهم است. پس مسلم نمیشود مدرکات او از شبه نظریه و میماند صاحب اوشاک و ظان در آنچه او درک کرده و دلیل بر آنکه قطعیه است، قوله تعالی: «فاعتبروا یا اولی الابصار»^(۲) فرمود:

(۳) رهنکه نهمه (بشرف) بیت و نووسه روه (ف) هکهی له بیری چو بیت.

(۱) رهنکه (مؤدی) بیت و بههله (موادی) نووسر ابیت.

(۲) سوره تی (الحشر) نایه تی: ۲.

تو سحرگه بتماشاشا وره بازار حدوث
لته بی فائده آزار نددت خار حدوث

میفرماید: که ای طالب سالک بیا و تفکر و تأمل کن بنظر اعتبار در عالم، که ماسوی الله است، خاصه در انسان و در وقت سحر، که وقتی شریفست. که تفکر، اصل همه چیزها است، دریافتن موجد خود و مقررست در نزد علما، که اول چیزی که واجب باشد بر مکلف، معرفت الله است که جمیع معارف یقینیه و عقائد دینییه، بل وجوب تمامت واجبات شرعییه متفرغ برین اصل میگردد و طرق معرفت اگر چه از روی جزئیت لا ینحصر است، اما از روی کلیت از دو قسم برون نیست: استدلالی و کشفی. استدلالی: آنست که طلب دلیل باشد از مصنوع بصانع لکن گفته اند:

پای استدلالیان چوبین بود
پای چوبین سخت بی تمکین بود

و کشفی، رفع حجاب مصنوعیت از جمال صانع؛ و او بر سه قسم است: اول: آنست که میدهد که موجود حق است، هیچ دیگر نیست؛ و او ظاهر است در مرایا اعیان، و خلق در عدمست. و قسم ثانی: آنست که میدهد که موجود خلق ظاهر است در مرآت وجود حق، و حق در غیب خوداست.

و قسم ثالث: کشفی است که جامع است میان هردو؛ و او مقام کمال محمدی است. و او آنست که شهود حق است در عین خلق، و شهود خلق در حق جمعاً؛ و هیچ یک محتجب نکرداند دیگر را.

و تماشاشا در کلام شیخ فکراست یا از ظاهر بیاطن و یا از صورت بمعنی. و مراد به «بازار» یا عالم است یا عالم صوری است، و سوق آنجا گویند که محل تجارت باشد.

زان می نگریم بچشم سر در صورت
زیرا که ز معنی است اثر در صورت
این عالم صورت است ما در صوریم
معنی نتوان دیدن مگر در صورت

میگوید: بیاد سحرگاه در بازار عالم صور - که حادث است - تفکر کن، که خود را بچندین مظاهر جلوه کرده: (رباعی)

کرده در هر منظری نوع ظهور
گاه نارت می نماید گاهی نور
که کثیف محض گردد، گه لطیف
می نماید گه وضعی و گه شریف

و جمال حق را مشاهده کن، و بظاهر صورت حسّی تعلق و میل مکن؛ زیرا که فتح باب حرمانست و آفت و خذلان، و در اسفل سافلین طبیعت جاویدان ماندنست.

و حادث آنست که مسبوق بغیر باشد سبقاً ذاتیاً، و مبدأ او اول باشد و مستند بعلت بود، و عالم بالکلیه چنانست، و شیخ بمقتضای که جهان جیفه و مردار است - بحکم «الدنیا جیفه و طالبها کلاب» - مثل خاری و شوکی تشبیه کرده است که آلودگی بافکار دنیوی، وصول بمراتب علیّه، و ارتقاء بمقامات سنیّه ممکن نیست، و هیچ فائده معتد بها هم درو نیست؛ زیرا که هر کسی مشغول ظاهر دنیا و عقبی باشد البته او محجوب مولی باشد، و بنا بر آن اهل الله را اهل دنیا به بت پرست خوانند؛ و گویند: (بیت)

اهل دنیا بت پرستی میکنند
دوغ خورده هرزه مستی میکنند
و از آن گفته «لته بی فائده آزار نددت خار حدوث».

ومراد از « آخره » در حدیث مروی که «الدنیا مزرعة الاخرت» آن چیزاست که بدو منتهی شود، آخر امر مردم از فناء فی الحق و بقا بودن بحق هرچند گفته‌اند که امور سابقه در نشأ دنیوی سبباند، برسیدن آنچه مقدر کرد برای او در آخرت چه تحمل غیر ذات حق نپرستند. و بهشت از عالم است و دنیاست؛ بلکه طاغوتست بنزد ایشان و حکمت در آن چیست که شیخ امر فرمود که تفکر کن در که ماسوی الله است آنست که هر صورت و تعینی که می بینی جانی و حقیقتی پنهان و مخفی دردهست که حقیقت واجب الوجود است و او وجود محض است که نوراست؛ چنانکه حجة الاسلام الغزالی تحقیق کرده است و دلیل آنکه وجود نورست است که نور، چیزی است که خود ظاهر باشد و سبب اظهار اشیا دیگر گردد، و معلومست بی وجود چیزی ندارد. و وجود سبب همه ظهورهاست، وان وجود بهر جا نوعی تجلی نمود. و اهل کشف را بحسب اختلاف مشارب وازمنه مختلف افتاده‌اند، و نیز اظهر اشیا هستی حق است، چه او بخود پیدااست و پیدای اشیا دیگر بواسطه‌ی اوست. بلکه در همه حال بحقیقت آنچه مدرک شود وجود است؛ زیرا که غیر او عدمست. فلذا قیل: «الحق محسوس، و الخلق معقول»؛ یعنی حق ظاهراست و خلق باطن. و وجود در حقیقت یک است و هیچ تعدد و تکثر درو نیست؛ و اگر تعددی و تکثری می پنداری، از احکام مرایا الاعیان آن حق است، بحکم ظهور او دران مرایا، و اگر وجود موجودات حقیقه: باشند و مغایر باشند للوجود المطلق در آن حین وجود متعدد شود بحسب ماهیه، و او باطل است، و تحقیق میآید انشاء الله تعالی.

و تفکر در اتفاق این طایفه عبارت از سیر الی الله، و سیر فی الله، و سیر بالله است. سیر الی الله رفتن است از تقید به اطلاق، و از کثرت بوحدت؛ که سیر عروجی میخوانند. و سیر فی الله عبارت از مرتبه‌ی کثرت است به مقام وحدت. و سیر بالله عبارت از مرتبه‌ی وحدت بمنزل

کثرت، همراه تجرید ظاهر؛ یعنی بحسب ظاهر، ترک اشتغال دنیوی و مال و ملک و جاه و منصب و هرچه سالک را از یاد دوست باز میدارد از همه اعراض نماید، و از همه مجرد شود، و تفرید باطن یعنی بحسب باطن دل و سر خود را از غیر حق معرأ و مبرأ گرداند، و بظاهر و باطن، یعنی بحسب باطن دل و سر خود را از غیر حق معرأ و مبرأ گرداند. و بظاهر و باطن متوجه حق شود، و یک نفس از یاد آن حضرت غافل نباشد؛ و این ممکن نشود تا کوششی از جانب حق نباشد، و الا کوشش سالک بیچاره فائده ازو مرتب نشود؛ و بسیار کس کوشش در معرفت ذات و صفات الهی بترتیب مقدمات و وسیله حجج و براهین گرداند، و هیچ حاصل نشده است؛ بلکه لمعه‌ی از عنایت و امداد الهی می‌باید، و الا بجز حیرت مذموم و ضلالت بموجب «واضله الله علی علم» نخواهد بود.

و لازمست که چند کلمه از بهر سالکان درین جا قلم زده بشود؛ تا بدان مستفید گردن. مثلاً وقتی که لا اله الا الله گویند و او در سیر الی الله باشد، باید که لا معبود الا الله اندیشد. و در سیر الی الله، لا مقصود الا الله اندیشد، و تا سیر الی الله منتهی نشود قدم در سیر فی الله نهند، لا موجود الا الله اندیشد کفرست. و وقتی که سخن گوید مثلاً ملاحظه کند که زبان مرآت دل است، و دل مرآت روح، و روح مرآت حقیقت انسان، و حقیقت انسان حق، حقائق غیبیه از غیب ذات قطع این مسافتها بعیده کرده بزبان می‌آید، و از آنجا صورت لفظی پذیرفته بمسامع حقائق مستعدان میرسد.

و مثال این در عالم صورت چونانست که کسی خواهد که طوطی را تعلیم کلام کند؛ و میان مردم و طوطی تناسب و تجانس بهیچ وجه نه. پس آینه‌ی را در برابر صورت طوطی نصب کنند، و از پس آن با طوطی سخن گویند، و طوطی چون مثل خود را در آینه مصور بیند و از پس آن کلامی شنود، پندارد که از صورت طوطی میشنود. و بدان واسطه تعلیم کلام

کنند. همچنین حق سبحانه و تعالی بواسطه‌ی بشریت جبرائیل با پیغمبر - صلی الله علیه وسلم- سخن گفت و با واسطه‌ی صورت بشریت بر رسول - صلعم- با مردم سخن گفت؛ چه بشر از بشر تواند شنید صورت بشریت رسول را - صلعم- در آینه‌ی وجود را و واسطه ساخت میان خود و مردم و متکلم از ورای حجاب خود بود، و فحوای: «قل انما انا بشر مثلکم یوحی الی» دلیل این معنی است، و مراتب مضمون آیه‌ی: «وما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا او من وراء حجاب، او یرسل رسولا» بر آنچه تقریر افتاده، تطبیق کردن سهل است.

و چون چنان ملاحظه کرد بوجود بحث رسد «فهو المطلوب». و مؤید اینست آیه‌ی «سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق» و معنی آیه -والله اعلم- نفس الشیء، عبارت از عین و ذات اوست، و ضمیر «انه» راجع است بالله «حتی یتبین لهم ان الله هو الحق الثابت» در آفاق و در انفس و محتمل آن میشود که ضمیر راجع باشد بعین. و در آن حین معنی آیه چنین میشود: «حتی یتبین للناظرین». که عین شما حق است از حیثیت مظهریه؛ زیرا که حق، روح شماست از حیثیت که او مری و مدبر است، و دیگر حق روح ارواحست، و هرگاه که فرضی کنی که مفارقت حق از انسان نمیمانند انسان، و هیچ فرقی نیست میان صورت انسانی و صورت خشبیه در جمادیه، و تسمیه بردن بدن انسان بانسان مجاز باشد باعتبار ماکان؛ زیرا که صادق نیست برو گفتن حیوان ناطق و حیوانیت الا بدن و روح و نفس باطن است تعبیر از او میدهند بناطق، و تعریف شامل ظاهر و باطن است، و ارادت آیات در آفاق، یعنی در اکوان نیست الا ظهور حق و تجلیات او در حقائق اکوان، و هر یک از ایشان (الست) بر مرتبه‌ی معینه و حقیقت خاصه الهیه، و ارادت آیات در انفس نیست الا ظهور صورت او و تجلیات او در انفس بحسب مراتب تجلیات.

و آفاق بالکل مظهر حق اند، و نفس انسانی نیز چنانست و آن کسی که عارف بنفس خود شد عارف برب خود نیز شد که «من عرف نفسه فقد عرف ربه». و نکته در ارداف انفس پس از آفاق آنست که هر چه در عالم کبیر موجود و مفصل است و ادراک او سهل است، نفس انسانی مشتمل بر آنست. و مراد بانفس اعیان است و زواتست یعنی تا آشکارا بشود از بهر آنان که ناظرند در هردو که حق ظاهر شده در هر دو، و برایشان تجلی کرده، رحمته علی اعیانها. پس ایجاد شدن هردو بوجود اوست و ظاهر گردانید هردو بنور خود، و بایشان داد آیات داله بر حقیقت و وحدت خود، والله اعلم بالصواب.

و چون سالک کرد از آنان که اشیارا... و بیند و بینند غیری لا وجود ولا ذاتا، و آن وقتی حاصل شود که عالم را بالکل مظهر حق شناسد، بدان روش که ذکر کریم فرمود:

دا ژ بل غنچه لبک نازک و تردانه بژیرو به تبسم بته را بیته ژ گل زار حدوث

یعنی عالم مثل باغیست که همه انواع ازهار و ریاحین درو هستند، و آنچه صاحب کمال و عقل است، بردارد از آن چیزهای نازک و چیزهای فاخر، و غنچه گلها تا فرح دار شود از برداشتن و دیدن آن اشیا، و باشد که بیهوش گردد از لطافت و ملاحظت و خندان آن گلها. همچنین اولیاء الله در مظاهر اکوان بردارند از آثار و افعال، و چیزهای نازک مثل اسما و صفات او تردانه مروارید اعلاست، و مراد نور ذاتست که موجب فنا مظاهر باشد، و آن مظاهر کونیه که مظهر و صفات اند جمله دا می بینند که خندان هستند، و صامت را متکلم و بشاش؛ خاصه وقتی که بصیرت روح منجذب بمشاهده‌ی جمال ذات شود، و نور عقل -که فارق است میان اشیا- در غلبه نور ذات مختفی و مستتر شود، مثل اختفاء انوار الکواکب عند ظهور الشمس. و بحکم: «وقل جاء الحق و زهق الباطل ان الباطل کان

زهوقا» و بحکم «ان المحدث اذا قرن بالقديم لم يبق له اثر» را هستی مجازی سالک در پرتو تجلی محو شود و نابود گردد، و در آن حال نماند «إلا الحي القيوم» واستثناء کردن ذات از بهر آنست که رسول الله - صلعم- فرموده: «تفكروا في الاء الله، ولا تتفكروا في ذات الله». میفرماید از عالم - که ماسوی الله است- اسما و صفات را بردار و ملاحظه ذات پرورگار مکن. و پیش ازین قرار داشته بودیم. هر چند اعیان هستند مرآت حق اند؛ چنانکه حق مرآت اعیان است پس باعتبار اول همه موجودات عین ذرات حق اند، و اعیان در عدم هستند؛ چنانکه شان ایشانست. زیرا که حامل صور اعیان نفس رحمانی است فقط، و نفس رحمانی عبارت از تجلی حق است در مجالی کثرات، و او عین حق است، و وجود اضافی که فائض است بر صور نیز عین حق است؛ پس نیست مدرک و موجود الا عین حق. و اعیان ایشان بر حال خود هستند در علم اینست مشرب موحد.

و باعتبار ثانی اعیان موجودات ظاهراند در مرآت وجود، و وجود معقول محض است، اینست مشرب محجوب. و مشرب محقق، جامع است میان حق و خلق و شهود. هیچ یکی شهود دیگررا محتجب نکنند؛ مثل دو آینه یا سه آینه تقابل باشند ظاهر میشود از ایشان عکس جامع در میان ایشان، و در آن متحد میشود آنچه در مرایا متعدده هستند، باتحاد انعکاس اشعهی ایشان؛ والله اعلم.

و ازین تقریر روشن شد که «ژیل غنچه لبک» احتمال دارد که اشارت باشد بنفس رحمانی؛ یعنی ملاحظهی نفس رحمانی که افاضهی وجود عام است بر موجودات ممکنه چه جزئیات عالم مفصلاً منضبط و منحصر نیستند، و تا احاطه بصور اشیا و حقائق ایشان ممکن شود، بمعنی قیود کثرات را گذاشته و نقطهی آخر بأول رسیده شدن، تا مطلق گشته در همه آن متعسراست زیرا که سالار قافله تحقیق و چاپک سوار میدان توفیق،

چون قدم تجرید در بیابان تفرید نهادی، گفتی: «لی مع الله وقت» اما چون کمر صحبت بستی، فرمودی: «إنا أنا بشر مثلکم»؛ زیرا که لازمست بر سالک راهرا - با وجود طاعات صوری و معنوی- خود را از همه کس کمتر و عاجزتر بشاند، که هیچ وسیله بدرگاه حق بهتر از عجز نیستی و نیازمندی نیست؛ و هیچ حجاب بدتر و محکم تر از هستی و خودبینی نیست. و هر که از هستی و پنداری خود نیست شد، از جمیع حجابهای صوری خلاصی یافت. پس در آن حال بر ندارد، سالک الاسما و صفات باری و خوش حال شود و خندان و گوید: (رباعی)

عجب می آیدم ای گوهر پاک
که چون افتاده‌ای در دامن خاک
چو از خاک تو می خیزد غباری
مده خودرا چنین بر بار باری

و چون سالک بدان مقام رسید، که از صورت بمعنی و از ظاهر بیاطن رو آورد، و آن وقتی حاصل شود که زهر هلاهل بچشد و جگر را خون کند و خودرا محو گرداند ظاهر و باطنا؛ فرمود:

صد گره من دد لن ژ کو چپ و راست دکت شاهد حسن قدم زلف گره دار حدوث

یعنی شاهد و محبوب قدیم - که خدای لا یزالست - آن عقدها که در دل من بودند که مثل زلف عقد دار استند، آن عقدها و بندها راست میکنند «کلمح بالبصر»؛ مثل زلفی که عقد دار باشد و راست کند صاحب آن زلف. یعنی که اوست کاشف الکروب و رافع الهموم و بحول و قوت و قدرت خود، بندهای که در دلم بودند رفع کرد از چپ و راست؛ چنانکه کسی زلف گره دار راست کند، بلکه زودتر.

و مراد شیخ - رحمه الله - آنست که پیش ازین وهم و گمان می بردم که

حق موهومست و خلق مشهود. و هیچ تفتن نکردم که آنچه مشهود است حق است و خلق موهومست؛ زیرا که خلق در لغت عربی فرض و تقدیر است و مؤید اینست آیهی «إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ» بلکه مثل محجوبان بودم که میگردانند اله خود در صور معتقد خود؛ زیرا که ایشان اعتقاد نکنند الا بانچه ایشان برهمه و تصور در نفس خود اله کرده‌اند و الا من حیث الذات منزه است از تعین و تقيید. و بحسب اسما و صفات و تجلیات، ظهورات بسیار در صور مختلفه دارد، و هرکسی که گرداند غیر محصور را محصور و نفی کند غیر او، و با اله بردارد آنچه که او گردانیده در نفس خود به‌اله. دران حین اله او مجعول او باشد، و ان اله مجعول باعتقاد اوست که محجوب بتصور و تعمّل او را اله کرده، و هیچ فرقی ندارد میان صنمها که برداشته‌اند با اله. و میان آنها که محجوب میگردانند با اله. و چون اله ایشان مجعول ایشان باشد، چگونه نصرت او دهد؛ چه او قویتر نیست از جاعل تا نصرت او دهد. اما چنانکه شیخ -رحمه الله- گفته است در جای دیگر:

من ری ژ سرابی بشرابی برد منکر حتی باید تشنه جگر ما در سرابی

معنی این فرد ظاهر شود؛ چرا که چون عنایت بیچون آمد بیک جذب - که «جذب: من جذبات الحق توازی عمل الثقلین» - از تقلید و محجوبی که مارا بود ببرکت که آن جذب از چپ و راست برگردانید، و سلطنت و وصول حقیقی در ضمن فتاء ذاتی و از مرتبه‌ی محبتی بمقام محبوبی برسانیدم (وفي سكه منها ولو عمر ساعة ترى الدهر عبدا طائعا ولك الحكم) و پیش ازین میسر نشد که دست به وحدت آرم؛ شاید که ندا آید: که ای مدعی ربای چندرا بخلق نمای، «وما هذا الامر الا يندل الروح». و نشیننده‌ای که «موتوا قبل أن تموت» و قلب را در بوتهی امتحان بگزار و قراضه دعوی بی معنی بر سنگ محک بزن، و از چپ و راست حکایات

ناموزون قبول کن، تا لائق حرمگاه عشق و وحدت شوی، تا غایتی که ببینی که آن بندها - که مثل بند زلف است - همه شاهد و محبوب قدیم اند؛ و غیر او تبینی. زیرا که خود را در عین همه اشیا ساخته است، تا هرکسی که بچیزی محتاج باشد محتاج او باشد، بحکم «لا احد اغیر من الله». و هرکسی که چیزی طلب کند او مطلوب باشد. و بدیده تحقیق در قول اشاعره تأمل کن که ظاهر شود از قول ایشان که عالم بالکل مجموع اعراض است.

و عرض در همه زمان متبدل شود؛ «اذ العرض لا یبقی زمانین» است؛ بمعنی عرض و زمان باقی نمی ماند. و از تحدیدهای ایشان نیز ظاهر شود که عالم بالکلیه اعراض اند، و آنچه مدرک شود حق است. مثلا در تعریف انسان میگویند: که انسان حیوان ناطق است و حیوان جسم حساس است و متحرک بالاراده. و جسم جوهریست قابل للابعد الثلاثة؛ پس معلوم شد که جوهر است همراه این اعراضها موجود متعین میشود، که گه مسمی است بجوهر، گه قائم است بنفس خود؛ زیرا که مفهوم ناطق، ذو نطق است و نطق عرض است و ذو نیز عرض است، که نسبت است. و حیوان جسم حساس است. و حساس ذو حس است. و حس عرض است؛ زیرا که ادراکست و ذو عرض است. و التحرك بالاراده نیز عرض است؛ زیرا که حرکت عرض است. و اراده هم عرض است. و جسم که متحیز ما له التحیز است؛ و تحیز عرض است. و قابل للابعد الثلاثة - که اعراض اند - عبارت از آن شیء است که قبول کند، و قبول عرضست. و همچنان تامنتهی شود بجوهر. و جوهر موجود است لا فی الموضوع. و موجود ذو وجودست، و ذو نسبت است؛ پس آنچه میماند وجود است، و او عین حق است. و ازین تحقیق معلوم شد که آنچه دو زمان نمیماند، نزد محجوب بماند دو زمان و زیاده‌تر بحسب ظاهر و حس. و آنچه قائم بنفس خود نیست، قائم میشود بنفس خود. متنبه نشده‌اند که اعیان اعراضند و متبدله میشوند در همه

آن. و آیه‌ی: «بل هم فی لبس من خلق جدید» و آیه‌ی «وهو یبدیء و یعید» مؤید مذکور است.

عزیز من! ببین که آن گره‌ها که داشته بودم چگونه حق - جل و علا - برداشته‌اند، و خود را و عالم را می بینم که مثل آب روانست که میاید و می رود؛ و قراری نگیرد. بلکه حقیقت خود دانستم؛ والله اعلم بالصواب.

و چون عالم عبارتست - چنانکه مذکور شده - از ماسوی الله، و او جواهر و اعراضند. و جوهر مایقوم بذاته است، و عرض مالا یقوم بذاته است. و آن جوهر وجود است که عین واجب است؛ فرمود:

بل سلطان قدم من بت اقرار نیه گر لکما با مه نهن منقبر منقار حدوث

یعنی بغیر از سلطان قدیم - که وجود واحد مطلق است - موجودی دیگر نیست. و موجودیت اشیای دیگر مجرد اضافه بیش نیست. و هرگاه که اقرار کنم بوجود حق جواب دهم؛ هر چند انواع بر من بگمانند و منقرب و منقار بر کعبهای من نهند، و بدر آرند هر دو کعبهای من. و این ضرب مثل مشهور است در لغت کردی زیرا که این ضرب کثرت موهوم صوری و معنوی، جمله مستهلکند در نزد من و بدیده‌ی حق بین بحکم «کنت سمعه الذی یسمع به، و بصره الذی یبصر به» در صور جمیع موجودات بدیده‌ی حق مشاهده‌ی حق نمایم. و بیش ازین قرار داشته بودیم که حق روح صورت عالم است، و متصرف نیست در صورت غیر روح، و عالم السنه حق است که ظهور نطق بزبانست، پس شاکر و حامد بحقیقت خداست که اوست مثنی و شاکر و حامد بنفس خود بر نفس خود. پس معلوم شد که ثنا و حمد از حق است بحق؛ بمعنی اوست که شاکر و حامد باشد درین زبان بر نفس خود. پس او حامد است و او محمود و او شاکر است و او مشکور و دلیل بران است که قیوم باشد خود را و تمامت موجودات را قائم بحق بینم، لا جرم غیریه و اثنیتیه از پیش نظرم برخاسته باشد، و هرچه می بینم و می دانم حق

دیده باشد، و حق دانسته، بسبب آنکه آن اشیا را بلطیفه مدرکه باشند. و آن لطیفه منزله است از کیف و کم. و این را عین توحید محض است، پس معلوم شد «انه الشاکر و انه المشکور و انه المحب و انه المحبوب».

لقد کنت دهرًا قبل أن یکشف الغطا
أخالک انی ذاکر لک شاکر
فلما أضاء اللیل اصبح عارفا
بأنک مذکور و ذکر و ذاکر

چه غیر حق نیست (وان کل شیء هالک الا وجهه) ای وجه النشیء و او در همه حالست ازلا و ابدا. زیرا چنانکه پیش ازین قرار داشته بودیم که عالم عبارتست از جواهر و اعراض، و جوهر ما یقوم بذاته است، و عرض ما لا یقوم بذاته است، و جوهر تأمل در وجود ندارد، و تحقیق جوهر در خارج موجود نیست بی عرض؛ زیرا که جوهر اگر بسیط اند تا زمانی متلبس بعوارض و تشخصات نمیگردد، ظهور در عین نمی‌ماید. و اگر مرکب باشند جسمانیاند، و ترکب و تحقق ایشان البته از اعراض اند، که تحقق جوهر باوست بحکم «لا یبقی زمانین» عدمست، پس عرض که جوهر باو متحقق میگردد هر لحظه و هر ساعت فانی باشد. و چون در هر زمان، باقی نمیماند غیر از عدم محض نباشد. و جسم طبیعی - که تعریف کرده‌اند از - جوهریست که در وی امکان فرض ابعاد ثلاثه - که طول و عرض و عمق است - بطریق تقاطع بزوایای قائمه باشند. و از بدیهیاتست که اعراض اند، و امور عدمی اند، و تحقق وجود از عدم از مجرد هم بیش نیست؛ اگر در مغز اگر در پوست یارست، زیرا که اجسام عالم مرکب از هیولی و صورتند. و این هر دو بیکدیگر در قدم معدومند. پس مجموع اجسام عالم ازین دو معدوم موجود گشته باشند. چه از هیولی و صورت جز معدومیت هیچ چیزی دیگر معلوم نیست، که چه چیزند. و حال آنکه از معدوم چیزی

موجود شدن محالست. و اگر خواهی که تحقیق بدانی در حواشی شرح تجرید طلب کن.

بدانکه جسم مرکب از هیولی و صورت باشد، و تحقق جسمیت با ابعاد ثلاثه - که طول و عرض و عمق است - بطریق تقاطع بزوایای قائمه باشد. و معلومست که طول و عرض و عمق در تعریف جسم مأخوذست جز عرض معلوم نیست بلکه امور عدمیه اند و اعتباری و امور اعتباری عدمی هستند. پس معلوم شد که وجود اجسام، بهر کیفیت که فرض نمایی - خواه مرکب هیولی و صورت، و خواه از طول و عرض و عمق، و خواه از مجموع - از عدم حاصل شده باشد، و حصول وجود از عدم محال باشد.

میگوید: من از وحدت وجود رو بر نگردانم، و دو چیز را اثبات نکنم که دوی کفر است. و سرگردانی برای دو دیدنست چون بمرزی بیگانگی ز بیگانگی برهید و دل اندیشه کونین کردن منافی «لا تتخذوا إلهین اثنین» است. و قوله سبحانه و تعالی: «وهو الذي في السماء اله وفي الارض اله» و قوله: «وهو الله في السماوات والارض» مؤید مذکور است، بمعنی هوّیه او ظاهر است بالهویه و ربوبیه در جهت علو، که مسماست بسماوات و در جهت سفلی مسماست بارض و زمین. پس حق عین هرچه در علوی و سلفی است از زمانی و مکانی و هویه الهیه هیچ تعین و تقید نیست. و هرچه غیر اوست خواه موجود باشد عیناً او علماً آن غیر متعین است. و عدم تعین که سکوت کرده اند از اشارتست هوّیه الهیه غیر متعین بنفس خود است. اما متعین شده بصور معلومات ماعلمیه. و آیه جامع قسمین است، تلخیص است من جزیکی قدیم ندانم که همه از یکی آید، و یکی از همه نیاید. «رُبَّ واحد يعدل الفا» همان الف است که الف میشود. رباعی:

در هر چه نظر کنم بتحقیق
جز نور رخ تونیست منظور

در چشم یقین به جزیکی نیست
احول که دو دید معذور

رباعی:

در کون و مکان نیست عیان جز یکی نور
ظاهر شده آن نور بأنواع ظهور
حق نور و تنوع ظهورش عالم
توحید همین است دیگر وهم و غرور

و چون تعین مثل منشار راست که عارض هستی مطلق شده، و از آن جهت او را غیر میخوانند. و دل از وجود واحدست، که بصورت همه متجلی شده؛ فرمود:

دل ددریای قدم قافه بشابت قدمی

گر چه دایم لسر فرق مه منشار حدوث

یعنی آن دلی که از هر عالم بریست، نه آن گوشت پاره‌ی صنوبری است، و مدینه ایست پراز لطائف (لا!) کعبه است عشق درو طائف. و آن دل لطیفه یاست ربانی، تعلقی هست بدین قلب جسمانی. و آن لطیفه حقیقه انسانست. و اوست مدرک و عالم و عارف، و وجه تعلق او بدین قلب جسمانی، اگر نه مخلوقات در تحیراند. الله اعلم. مشابهتی دارد بتعلق اعراض بأجسام یا اوصاف بموصوفات.

و مراد «بدریای قدم» وحدت مطلق است؛ یعنی دل چنان در وجود مطلق قدمی راسخ دارد چنانکه کوه قاف ثابت قدمست در زمین. و هر چند منشار حدوث امکانست که سرما هست از روی تعین و عالم خلق. اما از روی حقیقت از عالم امر است «الا له الأمر و الخلق» چه مطلق از وجهی غیر مقید است. و این تعین منشار حدوث که مستلزم غیریت و اثنبه و آله قطع بود، بالکل در نزد من مرتفع شده است. و هر آینه که چون سالک و سیر

وسلوک یک حقیقت و یک چیز کردند و تضاد و تمایز محو و فانی شوند،
یک دریای مطلق گردد؛ چنانکه شیخ-رحمه الله- گفته:

یکه دریا تو بزآن قنج چه موج چه حباب
د اسلدا کو همی آقه چه آف و چه جمد

و بحقیقت یک بحراست که سربان کرده است در همه اشیاء؛ و ذات حق از آن اعلا تر است که عقل و فکر درو احاطه کند، و هر چه تو وسیله آن حضرت خواهی ساخت، بحقیقت همه اوست که بصورت آن وسیله ظاهر و متجلی گشته است. و غیر او چون هیچ موجودی نیست، لا جرم دلیل او جز او نتواند بود که «لا یحمل عطایاهم الا مطایاهم». و گفتن: ما که هیچ موجودی نیست واضح است، اما اگر تنبیهی خواهی میگویم بحکم آنکه جوهر یا محل جوهر دیگر است یا حالست. اگر محل باشد هیولی است، و اگر حالست صورتست، و اگر از هردو باشد جسم است. و هیولی بی صورت با وجود آنکه شأن او تقدم ذاتی است جز عدم نیست، زیرا که از صورت منفک نمی تواند بود. و صورت بهیولی متحقق میگردد، و لازم اوست که تحقق حال البته محل است، و چیزی که بمعدوم متحقق شود حال وی چه باشد. و به برهان عقلی ثابت است که صورت از هیولی اصلاً منفک نیست، و هیولی از صورت منفک است. پس تلازم از جانبین است هیولی بی صورت جز عدم نباشد.

عزیز من! چون این تقریر فهم کردی، از خود مگو و بخود منگر که توحید تو شرکست، و معروف تو منکر؛ و آیه: «وما یؤمن اکثرهم باللّه الا وهم مشرکون» شاهد است بر مذکور. و در کف هیچ میبچ، که در کف پیچ نیاید دریا بطلب، که کف هیچ را نشاید؛ میفرماید:

چون مُهرُ بهر درم منشین گر قلب شوی
وقتی مسرور گردی که صاحب قلب شوی

این عجب را بین که سیم دغل را قلب میخوانند و دلی بدین درستی،
قلب میگویند:

چون نیست گردد صورت بالا و پست
حق عیان بینی منقش هر چه هست
این معین از حجاب روی دوست
چونکه بر خیزد تعین جمله اوست،
آنچه تو جوئی آنی روز و شب
در توی شد او نهان یا بوالعجب
تا تعین بر و بحر دارد میان
حق نهانست و نخواهد شد عیان

و چون رفع تعین است که موجب ظهور اتحاد حقیقی شود، شاید که چو مسکین «حسین منصور» را شعله‌های «انا الحق» برآید و اغیار بر حوالی باشند؛ فرمود:

بلکو دیوار بهکین بخدی کی بخدی
بتو رنگی نکری اشکره اسرار حدوث

یعنی: شمارا سوگند میدهم افشاء سر ربوبیت و حقیقت خود اظهار مکنید که یا سبب هلاک عزیزان باشد یا بطعن زیان درازی کنند «اذ رما یكون للحيطان اذان». و اسرار حدوث قدیمست؛ یعنی هر چند تعبیر از حقیقت خود گوی خود را برنگی و نوعی که شعر باشد از اظهار اتحاد حقیقی و کلی و هر چند توانی خود را پنهان کن از اصحاب تقلید که بسیار نادان و ابله هستند. و آیه‌ی: «اذ تبرأ الذین اتبعوا من الذین اتبعوا» محمول بر ایشان میشود.

ببین! نادانی ایشان به چه غایت رسیده است که اگر بگویی بایشان: کعبه مبنی است از گل و سنگ بچه دلیل و حکمت او را می پرستی که

حل له القتل بشرع الهوى
من كشف السر وبالسّر باح

وقال على كرم الله وجهه:

انى لاكتم من علمى جواهره
كى لا يرى الحق ذوجهل فيفتننا
فـرب جـوهر لو ابوح به
لـقيل لى: انت من يعبد الوثنا
ولاستحل رجال مسلمون دمی
بيرون اصبیح ما يأتونه حسنا

وقال-صلعم-: «كلموا الناس على قدر عقولهم». وقال ابوهريره -رضى
الله عنه-: «حفظت من صاحبي وعاءين، اما احدهما فبثثته فيكم، واما
الآخر فلو بثثته فيكم لقطع هذا البلعوم، واثار الى مجرى الطعام».

... ميفرمايد... حکايتهاى منصورى و آشکارا نکنى چيزى از آن درباى
بى کران؛ اما اگر خواهى که رمزى از اسرار حدوث بگوى، بايد که در
لباس شريعت مطوى کنى تا اصحاب ظاهر بران انکار نکنند ومنتنفر
نشوند. هرچند خودرا بوارث پيغمبر -صلعم- حساب کنند، اما متنبه
نیستند که علوم انبيا لدنى بود، و علم ایشان کسبى است. و فرق واضح
است میان هر دو علم، بخلاف علم اولياء الله، چه علم ایشان ذوقى است
نه کسبى، بلکه لدنى است. و اگر علم اصحاب ظاهر لدنى بودى انکار
کى بودى؟ بلکه ایشان مثل طلاب يقين از عدم ایشان محظوظ کردندى،
و چون چنین باشد از منتهى علوم خود اظهار میکند، بلکه انزال از منتهى
علوم نزد ایشان لازم است، تا ایشان اقتباس از مانده انوار عزيزان بکنند
که «مشرق..... کما تقتبس الخفافيش من بقايا نور الشمس» که «يريدون
ليطفنوا نور الله بافواهم»؛ (بيت):

مخلوقست. و فرقى نیست میان شما و بت پرستان؟ غایت جواب ایشان
آیهى «فول وجهك شطر المسجد الحرام» و فعل رسول است. و اگر سؤال
کنى: حکمت در هر دو چیست؟ میگویند: «لا يسأل عما يفعل». و بت
پرست نیز میگویند: «ما نعبدهم الا ليقربونا الى الله زلفى». اینست
مشرب محجوبان و دلیلشان. و از آن بدان آن وجودى که از بهر خود
و ایشان ثابت کنند. و اگر متنبه بشوند که ایشان موجدن -بضم میم و فتح
جیم- و اثبات وجود کردن بهر خود غلط است تا از آن شناخت بدر روند...
خواهد بود، و این اشارت است بقول ابن عباس -رضى الله عنهما- و قتی
که او میخواند: (يتنزل الامر بينهن) گفت: اگر آنچه من میدانم از معنی
این آیه بگویم (لرجمتموني)^(۱) ای مرا البته سنگسار کردمى. و در روایتى
دیگر گفته که هر آینه کافراست. و چون احوال مقلدان چنان باشد لا بد است
که آدمى خودرا آشکارا نکند بچيزى از درباى مطلق.

عزيز من! «دع الخلق كه اوليائي تحت قبابي لا يعرفهم غيري،
والقباب: الستر» چه اولياء الله در قباب حباب تعین انسانى مستورند
و مخفى اند، و بغير حق کما ينبغى ایشان را نمى شناسد.

و قياس وحدت مطلق در حباب تعينات که مخفى مى نماید لکن اگر تو
نور اوى بى واسطه بر تو تا ابد. اصلاً و قطعاً ترا هستى نماند. و آن امانت
بدست نامحرمان مده، بر قامت عام نياید اين قبا برا، اين خلعت خاص
معتكفان قباراست، خاصه و قتی که اغيار در حوالی تو باشند؛ زیرا که
ایشان هرچند شکل دارند اما در کار خود مشکل دارند. و چون چنین باشد
هیچ اسراری رنگ خود نسازى که ایشان ادراک کنند؛ چنانکه در جای
دیگر شيخ فرموده:

(۱) لپره‌دا دوو هه‌له‌ى نووسه‌روه زۆر زه‌قن. به‌که‌میان «موجد»ى به‌بى‌نوخته‌ى «ج»
نووسیه‌ه؛ هه‌روه‌ها «لرحمتمونى» نووسیه‌ه و نووخته‌ى بو «ج»ه‌که نه‌کردووه؛
هه‌روه‌ها له‌باتى «قبابى»، «قبالى» نووسیه‌ه.

خلق راحت آمد، صحبت ایشان الم

روی کاغذ را چه حاصل جز سیاهی از قلم؟

و چون اشیا مظاهر حق اند و ممکن اند و بسبب ظهور واجب بصورت وی وجودیت بالغیر دارد «والا ممکن فی حد ذاته» عدمست، و تعین مانع اطلاعات بر حقیقت وجود؛ فرمود:

لعیک گر ژ کناری قدمی پرتودت

دی ژ بر وی سعتی محو بن انوار حدوث

یعنی: اگر بیک تجلی ذاتی ظهوری کند، در آن ساعت همه مظاهر - که انوار حدوثند - محو و متلاشی گردند چه تجلی ذات مقتضای فناء مظاهرانند هستی وجود ممکنات را فی الحقیقه خیال نمود بی بودند محو و مرتفع و نابو شوند. و معلومست که غیر حق نیست، و هر چه هست من حیث الحقیقه حق است. و تعین که موهم غیره بودی نفس الامر خیال نمود بی بود است، حقیقتی ندارد. و فناء در اتفاق این طائفه عبارت از رفع تعین است. و اگر گوی: از چه سبب حقیقتی ندارد؟ گویم: چه ماهیه تو - مثلاً - فی حد ذاتها نه موجود است و نه معدوم؛ چرا اگر فی نفس الامر موجود بودی معدوم نشدی، و اگر در نفس خود معدوم بودی موجود نگشتی؛ همچون ماهیات ممتنع. پس معلوم شد ممکن امری است اعتباری که عقل از ادراک وجود و عدم بهم ترکیب کند و بحقیقت وجودی ندارد. و وجود دائماً واجب و عدم دائماً ممتنع است، و اجتماع ضدین محالست. و این اشارتست بقوله - صلعم -: «إِنَّ لِلَّهِ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ، لَوْ كَشَفَهَا لِأَحْرَقَتْ سَبْحَاتٍ وَجَهَهُ مَا أَنْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ» چه اجسام طبیعی مظاهر صفاتند و ستر ذات کنند. ستری محکم که بهیچ وجه آشکارا نشود. و اینها بحجب ظلماتی اند. حجب نورانی... و ایشان مظهراند للذات بوجهی؛ چنانکه ساتراند للذات بوجهی دیگر.

عزیز من! شعاع شمس هر چند از یک وجه ستر قرص آفتاب کند، اما نیز دلالت کند بر قرص آفتاب و او را ظاهر کند. و انسان مدرک حق نشود بذوق، الا بآنچه حق درو ظاهر شده؛ مثلاً هر کسی که وجود و انبیه خود رفع کرد، نفس خود شناخت، و هرگاه که نفس خود شناخت رب خود نیز شناخت؛ زیرا که ذات الهیه است، و ظهور عین او براو عین ظهور حق است بر حق، و روایة صورت خود عین رؤیة حق است؛ چه عین ثابتة او مغایر حق نیست مطلقاً، چه عین ثابتة شأنیست از شؤن حق و صفتی است از صفات.

حق واسمی است از اسماء حق. و معلومست که صفت از وجهی عین حق است و از وجهی غیر حق است. و هرگاه انسان ذات خود ببیند، ذات حق ببیند. چه حق مرآت انسانست در دیدن نفس خود، و انسان مرآت حق است در دیدن اسماء خود و ظهور احکام خود؛ زیرا که اعیان ثابتة و کمالات حق ظاهر شوند بوجود و باعیان ظاهر شوند صفات اسماء و احکام اسماء. چه اعیان محل سلطنت ایشانست. و اشارت رسول الله - صلعم - بقوله «المؤمن مرآت المؤمن». چه مؤمن از جمله اسماء اوست مؤید اینست. و از بدیهیاتست عالم نیست الا حجب نورانیست و ظلماتی اند. و عالم غیب و شهادتست، همچون انسان تا مدرک بشویم بباطن خود بعبودیت، و بظاهر خود بشهادت الا وجوب ذاتی چه وجوب ذاتی در انسان نیست، و او مدرک نمیشود پس هر تغییری و فنایی که واقع باشد بر تعین و صورت دان که... تشخیص است نه بر حقیقت و معنی که وجود است.

و معنی بیت واضح شود بوجود آفتاب. و زهره چون آفتاب برآید زهره چه زهره دارد که بنماید! و نسبت مجاز بحقیقت همان مقدارست که یکی مشتری در آسمان و یکی در بازارست. رباعی:

آن لعل گران بها ز کانی دگراست

و آن در یکانه را نشانی دگراست

اندیشه‌ی این و آن خیال من وتست
افسانه‌ی عشق را زبانی دگراست

و چون حق عین وجود است و وجود محیط بأشیاء است، و اگر سریان
وجود در موجودات نباشد وجود موجودی ثابت نشود ابداً، چه بحق
موجوداند نه بنفس خود بلکه حق است ظاهر بدان؛ فرمود:

بر بصد پنجریان دایه شعاع قدم گنبد عشق لسر کرسی دیوار حدوث

یعنی حق وجود است و او یکی است بحسب حقیقت و ذات. و در جمیع
صور تجلی نمود چه حسیه باشند مثل اصنام، او خیالیه باشند مثل جن، او
عقلیه باشند مثل ملائکه. و شعاع نور است، او وجود است. و پنجری:
عبارات از مظاهرند، بمعنی آن حقیقت واحد و وجود مطلق بواسطه‌ی
اختلاف واحکام قوایل که آینه و پنجره‌اند بظهورات مختلفه ظاهر
گشته‌اند، و خاصیه آینه آنست که عکس درو ظاهر شود بر مقتضای آینه
شود؛ چنانکه در کج عکس کج و در طولانی عکس طولانی و در بزرگ،
عکس بزرگ و در کوچک، عکس کوچک. و معلومست که آینه اصلاً
مرئی نمی‌شود بلکه بحاسه باصره صورت در آینه می‌بینند و آینه نمی
بینند. و صورتی که در آینه مینماید به آن صورت آینه متصف نمیشود،
و نمی‌گویند که آینه آن صورتست یا آن صورت آینه است؛ بلکه آینه سبب
ظهور صورت شده. همچنین اعیان ثابتی که صور علمیه‌اند حکم آینه
دارند که وجود حق باحکام ایشان ظاهر شده و بصورت ایشان نموده است
آن متصف نشده‌اند و همچنان معدومند؛ «رباعی»:

در عالم معرفت چو کردم گذری
افتاد مرا ز راه وحدت نظری
بس طرفه حکایتی و نادر خبری
یک دست و صد آستین دو صد جیب و سری

و آن مظاهر که آینه و پنجره‌اند شئون ذات الهیه‌اند از مکون برون آمده
اند، و بیک تجلی آثار واحکام و مجالی غیر نامتناهی نمود؛ (بیت):

در ما نگاه کرد هزارهزار یافت
در خودنگاه کرد همه جزیکی نبود

و آن گنبد عشق که یک حقیقت است هر چند از سر کرسی دیوار حدوث
که بحسب تکثر و مظاهر لامتناهی تجلی نموده، قادح وحدت وی نمی‌گردد
شعر:

وما الوجه الا واحد غیر انه
اذا انت اعددت المرایا تعددا

و گفتن شیخ «بصد» تحدید نیست، و حاصل آنست که ذات حق له
هستی مطلق است در کمال نوریه مخفی بود، مگو بر کی مخفی بود،
و ظهور هر موقوف بود بتجلی که ظهور حق است بصورت اعیان، کما نطق
به الحدیث القدسی: «كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق
لكي اعرف»؛ یعنی من گنجی بودم پنهان؛ پس دوست داشتم من دانسته
شوم. خلق را بیافریدم تا دانسته شوم. و قوله «فخلقت الخلق» اشارت
بدین تجلی است. و بیدادی گنج پنهان همین مرادست، و ظهور حق بجمیع
شئون بی مظاهر که خلق است صورت نمی‌بندد (أفحسبتم انما خلقناكم
عبثاً). پس حق بجمیع صور اعیان تجلی نموده، بحسب استعدادات
ایشان؛ زیرا که جمیع موجودات خارجیه پیش از وجود خارجی در علم حق
بودند. و آن صور علمیه اشیا اعیان ثابتی می‌خوانند، و هر عینی از آن
اعیان اقتضای ذاتی بود که معبر بقابلیت و استعداد است. و تجلی وجودی
حق بصورت آن اعیان در وجود خارجی بهمان صورت استعداد ذاتی
ایشانست بی کم و زیاده «ان خیرا فخیر و ان شرا فشر» مثال آنکه عین
ثابتی مؤمن متقاضی ایمان بود، و عین ثابتی کافر و عاصی متقاضی کفر
و عصیان مینمودند. در وجود عیبی هر یک بهمان صفت که تقاضای آن

بود، می نمودند بامر «کن فیکون» ظاهراً گشتند. و اعیان نزد محققان بجعل جاعل نیستند، چه جعل در موجودات خارجی مستعمل می شود نه در صور علمیه.

پس «فله الحجة البالغة» یعنی حق را حجت قویست بر خلق که هرچی دادیم همه تقاضای ذاتی شما بود از اسلام و کفر و عصیان، وطاعت و علم و معرفت و جهل که بلسان استعداد هر یک آنچه طلبیدن یافتند. که «وما كان الله ليظلمهم ولكن كانوا انفسهم يظلمون» و مقرر است که وجود اشیا از حق صادراند، و در همه آن بحسب قوایل چون افاضی صورت انسانیه برنطفه‌ی انسانیه و صورت فرسیه بر نطفه‌ی فرسیه، و این اظهر اشیاست در وجود. چنانکه مرتب شود افاضی صورت بر اشیا با استعداد و قابلیت همچنان مرتب شود افاضی لوازم صورت بر قابلیت آن صورت. چنانکه عین خر طلب صورت خود، و سگ صورت خود. پس حکم کردن بر ایشان بنجاسة عینیه نیز از مقتضای ذاتست، و اگر بگوی که اعیان و استعداد ایشان فایض اند از حق، و حق چنان گردانیده است. گویم: که اعیان محجول بجعل جاعل نیستند، بلکه ایشان صور علمیه اند، مر اسماء الهیه و اسما را هیچ تأخر نیست از حق الا بالذات نه بزمان. پس اسماء الهیه ازلیه اند و ابدیه اند، و آنچه مقصود بافاضی تأخر بحسب ذاتست فقط. و هرگاه اعیان مجعوله باشند اعتراض می آید. و سائل میگوید: از چه علت عین مهتد مقتضی باشد للاهتداء و عین ضال و کافر مقتضی باشد للضلال و الکفر، چنانکه اعتراض نیاید تا بگوید از چه علت عین سگ نجس العین کرده است، و عین انسان ظاهر العین کرده است؛ بلکه آنچه محقق است در نزد این طائفه اعیان صور اسماء الهیه اند و مظاهر ایشانند در علم. بلکه عین اسما و صفاتند که قایم بذات قدیم، بلکه عین ذاتند از حیثیت حقیقت. پس ایشان باقی هستند ازلاً و ابداً، هیچ جعل و ایجاد بایشان متعلق نشود.

عزیزم! معنی این بیت واضح شود از اعضاء انسان که صورت انسان دارد، چه چشم برای دیدن است، و گوش برای شنیدن، و بینی برای بوی کردن، و دست برای قوت و بطش، و قوای روحانی مثل عقل و واهمه و ذکره و متخیله و حافظه و مفکره... چه اینها مظاهر صفات روحند، و بچند پنجرها ظاهر شده است، هر یکی بنوعی که دیگر شریک او نیست.

و چون مقصود بالذات از ایجاد عالم، انسان است و وجود خارجی انسان مستدعی وجود حقائق عالم که در علم حق بودند و علم از... عین حق است چه اعیان ثابتة صور اسماء الهیه اند در حضرت علمیه، فرمود:

توحدوثی وه مبین قنح نظر دی جارک لاساس قدمی دا نیه انوار حدوث

یعنی بوجه خوب و تأمل دقیق در عالم- که ما سوی الله است- نگر که عالم خوب چیزاست، و بچشم احتقار و اهانه نباید که درو نگرند، بلکه بچشم تعظیم و اجلال باید که در عالم نگرند، بلکه بچشم اجلال در هر ذره از ذرایر عالم باید که نگرند، که حکمتهای بیشمار درو هستند حکمت بالغه؛ چه این عالم در علم قدیم حق بود، و حکیم و صانع این عالم حق است. و هر عیبی یا نقصی که کسی بگیرد بر ذره از ذرات عالم، یا بر مصنوع گیرد و یا بر صانع و هر دو منافی عبودیتاند. چه عیب بر مصنوع مخیر است که حق یا علم ندارد، و یا نقصی در علم او هست. تعالی الله عنهما. و عیب گرفتن بر نقش عیب گرفتن است بر نقاش. و حدوث ملک حق است. و ملک او مرتبط بقدرت و ارادت اوست؛ و هر دو صفت دائمند هیچ انقطاع ندارد. پس آنچه مرتبط است بهر دو صفت انقطاعی ندارد، و در عالم هیچ نقص نیست بوجه من الوجوه؛ بلکه خویرتر ازین وجه متصور نیست. چنانکه حجة الاسلام امام غزالی گفته است: «لیس فی الامکان ابداع مما كان» یعنی تمام شده است ممکنات بر اکملترین و احکمترین و ابداعترین احوال. و شر بنسبة بعض اشیاست و الا هیچ شر درو نیست.

و عالم ما سوی الله ست، شامل است به بهشت و دوزخ؛ بلکه هرچه در دنیا و عقبی باشد همه حادثند، و ذات واجب الوجود بعلم و قدرت و ارادت و حکمت خود ایجاد کرده است. چگونه نقصی یا خللی یا شری درو هست؟ و نسبت نادان گناه یا شریح، از بهر ادبست (والله خالق کل شیء)، (والله خلقکم وما تعملون). و اما قوله سبحانه تعالی «فمن یهن الله فما له من مکرم» از حیثیه قیام کفر است.

و حدوث عالم بر قسمین است:

قسم اول: حدوث اول حدوث ذاتی است. زیرا که اقتضا نکند ذات حادث من حیث هی هی وجود او، والا واجب الوجود بشود.

و قسم ثانی: حدوث زمانی است چه نشأة عنصریه مسبوق شده است به عدم. و هر دورا حادث ازلی میخوانند، چه وجود او در علم حق بود. و علم نسبه است میان عالم و معلوم. و علم ازلی است پس عین ثابتة حادث ازلی باشد، و بوجود عینی روحانی غیر زمانی است و متعالیست از او و احکام او. و فرقی واضح است میان ازلیه‌ی اعیان و ارواح مجردة و میان ازلیه‌ی مبدع ایشان. چه ازلیه حق نعت سلبی است بنفی اولیه؛ بمعنی عدم افتتاح وجود از عدم است چه او عین وجود است. و ازلیه ایشان دوام وجود ایشانست بدوام حق همراه افتتاح وجود از عدم، چه وجود ایشان از غیر است، و هرگاه که ایشان ازلی باشند ایشان نیز ابدیه باشند و بالعکس. والا تخلف معلوم از علت (یا تسل!) در علل آید؛ زیرا که علت اگر ازلیه باشد تخلف آید، و اگر ازلیه نباشد واجب است که مستند بعلت حادثه بزمان باشند، و در آن حین گر زمان دخلی در علتی باشد واجب است که معلول ابدی نباشد، چه اجزاء زمان متجدده و منصرمه اند و قار نیستند بالبداهه، و الفرض خلافت، و اگر زمان درو دخلی باشد کلام درو مثل کلام اوست، و تسلسل در علتی که درو زمان دخلی نباشد باطل است؛ والا لازم آید نفی واجب. پس ابدیات مستتنده بعلم ازلیه اند

چنانکه حوادث زمانی مستتنداند بعلم مقطوعه و منصرمه. و نفوس ناطقه‌ی انسانیه حدوث ایشان بحسب تعلق بابدانند نه بحسب ذوات ایشانند، و صور اخرویه همچنانکه ابدیه اند نیز ازلیه اند در حضرت علمیه.

و ازین تقریر روشن شد که نهادن حدوث بر اساس دیوار علم قدیم نهاده است و خوب نهاده است، که هیچ نقصی و خللی درو نیست و هرگاه نظر و تأمل کنی در حوادث بتأمل کامل کن، چه آن نهادن مستلزم هدایت عامست که «الذی اعطی کل شیء خلقه ثم هدی»؛ ای داده‌ی هر شیء مقتضای خلق و عین آن شیء بیک دفعه در ازل، پس بودیعه نهاده است در خزائن سماوات و زمین، بلکه در نفس هر شیء تا آن وقت که ظاهر شود در حسن (فینزل بقدر ما یشاء) ای در همه حین. و آیه‌ی: «الست بریکم قالوا بلی» شاهد صدقست بر آن میفرماید که حوادث در حرماک علم قدیم حق بودند، و اندر ظلمت عدم اشیا خفته بودند، حق جل و علا جرعه‌ای از شراب عشق خود بر عالم ریخت بحکم: «ان الله خلق الخلق فی ظلمته فرش علیهم من نوره... الحدیث». پس مفهوم شد که وجود حق مثل آفتابست و ذرات عالم مثل جامهای گوناگونست، و آن آفتاب در پس هر جامه دائماً می تابد؛ و هر جامی رنگی دهد، و هر دمی رنگی نماید گاهی مقید شود به آدم و گاهی بنوح، و گاهی به محمد. و چون چنین باشد چشم حقارت باعیان ممکنات - که آینه‌ی وجود حق اند - چگونه نظر کنند، و مقرر شده که اعیان ممکنات عدم اضافی اند؛ چه نسبت با وجود حق عدم اند، و در وجود علمی و شیئی ثبوتی دارند. «غایة ما فی الباب» لازم آید که تقدم معلوم بشود بتقدم ذاتی، نه زمانی. از تعلق علم چه حدوث زمانی آید، چه علم از حیثیه مغایرت ذات را نسبت ذاتیه است مقتضی عالم است و معلومست، و هر یک از ایشان لازمست که بر ذات مقدم باشند بالذات؛ والله اعلم بالصواب.

وچون دربابنده حقائق جز انسان مصور بصورت رحمن صورت بندد چه انسان مظهر و مجلی صورت جامعیه ذات و مجموع أسماء و صفات است بحکم «ان الله خلق آدم علی صورته»؛ فرمود:

هره اصلی خو و ترتیب قیاسی ژیکه

گر نرانی چیه یک جار بری دار حدوث

یعنی: رجوع باصل خود کن که اصل من چیست و از کیست. و اگر هیچ ندانی که ثمره و میوه دار حدوث چه چیز است بدانکه عشق است اصل همه عالم و ثمره‌ی دار حدوث انسان است بحکم: «انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها وأشفقن منها وحملها الانسان انه کان ظلوما جهولا» چه انسان ظلم بسیار بر نفس خود کند یعنی باز دارد نفس خود از لذات و آرزوها که حیات نفس در آنست، و نفس را سبب قمع هوا و مخالفت میکشد و فانی فی الله سازد، و جهول باشد بان معنی که غیر حق نمی داند و غیر حق فراموش کند، و منفی میسازد؛ و این غایت مدحست. و بحکم آیه «وعلم ادم الاسماء»، او به آدم داد اسما و صفات الهیه. چه حقیقت انسان عبارتست از ظهور هویه حق در صورت عین ثابته اوست، و جمله صفات حق ثابت اند بنده را؛ بمعنی شما بحقیقت عدم اند. و اصل همه اشیا حق است چه حادث نیستی است بهستی حق هست گشته که دید بنده بیننده بحقیقت اوست، چه حدیث قدسی که «بی یسمع و بی یبصر» این عیان کرده؛ زیرا که انسان بحقیقت همین قوی و اعضا و جوارحست که بخود منسوب داشته. پس همه او باشد. اینست ثمر شجر دار حدوث.

و ترتیب قیاس باختصار ذکر کنیم، و معناه و الله اعلم که واجب الوجود چون اقتضا کرد که این حادث گردید واجباً بالواجب الوجود. و اگر گفته شود این حادث لذاته مقتضی آنست که حق، او را ایجاد کند و حق واجب است، بُوَد حادث واجب بحق؛ زیرا که چون واجب الوجود اقتضای این

حادث کرد البته این حادث واجب بشود بواجب الوجود، و اگر بگویند که این حادث تقاضای واجب الوجود شد که واجب الوجود ایجاد کند نیز آن حادث واجب میشود؛ چه معلول واجب میشود بعلت خود. و در آن حین متصف میشود حادث بصفات واجب؛ بلکه بجمیع آنچه نسبت بحق میدهند، از کمالات غیر از وجوب ذاتی، و اگر نه لازم میشود که ممکن منقلب بشود واجب، متصف بوجود و اسما و صفات لازمه للوجود بشود. البته حادث متصف بلوازم الوجود میشود، و الا تخلف لازم از ملزوم آید، و معلومست معلول اثر علت است و آثارها همراه ذوات و صفات خود دلائل هستند بر صفات مؤثر و ذوات او. و ازین علت است که میگویند که واجب است چیزی از مدلول در دلیل باشد، و از ضروریاتست که مشتمل شدن دلیل عقلی بر نتیجه لازم است؛ چه در یک مقدمه مشتمل میشود بر موضع نتیجه، و مقدمه دیگر بر محمول، و حدّ اوسط جامع ایشانست، و ثمره‌ی دار حدوث انسانست؛ چه انسان بنظر بحق مثل انسان چشم است که حدقه است، و حدقه‌ی چشم مقصود اصلی است از چشم. چه بحدقه مشاهده و نظر حاصل شود؛ پس همچنان انسانست مقصود اصلی از مجموع عالم، چه اسرار الهیه و معارف حقیقت که مقصود نیز از خلق بانسان ظاهر شوند. و در آن حین مراد از انسان آن انسانست که واسطه باشد میان حق و عالم. چه حدقه واسطه است میان رایی و مرئی. و علت غائیة از ایجاد حادث عرفان موجهه است (بضم میم و کسر جیم) که «وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون»؛ و عبادت مستلزم معرفت معبود است هر چند بوجهی باشد. و ابن عباس - رضی الله عنهما - تفسیر کرده است بمعرفت «ولا یعرف الشیء الا بما منه فی غیره» و حدیث «این کان رینا قبل ان یخلق الخلق؟ قال فی عمای: ما فوقه هوا و ما تحته هوا» نیز معنوی است. چه عراقی میفرماند:

بود ذات عَمَّا اندر قدم
 در وطن گاه قدم بودش حرم
 این نه من گویم که کوی این و آن
 از سوال مرد اعرابی بدان
 گفت با خواجه: که ای مرد تمام
 این کان رینا قبل الانام؟
 خواجه گفت اندر جواب این مثل:
 بود ذات حق عَمَّا اندر ازل
 یکدم از فکر دو عالم بیخود آ
 تا نمایم حاصل شرح عَمَّا
 عین و میم است و الف لفظ عَمَّا
 عین ماهیات اَشیا بود ما
 جمله اعیان بود مخفی در بطون
 شاهد این «هم لدینا محضرون»
 جمله‌ی اعیان عالم بیش و کم
 در مقام علم حق بودش حرم

عزیزم! مراد آنست که نه پوست بی مغزاست و نه مغز بی پوست.

ما هیچ نه ایم و جمله ماییم
 گه مگسیم گه هوماییم
 سلطان حقیقتم لیکن
 در کسوت آب و گل گداییم

عزیزم! همه اهل عالم چشم دل ایشان منفتح نشود تا درک امر بکنند
 «کما هو الواقع»؛ و بردارند ثمره‌ی دار حدوث. چه بعضی جاهل اند
 و بعضی عالم اند بشؤونات حق. و ندانند که ضلالت و هدایت و تقسیم آخرت

به بهشت و دوزخ و خلق انسان بصفات متقابله مرتب اند بر شؤونات حق؛
 والله اعلم. و چون عشق را مزاج آتش دارد، از گرمی و خشکی که همیشه
 دلرا گرم دارد و طبع را خشک کند، و خورشیدرا اندودن بگل از نادانی
 است؛ فرمود:

آتش عشق شبه زیر وجودی حل کت

هیبه ممکن نفرت زیبق و فرار حدوث

یعنی آن وجود ممکن مجازی چو در آتش عشق درافتد، وجود مجازی
 حل سازد؛ و ممکن نیست که هستی مجازی بماند چون وجود حقیقی آید.
 همچون آتش دنیای که سیم و زر بدو حل کنند، و هر غلی و غشی که
 دارد بسوزاند. آتش عشقی نیز اخلاق و افعال زمیمه میسوزاند؛ چه آتش
 دنیای سوزنده‌ی بیرونست، و آتش عشق سوزنده درونست، و خاصیه آتش
 عشق آنست که حق جل و علا فرمود: «أن بورك من فی النار ومن
 حولها» و عقل اجازت ندهد که زیبق چون در آتش بافتد عقد شود بلکه
 می پرد و نمی ماند، و جود مجازی چون در آتش عشق بافتد هیچ اثر از وی
 نماند، و حکمت چیست که آتش عشق وجودرا حل کند؟ آنست که آسیب
 فقر چون بر نفس رسید از میان دودی بر خیزد، که «الفقر سواد الوجه فی
 الدارین» و آن عبارتست که سالک بالکلیه فانی شود «بحیثیتی» که
 اورا در ظاهر و باطن دنیا و آخرت وجودی نماند؛ و بعدم اصلی ذات خود را
 راجع گردد، و اوست فقر حقیقی، و ازین جهت گفته‌اند: «اذا تم الفقر فهو
 الله» (رباعی):

بگرفت مرا عشق نگاری خوش خوش
 گفتا چو من آمدم تو پا بیرون کش
 القصه چنان سوخت مرا درغم او
 کاتش همه هیزم شدو هیزم آتش

وعشوق در مقرر خود تحدید نخواهد بود لنداء «ان الله لغني عن العالمين». ولایه: «ویحذرکم الله نفسه» پا در دائره‌ی فقر مسکنت خود تجاوز نباید کردن؛ چنانکه شیخ رحمه الله گفته:

گر تو پی خوژ بری زیده بکی دی ته بکم
مثل حماد عرب هر وکی شیخ آنی بسر

واگر وقتی بحکم:

وللارض من كأس الكرام نصیب

جرعه‌ی پرتو ریزند خود را از حریفان مجلس نه پنداری، چه نفس ناطقه‌ی انسانیه هر چند مظهر اسم جامع الهی است، اما برزخست میان صفات الهیه و کونیه... کلیه و جزئییه، و بدین برزخیه تعلق بابدان گرفته است؛ زیرا لازمست برزخ را جامع طرفین باشد، و انسان برزخ جامع است میان آنچه روحانی محض و معنی صرف مقدس از زمان و مکان و منزه از تغییر و حدثان باشد، و میان آنچه جسمانی مطلق و محتاج بزمان و مکان و متغیر بتغییر زمان و اکوان باشد تا تمام بشود برای او مقام علوی روحانی و مقام سفلی جسمانی. و چون نفس مبتلی شد بتعلق گرفتن در جسم و منظمس شد در ظلمات طبیعییه و بحر هیولانییه و جسم ظلمانییه، لازمست که متوجه برب خود بشود تا بداند وحدانیه حق و فردانییه او، و اقرار بکند بهر دو، و ازین تحقیق روشن شد چه هرچه ظاهر شود بر جوارح آدمی از گفتن و فعل، وجودی دارد در روح آن آدمی، و تعبیر از او میدهد «بما وراء غیب الغیب». پس از آن در دل آن آدمی و تعبیر از او میدهد «بغیبت الغیب» پس از آن در نفس او تعبیر میدهند بغیبت ادنی، و سماء دنیا، پس از آن ظاهر میشود بر جوارح آدمی. بلکه اعتراف بعجز و قصوری خود بکند تا حق - جل شأنه - از مهالک طبیعییه خلاص کند، و در انوار شرعییه و طریقییه و حقیقییه داخل کند در مقابله ظلمات ثلاثه، بلکه رزق او گرداند نعیم روحانی در عین

جسیم جسمانی، و آن وقتی حاصل شود که داند که سربان هوپه شده است در جمیع اجزاء او مثل سرایت کردن لون در جمیع اجزاء متلون، تا غایتی که لون عین متلون باشد، و فرقی نباشد میان ایشان باشارهء حسییه، بلکه مکان لون عین مکان متلون شده باشد، و امتیازی نباشد بلکه عرض واقع باشد در محل جوهر بسربان آن عرض در جمیع اجزاء جوهری که معروضست.

واگر بگویند که وجود مجازی ممکن است و مثل زبیب است در آتش اندازند نمی‌ماند، بلکه می‌پرد. وجود مجازی حال او در آتش عشق چنانست بعید نیست، اما چیزی لازمست که بگویم ممکن یا اوست که ذات او مقتضی وجود عدم نباشد (مع قطع النظر) از آنچه که مقتضی وجود ویا عدم باشد، یا آنست که وجود و عدم او یکسان بود، و هرچه وجود او ضروریست واجب است، و هرچه عدم او ضروریست ممتنع است؛ چه ذات ممتنع مقتضی عدم است، و مقتضی وجود نیست اصلاً و ممکن در وجود بغیر محتاج است. و واجب الوجود بهیچ وجه احتیاج بغیر نیست می‌فرماید: عاشقی که جمال حقیقی جوید باید که هیچ از ممکنیه او نمی‌ماند، و از وجود فانی خود برهد، و از لذات دنیا و عقبی خلاص شود، و جمله اعیان موجودات ممکنه بنور حق ببیند و داند که حق ذاکر خود است، بانچه لایق جلال و جمال اوست، چه حقیقت ذکر عبارتست از تجلیات ذات او بذات او «کما شهد لذاته بذاته فی شهد الله انه لا اله الا هو». و چون انسان خلاصه صور کیانیست و بنور معرفت معروف گشته فرمود:

الله ما دعمری خو تو جارک نه بهی

چه صدا تیت ژ فی گنبد دوار حدوث

می‌فرماید: متعجب که ای انسان شما در عمر خود چرا یک بار نمی‌فهمی و نمی‌شنوی که چه صدا آوازست که از سر شما می‌آید. و سر انسان مشابه گنبد و آسمانست، چرا تفکر و تأمل دقیق نکنی که آن چیست و آن

نور چشم تو و کلام تو که نظیری ندارد چه چیزاند. غایه ما فی الباب که بگوی: اینها قوای روح هستند، و روح امر خداست، و قیومی از بهر این قوای خواهد بود، و آن قیوم بدان کیست. و میت چشم و گوش و زبان و دل دارد، چرا مثل مردم ذی روح نیست؟ و حمل گنبد بر آسمان و صدا بر آواز آسمان و اهل زمین بعید است.

و الله اسم ذات واجب الوجود است و اسم اعظمست. و درین جا کلمه‌ی تعجب است. بدانکه هر آنچه احتمالات الفاظ باشد احتراز باید کرد. و الا چگونه تعبیر از ذات واجب الوجود میتوان داد چه عقول احاط باو نکنند؟ پس چگونه تعبیر از ذات واجب الوجود تواند داد؟ یا چگونه در قوالب الفاظ وارد میکنند؟ بلکه لازم آنست که بدانیم که جمیع ممکنات مظاهر ذات حق اند، و آن ممکنات ظلال اسما و آثار اوصاف اویند که الموجود هو، و الوجود هو، و الحی هو، و القیوم هو، و الرقیب که محافظ جمیع ما فی الدنيا و الاخری هو، و الحاصل بالکل هو، و عالم نیست الا مناسبه ظلیه و انعکاس، و صدا و انعکاس صورتست از جسم صلب، که در محاذی مصوت باشد، مثل آنکه شخصی در غاری باشد یا در کوهی، و آواز محکم بزند، و همان آواز بدیوار که در محاذی آن شخص باشد برسد، و سیل انعکاس همان آواز باز گردد با وجود آنکه در انجا غیر از یک شخص و صورت نبوده، و آن غار یا آن کوه که ذکر کردیم پر صدا گردد، و تصور و وهم ان کند که مگر خلق بسیار و آواز بسیار است. آن کثرت صوت و صدا از نموده‌های بی بوداست.

یا معنی آنست: که چون غیر حق موجودی نیست چرا یکبار گوش خود باین صدا ندهی تا بشنوی، و چون همه حق است و غیر ازو هیچ نیست، این صوت و صدا که وجود مینماید که عبارت از وجود ممکناتست چیست؟ پس هر آینه چنانکه آن صوت حقیقتی ندارد و از نموده‌های بی بوده‌است وجود ممکنات و مخلوقات مانند آن صداست، که از صوت و نغمه کن که از

حق بجهة ظهور و اظهار کمال خود ظاهر گشته است. و آن اعیان ممکنه که عدم اضافی اند بمشابه جسم صلب محاذی واقع شده‌اند و منعکس شده مینماید، و بحقیقت انسان بلکه عالم آن صوت و صداست. «بیت»:

چندین هزار نعره می آید یک صداست
اگر بگوش حقیقت شنوی یک نداست

(رباعی):

مطرب عشق می نوازد ساز
عاشقی کوه بشنود آواز؟
همه عالم صدای نغمه‌ی اوست
که شنید چنین صدای دراز؟

و جامی در شرح «نی» میفرماید:

بالب دم‌ساز خویشم گشت جفت
مینیازم بر لب الا آنچه گفت
یابد از بانگم کلام حق ظهور
خواه فرقان خواه انجیل و زبور

و اوحالدین میفرماید:

ذاتم ز ورای حرف بیرون ز حدست
واز سرچشمه لطف آب حیاتم مدداست
علت ز احد باوحد آمد حرفی
علت بگذار کان یک اوحداست
عشق نائی آدمی نی سسر آن
از «نفخت فیه من روحی» بدان
نی که چندین نغمه آرائی کند
از دم جـــــان پرور نائی کند

نغمه والحان که اندر نی بود
بی دمی نائی همه لاشی بود
چون جدا نبود زما یکدم چو جان
«وهو معکم اینما کنتم» بخوان
شکوه در عین وصال از بهر چیست؟
هیچ دیدی آدمی بیجان زیست؟
ای که جو یایی وی هر روز و شب
از تو بیرون نیست از خود می طلب
غلغل نی از دم نائی بود
کی ز خود روی و خود رائی بود؟
نیست نی را اختیاری در نفس
این سخن اهل نظر دانند و بس
نالهی نی دمدم از وی بدان
نغمه از صاحب بدان از نی مدان
فـرق کن نی را ز نائی هر نفس
بوی گل کی آید از خاشاک و خس؟
نی چه داند در پس این پرده کیست؟
ناله و افغان او از بهر چیست؟
از کجا میآید این صوت حزین؟
واز چه باشد نغمه و لحن گزین؟
گر شوی دانا «نفخت» واز چه خاست
واین همه انفاس جانبخش از کجاست؟
در زمین باشی خلفیه جاودان
«قال اني جاعل في الارض» خوان

گر بدانی خویش را نائی نیی
خویش را بشناس بگذر از دوی
چون شدی واقف زنی بی چندو چون
منکشف شد سرّ «مالا تعلمون»
هر چه در وی میدمد نائی نفس
او همان بیرون دمدم بالفعل و بس

واین بالجمله مؤید مذکور است، وچون وهم منازع عقل است و آنچه
مدرک عقل باشد مسلم نشود از شبهه و ظنون؛ چه وهم قوه جسمانی است
منغمس است در مادهی ظلمانیه، و همراه انسانست بلکه شیطانست که
گوید: ای انسان شما امری قایم بنفس خود هستی و خارجی از حق؛
فرمود:

توژ بر پردهء وهمی و در دایه بهی چه نوا تیت بصد نغمه ژ اوتار حدوث

یعنی: چو پیش ازین قرار داشتیم که عالم غیب و شهادت وجود
و احداست که بحسب مراتب تجلیات بصورت کثرات نموده، و در هر مظهري
بظهور خاص ظاهر گشته است شخصی که بمرتبهی کشف و شهود نرسیده
باشد، محجوب وهم و خیال است، و تصدیق کاملان نکند و گوید که می
بینم تعدد اشیا حقیقت است نه اعتباری. میفرماید: ای سالک تو ازین
قوت و اهمه که مدرک او جزئیات است، و مغالیط حواس ظاهره و باطنه
بسیار است، بدرآ و بکلیات و حقائق امور اطلاع شو که جز یک حقیقت
بیش نیست، و این از وهم است که نمود غیریت اشیا اثبات کنی. وهم
قوتیست که ادراک معانی جزئیه میکند، و در انسان قوت و اهم
شیطانست، و آنچه گویند شیطان سجده نکرد آدم را مراد آنست که قوت
و اهمه تابع عقل نشد. و آنچه «صلعم» فرموده: هر بنی آدمی که متولد

شود از مادر، شیطانی همراه او هست. مراد این قوت واهمه است. و مشهور است که گویند شیطان یک چشم دارد و چشم دیگر کور است. مراد آنست آن چشم که اثبات خدا کند روشن است، و چشم دیگر که اثبات وجود خود کند کور است. یعنی ای عزیزم! تو ازین قوت واهمه که اثبات وجود خود کردنت بدرآ و بحقیقت بین که عالم بالکلیه مظهر و عکس و مثال حق اند و جمله اشیا سایه‌ی اسما و صفات اویند تا بشنوی چه آواز می آیند بصد نغمه بلکه بلا نهایت ازین اوتار حدوث.

«او اوتار» جمع و تراست؛ و او زهی کمانرا گویند. و مراد درین جا زیانست؛ چه هرچه می بینی روحی دارد مجرد ناطق بزبانی که لایق او باشد. و آیه «وان من شیء الا یسیح بحمده ولكن لا تفقهون تسبیحهم» مؤید مذکور است؛ زیرا که این زبان حال نیست خلافاً للمحجوب چه وارد شده از پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- «ان المؤمن یشهد له مدی صوته من رطب ویابس» و گفتن صحابه -رضی الله عنهم- «کنا نسمع تسبیح الطعام والحصی فی کف رسول الله -صلعم-» و قول رسول الله -صلعم- «إذا وضعت الجنابة فاحتملها الرجال علی اعناقهم ان کانت صالحة قالت: قدمونی، او غیر صالحة قالت لأهلها: یا ویلها این تذهبون بها، یسمع صوتها کل شیء الا الانسان، ای المحجوب، ولو سمع الانسان لصعق». و تفسیر «نا» بالمحجوب چه کامل مرفوع الحجابست میبیند روحانیه هر شیء و درک کند زبان هر زنده‌ی باطناً و ظاهراً. و هرگاه که مردم از پرده‌ی قوت واهمه بدر آید آواز همه مظاهر میشنود، که هر یکی برنگی و نوعی تسبیح کند و سخن گوید، چه جمله در فنا فی الله حاصلاند، و حق بیابایی تجلی میدهد بیک تجلی عالمی را بعدم برد، و بیکی دیگر خلق جدید بخشد، و جمله‌ی اشیا فانی اند در وجود حقیقی.

و این معنی ظاهر شود در آتش مشتعل از دهن و فتیله؛ چه هر آنی چیزی از هردو داخل میشود دران آتش، و متصف میشود بصف نوری.

پس می‌رود آن صورت بهوا گردیدن پس همچنین است شان عالم بالکلیه چه فیض از خزائن الهیه وارد میشود بر اعیان عالم، و پس بحق رجوع شود.

عزیز من! اثبات نمودن غیریت اشیا از قوت واهمه است که اقرار و تصدیق نکند که یک حقیقت است که بصورت مختلفه کثرات عالم غیب و شهادت تجلی نموده، گاهی عالمی بعدم برد و گاهی ایجاد کند؛ و چون غلطی در حواس بسیار واقع است اعتماد بر مدرکات حواس نتوان کرد. چنانکه احوال -یک- را دو میبیند، و سراب که معدومست موجود می‌داند. و البته باید که ازین قوت واهمه بدر آید و بدانند که غیر حق هیچ موجودی نیست؛ بلکه ملک وجود اوراست: (لمن الملك الیوم لله الواحد القهار) و همیشه شأن وحدت حقیقی انتقای غیر می‌نماید.

و جامی در لوائح میفرماید: هر قدرت و فعل که ظاهراً از مظاهر صادر می‌نماید فی الحقیقت از حق ظاهر است در آن مظاهر، نه از مظاهر. قال ابن العربی: «لا فعل للعین بل الفعل لربها فاطمأنت العین من ان یضاف إلیها فعل!». پس نسبت قدرت و فعل به بنده، از جهت ظهور حق است بصورت او، نه از جهت نفس او؛ «والله خلقکم» میخوان، و قدرت و فعل خود را از حضرت بیچون میدان. (رباعی):

از ما همه عجزو نیستی مطلوبست
هستی و توابعش ز ما مسلوبست
این اوست پدید گشته در صورت ما
آن قدرت و فعل زان بما منسوبست

(رباعی):

چون ذات تو منعی بود ای صاحب هس
از نسبت افعال بخود باش خمس

شیرین مثلی شنو، مکن روی تو ترش

«ثَبَّتَ العَـشْرش اولا ثم انقش»

و ازین کلام معلوم شد بجز یک نور در کون و مکان نیست؛ و چون از جمله نموده‌های بی بودست نمایش امتداد زمانی فرمود:

حال و مستقبل و ماضی دخودا هر دو یکن

صبح موجود بعین خود ایثار حدوث

یعنی: مستقبل و ماضی هر دو معدومند و یک اند در عدمیه؛ و آنچه میماند حالست، و آنچه صبح است بعین مسا است بحقیقت، که «کان الله وما کان معه شیء والآن كذلك».

«وایثار حدوث» چنانکه دلالت کند که دنیا یک ساعتست نیز مشیراست بـ «کل شیء هالک الا وجهه»، «وکل یوم هو فی شأن» و «لله الامر من قبل و من بعد»؛ زیرا که حق است ظاهر و ظاهریست حق بصور عالم است، و حق باطن صور عالم است چه حق باطن است و ظاهراست، و حق اولست زیرا که صور عالم موجود نبود و او موجود بود، و هم آخرست چه حق عین اعیان عالمست و صور اعیان عالم ست در خارج، و آخر بدو معنی است، یکی:

آنست که حق عین اعیان خارجه‌ی موجوده در خارج است چه اعیان موجوده در خارج آخر مراتب است. دوم: آنست که اعیان مستهلکه‌اند در حق، بمعنی فانیاند در حق، و تفسیر اول مشعر است که آخر عین ظاهر است و باطن است اولست، پس معلوم شد که عالم عین صفات حق است فقط.

بدانکه مقدار حرکت فلک اعظم زمان خوانند؛ چه حرکت وی دائمی است. و بعضی حرکات وی مسبوق اند ببعض دیگر، و اجتماع در بقا محال است. و ماضی آن چیز را گویند که نیست شده‌اند و سابق اند. و مستقبل آن اجزایی را گویند که هنوز بوجود نیامده‌اند. و ماضی بنسبه

این سابق باشد، و حال نهایت ماضی و اول مستقبل می‌گردد و حدّ مشترکست میان هر دو. و می‌فرماید زمانی که رفته است و نیست شده عدم است. و مستقبل که نیامده است او هم عدمست. و از آن سبب گویند: هر دو دون هر سه. و غیر یک نقطه، حال هیچ چیزی دیگر نیست؛ و این همه او هام اند و جز خیال بیش نیست چه نقطه‌ی حال که امتداد زمانی است مانند خط ممتدّ غیر نامتناهی نموده است، و وجود ممکنات را مثل آن امتداد زمانی است؛ پس معلوم شد که هستی واجب الوجود است که بصورت عالم متجلی شده است، و غیر حق دائما عدمست. و وجود عالم دائما نمود بی بوداست. قال ابن العربی: (فاعل آنک)^(۱) (خیال وکل ما تدرکه (لیس) سوی خیال! فالوجود الکونی کله خیال فی خیال!) چه وجود اضافی و اعیان بالکلیه سایه‌ی وجود الهیه‌اند. «الوجود الحق الثابت المتحقق فی ذاته انما هو الحق خاصّة من حیث ذاته وعینه لا من حیث اسمائه» چه وجود از حیثیه هو هو حق است، و وجود ذهنی و خارجی و اسمائی که عبارت از وجود اعیان ثابته‌اند سایه‌ی حق است. (بیت):

دو عالم یارو غیر او خیالست

مشو جانا گرفتار خیالات

و چون خلاصی از خود و تحصیل نیستی مستلزم آنست که غنا و اختیار بحق باشد و بنده را نباشد فرمود:

راست و چپ کاف و سعت هر لوله دا تینیت

ذولفقار قدمی حیدر کرار حدوث

و حیدر کرار فاعل (داتنیه) و «ذولفقار قدمی» مفعول اوست، و «حدوث» منصوبست بنزع خافض. ای علی الحدوث. یعنی که ما آمانج قضا و قدر حقیق، و آنچه فاعل مختار دربارهی ما مقدر و مقرر و معین

(۱) رهنه‌گه نه‌مه (فاعلم آنک) بیت.

فرموده البته جاری کند، حیدر کرار آن ذولفقار بر ما در راست و چپ و جمیع جهات و گاه و ساعت، وسعی و اجتهاد درباره تحصیل چیزی که خواست الهی بحصول آن متعلق نشده باشد بی فائده است. بلکه هرچه او خواست در وقت خود حاصل خواهد شد، ومؤید این است قول الامام علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه: (عرفت الله بفسخ العزائم) و توهّم اختیار خود مرتفع گردان، و بر مجبوریه و عدم اختیار خود متحقق شود، و خود را در تحت ارادات الله مضطر و محکوم شناس، و درین جا دغدغه بسیارست. این مختصر گنجایش آن ندارد.

و آیهی: «فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر» موهم اختیار است؛ «لكن وماتشاؤن إلا ان يشاء الله» و «انا كل شيء خلقناه بقدر»، «وربك يخلق ما يشاء ويختار ما كان لهم الخيرة» دافعند اختیار را. و بیاد آور احوال نی. و نیز مشیر است کلام شیخ بصیر و تسلیم که «لايسأل عما يفعل» چه رضا نظر رحمت است، و تصرف اثر حرمان و دلیل خذلان بخلاف رضا که نشان حرمت است (بیت):

کار تو بی تو ساخت بارت

بگذار زمام اختیارات

و قضا عبارتست از حکم حق بر اعیان اشیا که مقتضی آن اعیانست، و علم حق بر آن متعلق شده است، و قدر تفصیل آن قضاست، و عبارت از توقیت هر حالی است از احوال اعیان در وقت و زمان معین؛ پس مقضی به مطلوب عین عبادت به استعداد خود از حضرت الهیه. و شک نیست که حکم غیر محکوم به و علیه است؛ چه حکم نسبتی است قائم بهردو، پس لازم نیاید از رضا بحکم که از طرف حق است رضا بمحکوم به، و از عدم رضا بمحکوم لازم نیاید عدم الرضا بحکم. «غایة ما في الباب» لزوم رضا بقضا آید؛ زیرا که لازمست بر عبد و بنده که راضی بشود بحکم سید خود، اما مقضی به از مقتضی عین بنده است، خواه راضی باشد بمقضی

به و خواه راضی نباشد؛ چنانکه گفته: «ومن وجد خيرا فليحمد الله ومن وجد دون ذلك فلا يلومن الا نفسه».

و اگر بگوی: مقضی به لازم قضا است و رضا نبودن بلازم که مقضی به است موجب رضا نبودنست بملزومی که او قضاء است. گویم: قضا حکم است بوجود مقتضیات اعیان و احوالشان؛ پس وجود ایشان لازمند حکم را نه نفس ایشان، و تجلیات حق را گاهی بقهراند و گاهی بلطف، و از آن علت گویند «لا تنكر الباطل في طوره فانه بعض ظهوراته». چه بطور قهر ظاهر شده است در کافر، و بطور لطف در مؤمن. و چنانکه سابقاً ذکر کردیم در همه آن عالمی بعدم می برد و دیگری ایجاد کند. چه عالم عبارتست از اعراض مجتمعه اند ظاهره در ذات حق متبدله اند، در همه آن؛ زیرا که ذات الهیه دائماً متجلی است از حیثیت اسما و صفات خود بر اعیان عالم، و معلومست که بعض اسما مقتضی وجود ایشانند، و بعض مقتضی عدم اند؛ چه معید و ممیت و قهار و واحد و واحد و رافع و ماحی اینها مقتضی عدم ایشانند، و هرچند این اسما معانی دیگر دارند لکن منحصر نیستند در ایشان؛ پس حق گاهی تجلی بر ایشان میکند با آنچه ایشان ظاهر کند بلکه ایجاد و ایصال ایشان بکمالات رسانیدنست، و گاهی تجلی بر ایشان میکند بعدم برد و مخفی سازد. و چون حق «کل يوم- اي آن- في شأن» در شأنست واجب است که تجلیات او دایمی باشد باسما مقتضیه ایجاد تا ایجاد کند، و مقتضیه اعدام تا بعدم بدر. پس تجلی حق در زمان واحد ایجاد و اعدام کند، و باین تجلی تمام شود حکم «والیه يرجع الامر كله» چه ذات حق مقتضی شؤنست دائماً، و شؤن و تجلیات او دائمی اند، و ظهور ایشان مستمراند و متتالیه اند و گفتن ما در زمان واحد چه زمان عدم عین زمان وجود است چه کمترین جزء از زمان منقسم به دو آن شود، در یک آن ایجاد کند و در دیگری اعدام. و بیاد آور احوال شعله و فتیله و دهن (رباعی):

اعیان کامد ز غیب پدید
واز حضرت حق خلعت هستی پوشید
بر موجب حکم وهو یبدي و یعیید
در هر آنش خلقی ولبسیست جدید

رباعی:

چیزی که نمایشش منوالست
واندر صفت وجود بر یک حالست
در بدای نظر اگر چه بقای دارد
آن نیست بقا تجدد امثالست

و چون تعیین امری وهمی و شجر خلد شیطانیت، و قوله تعالی: «ولا تقربا هذه الشجرة»؛ آن شجره‌ی طبیعت و هواست که غذای نفس است که عارض آن حقیقت شده. و بواسطه‌ی عروض این تعیین واجب بصورت ممکن نموده فرمود:

راست و اثر از و نشیفی مه بوران یک یک لی تنی وی لمه بودائیره پروار حدود

یعنی: این پروار حدود که هویات و تعیینات- که غذاء نفس است و امری است اعتباری که حقیقتی ندارد- مثل یک دایره شده است، و دایره‌ء مثل شعله جوآله را گویند که نتوانم از آن دایره بدر روم؛ بلکه در آن دایره ماندام، مثلاً تصور بحر می‌کنم که از انهاراست، و انهار از سیل است، و سیل از بارانست و باران از ابر و ابر از بخار و بخار از بحر؛ بین که چگونه دایره است و باقی چیزها مثل بحراند.

و کلام شیخ حمل بر آن می‌کنند که من از توقف بر ظاهر شرع و از سیر عروجی و سیر نزولی بدر رفته‌ایم، اما تعیین که مثل پروارست و دایره است مانده‌ایم؛ زیرا که دانستیم تنزل احدیه را در مراتب کثرات امکانیه از بهر

ظهور واحکام و اسما و صفات خود و سیر عروجی - که عکس سیر نزولیت- چنانکه سابقا ذکر کردیم که نشأ انسان مبدأ این عروجی است، و نهایت این سیر وصول انسانست بنقطه‌ی اول که احدیت است، و سیر اولی را سیر کلی در جزوی و مطلق در مقید گویند، و این را سیر مقید بجانب مطلق، و جزوی سوی کلی گویند نیز دانستیم پس راه راه‌راست شرع را گویند هر چند ادله‌ء شرعیه ظنیه هستند، و آیه‌ء «ان بعض الظن اثم» و «ان تتبعون الا الظن وان الظن لا یغنی من الحق شیئاً» باعتراض میار.

«واقران» سیر عروجی است، «ونشیف» سیر نزولیتست. و «بروار» تعیین و تشخیص است. و یا معنی آنست: از بالا و نشیب تفکر کردم دیدم که «وهو الله فی السموات والارض»، و در راست و چپ نظر کردم دیدم «الا انه بكل شیء محیط»؛ ای: ذاتا بلا کم و کیف. و تاویل کردن بعلم و قدرت مستلزم آنست که معلوم و مقدر قدیم باشند، چه علم و قدرة حق هر دو قدیمند. بلکه مقتضی آنست که پیش از علم و پیش از تعلق علم موجود باشند، چنانکه مذکور شده است. و هم تکرار بآیتهای بسیار آیند چون حمل بعلم و قدرت کنند مثل «والله بكل شیء علیم» و «قد احاط بكل شیء علما»، «والله علی کل شیء قدیر».

و در درون و بیرون نگر «هو الظاهر والباطن» و در سرو پا طلب کنم «هو الاول والآخر»؛ پس همه او باشد، و کون و مکان در جنب حقیقت و همی است از و همه چگویی؟ و آنچه حقیقت چ توانم گفت؟

و یا معنی آنست که بنی آدم سه قسم اند: بعضی حیوانی اند، و بعضی خاصی اند، و بعضی عاشق اند. حیوانی عامی را گویند که پوست را بینند، و خاصی را دوست با پوست، و عاشق از هر دو گذر کنند؛ چه حزب عاشقان ربانی اند، و خاص که دوست با پوست بینند انسانی اند، و آنکه پوست تنها بینند حیوانی اند چرا از دایره تعیین و حیوانی بدر نروند، تا

بملائى خاصان ويا بملاء عاشقان برسند «ولكل درجات مما عملوا» وآن ليس للانسان الا ما سعى»، «قل كل يعمل على شاكلته» ودران حين معنى بيت از قبل «وما لي لا اعبد الذي فطرني» باشد.

ويا معنى آنست كه راست مؤثر باشد، و «افراز» عيان، و «نشيب» اثر، و دائره‌ى حدوث جزو غير بمعنى تفاوت نظر از منظور حاصل آيد، بعضى مؤثر ديدن، و بعضى در صورت خود يافتند، و بعضى اثر، و بعضى بخبر، و قومى در غير(!)

بدانكه - ايدك الله - چنانكه بسيار بار اطلاق صورت بر حق كرديم، هرچند نزد اهل ظاهر مجازست چه صورت مستعمل ميشود در محسوسات و در معقولات مجاز باشد، اما نزد محققين اطلاق صورت بر حق حقيقه باشد، چه عالم بالكلية صورت حضرت الهيه است تفصيلاً، و انسان كامل صورت اوست جمعاً. الا ترى الى قوله - صلعم -: (ان الله خلق آدم على صورته)؟ بمعنى بانسان داده است صفات سبعة، چه نشان انسانيه جمع کرده است رتبه‌ى احاطيه؛ زیرا كه انسان بجسم خود جمع کرده رتبه‌ى جسمانيه، و بروح خود رتبه‌ى ارواح، و بدین وجود حجه برخاسته است بر ملائک، چه انسان احاطه کرده است بچيزى كه ايشان بآن چيز احاط نکرده است، و نيز اگر محجوب و اهل ظاهر حق را منزّه گراند از صورت تحديد لازم آيد، بلکه تشبيه بآن چيزى كه صورت ندارد مثل عقول و معانى مجردة، و ايشان بهردو عالم نشوند، و اگر از اهل كشف و شهود باشد نفى صورت از اهل كشف و شهود باشد نفى صورت از حق نكند مطلقاً، بلکه بصورت دهد حق صورت، و ميگويد كه حق تجلى و ظهور کرده است بجمع مظاهر، لكن مقيد نكند بآن صورت چه حصر آيد چنانكه نصارى حضره‌ى الهيه کرده اند در عيسى فى قولهم: «ان الله هو المسيح ابن مريم» و حق را تنزيه نيز ميدهند، چه حق بحسب ذات منزّه است از جميع صور عقليه و مثاليه و حسيه، چه عقول و اوهام عاجزاند از ادراك

ذات بحسب اسما و صفات، مظهر او در مراتب عوالم منزّه نگرداند بلکه قائل است بتشبيه و تنزيه، چه تشبيه مرتبط است به تنزيه؛ زیرا هر نقايص كه باشد حق ازان نقائص منزّه است.

و چون ظاهر شود در مراتب كونيه آن نقائص او را ميگردانند در مراتب كونيه. و اين تشبيه است، و هرچه محجوب اثبات بکند برای حق از کمالات آن کمالات(!) و منفي انداز حق در مرتبه‌ء (اديه!) و اين تنزيه است.

و هرگاه كه تصور کند موجود مافى الخارج مشخصاً مفارقاً از غير خود منزّه از كون يا جسم و يا جسمانى يا زمانى يا مکانى او عين تشبيه است. و اگر بگوى: چون حق عين اشيا باشد تحديد لازم آيدست، و حق منزّهست از تحديد. گويم: هرچند آيات و اخباراند جمله متلبساند بتحديد «مثل العماء» در حديث ابى رزين العقيلي، و استوا بر عرش چه استوا ظهور اسم رحمانى است در صورت عرشيه «وينزل ربنا كل ليلة» و نزول در مقام معين تحديد است «وهو الذى فى السماء اله وفى الارض اله» و بودن حق هر دو تحديد است، و بودن او همراه ما «وهو معكم اينما كنتم»، «و كنت سمعه و بصره» نيز تحديد است، و تميز از محدود باشد چه ممتاز از محدود، و محدود با سبب امتياز او از محدود، چنانكه اطلاقى كه مقابل تقيد باشد تقيد است بعدم تقيد و مطلق مقيد باشد. و الله اعلم.

و اگر بگوى: كه از قسم متشابه اند. گويم: «وما يعلم تأويله الا الله» و چون نفس منبع شرور و اعمال و اخلاق نا مرضى است چنانكه دل منبع خيرات، و برزخ ظاهر و باطن و اعمال و اخلاق و اوصاف مرضى است، چه جمله قواى روحانى و جسمانى منشعب اند از دل. و فيض از دل رسد بهر يكى از اين قواها، زیرا كه دل صورت مرتبه‌ى الهيه است؛ چنانكه روح صورت مرتبه‌ى احديت است فرمود:

دی بقلبی مه چه دت لا معیا اسلامی کولجانی خومه خف بستیه زتار حدوت

یعنی: چون ما پنهان زتار تعین وعدم انقیاد وشرارت برجان خودبسته‌ایم، چگونه بروقات اسلام ولامعات او در قلب ما می‌تابد؟ چه هستی وپنداری که جمیع اخلاق و اوصاف نامرضی. بلکه اعمال خبیثه و خود بینی وکبر وریا وحب دنیا- که راس کل خطیئه ازو خیزد- وآن هستی و تعین چون زناری غیر منفک برجان خود بسته‌ایم، و آنچه انسان را محتجب گرداند از مقام اعلا او گرفتار کند در اسفل سافلین نفس و طبع خود بینی است در آن حال چگونه بروقات ولامعات ایمان و اسلام- که تصدیق و انقیاد است- بجمیع آنچه پیغمبر- صلعم- برای آن فرستاده‌است و بجا آوردن است حاصل کند؟

واز جمله‌ی ایشانست ایمان و انقیاد بوحدانیه و فردانیه حق، و آن وقتی متحقق شود که بدانند وجود ممکن یا وجود ممکنه محتاج است بعلت موجوده غیره ممکنه که واجب الوجود است، یا بدانند که هست یک ذات قدیم ازلیه که معبود است، و معبود صاحب اسما و صفات باشد، و آن اسما و صفات مقتضی آن باشند که اعیان ثابتة موجود باشند، چه ایشان محل سلطنت و مجلای ظهورات آن اسما و صفاتند، در آن حین متنبه شود که آنکه متجلی است در مرایای این صورت، حق است، و اعیان باقیه‌اند در عدم و آنچه مشهود است، حق است.

و اگر کسی گوید: معبودیه حق ظاهر نشود الا بعبودیه ما، و الهیه او ظاهر نشود تا اعیان ما نباشند چه اگر هیچ موجودات نباشند ظاهر نشود که حق اله است چه علت غائیة از ایجاد ما ظهور الهیه اوست، و بعابد ظهور معبود شود چنانکه برعیت ظهور سلطان شود، و بتلمیذ ظهور استاد
کما قیل:

فیظهر بالقلب المعنا جمالکم کما ظهرت لیلی بقیس ابن عامر

گویم: هرچند این سخن حق است لکن از بی ادبی خارج نیست؛ بدانکه اعیان موجودات سایه‌ی اسما و صفات حق‌اند؛ چه سایه وجودی ندارد اگر شخصی نباشد، همچنان عالم وجودی نیست الا بحق، و سایه تابع شخص است، مسمی عالم تابع حق است، چه عالم صورت اسما حق است، و مظهر صفات لازمه‌ی حق است. و سایه محتاج است به سه چیز: یکی محل تا سایه باو قایم شود. دوم آنکه شخص مرتفع تا سایه باو متحد شود. سیم نور تا سایه بدو ظاهر شود. و سایه باعتباری عین شخص است و باعتباری دیگر غیر است چه سایه در حس متصل است بشخص و انفکاک محالست، چه انفکاک شیئی از ذات خود محالست. پس سایه و شخص یکست، اما ظهور شیئی واحد بصورتین که یک صورت ظلیه و سایه است و یک صورت شخص است مغایره دارد، چه عابد و معبود و اجابه و استجابہ ممکن نشود تا دو عین متغایره نباشند یا بحقیقت یا بصورت. و چون عین عابد و داعی عین معبود و موجب بود در حقیقت اختلاف در صور لازمست تا یکی عابد و داعی باشد و یکی دیگر معبود و موجب باشد، و عابد و معبود و داعی و مدعو دو صورتند بلا شک. و آن صورها که در مظاهر الهیه و کونیه‌اند مثل صور اعضاء‌اند بر حقیقت جسمیه ظاهره در شخصی داعی مثلاً چه حقیقت جسمیه است، اما صورها که حاصل‌اند بر جسمیت او متعدد‌اند.

و ایمان دو قسمت: تقلیدی، و کشفی. تقلیدی مثل ایمان عوامست، که تصدیق کنند بانچه میشنوند و برو مستمر میشوند. و کشفی بانشریح صدر بنور الله حاصل شود، و وجود درو منکشف شود، و داند که رجوع همه بحق است، چه در وجود نیست غیر الله و صفات و افعال خدا. و این صنف مقرب و نازلند در فردوس اعلا، و ایشان اصنافند، بعض سابق‌اند و بعض

از ایشان کمتراند، و تفاوت ایشان بحسب معرفه‌ی ایشانست بحق، و درجات عارفین منحصر نیست در معرفت. چه احاطه بحقیقت جلال الله ممکن نیست، و بحر معرفت ساحلی ندارد، و هر یک بقدر قوای خود معرفتی حاصل کند، و الا حقیقت ذره از دائره موجودات معلوم کسی نشود، چه حقیقت آن ذره راجعست بعین حق و حقیقت او، و آن حقیقت معلوم کسی نیست. و فرق میان اسلام و ایمان واضح است از «فتح المبین» طلب کن. والله اعلم.

و چون کسی خواهد که عین عالم بشود و ببقاء حق برسد باید که از هستی مجازی و از علائق و عوائق خود را معرّا گرداند، تا هیچ زنگ و غبار اغیار بر دل او نباشد فرمود:

زنگ و رنگی حدیثی نقش حدوئی مه ددل بده بر رندش عشقی او قصار حدوئ

یعنی نقوش حدوئ دنیای که در دلند مثل زنگ و حد تند؛ چنانکه محدث نماز ازو متصور و جائز نیست، بلکه نماز بروی حرامست، همچنان دیدن اغیار وحدت بروی حرامست؛ چه دیدن اغیار حدّ دلند، و هر کسی که خواهد قدم در حرمگاه وحدت نهاد باید که دل خود را برندش عشق دهد، تا آن رندش آن تعین و آن اغیار بالکلیه ببرد. چه رندش عشق قصار و مطهر تعین است، و تا زنگ و ران از سلاح نبرند حقیقت آن سلاح ظاهر نشود، و تا در دل اغیار باشند وحدت ظاهر نشود، و چون خواهد که دست بساحل وحدت زند خود را از اوصاف و نعوت کثرات و تعینات معرّا گرداند، و از هستی و خودبینی دور شود و جمله‌ی اغیار را برندش محو و فنا که قصار است ببرد و مقید بهیچ اغیار نشود، و چون دل خود را از مذکورات را ظاهر گردانید آن وقت شراب طهور در عالم نور و فنا فی الله و بقا بالله بنوشد. و مظهریت و کلّیت و معرفت حقایق توحید علمی و عیانی و اتصاف بجمیع اسما و صفات بشود. و در حالت «بی بیصر و بی ینطق». گردد،

و گوید «رب زدنی تحیرا» و آیه: «ومن یضلل الله فلن تجد له ولیا مرشدا» نیز بر ایشان محمول میشود؛ چه ایشان غیر حق نبینند، و هرگاه چیزی از عالم ناسوت چون اثتیه و تکبر و حسد در دل باشد آن زنگ و ران دلست، بلکه حدث اوست، چه دل عبارت از بیت الحرام حقیقی و کعبه‌ی معنوی است، چه زوآر قابلیت از طُرُق متوجه طرف او شوند، و آن وقتی حاصل شود که برندش عشق که نیّت فوت ارادی بکند، و لوازم طبیعت را و مقتضیات امکان را بر خود حرام گرداند از میقتات طلب و از اراده‌ی صادقه، و غسل بردارد بزمزمه‌ی توبه و رجوع از التفتات باغیاری، و خود را متجرد سازد از جامه غفلت و جلباب اعتزاز، و ساعی باشد میان صفای محبت و مروه‌ی مودت الهیه بکمال شوق و ذوق. و متوجه شود از برای وقوف بر عرفات لاهوت، و متعرای شود از عوارض علم ناسوت، و ذبح کند کبش نفس خود بتقرّب حی لا یموت، و خود را منخلع سازد از جلباب و لوازم بدن در مناء فنا، و معامل باشد همراه خدا در سوق بقا تا وحدت حاصل شود. و الا آن آمال و امانی که حاصل شوند از خیالات و اوهام اصنام و اوئان دلند.

و چون عالم بنده و قائم بحق است بمعنی عدم انفکاک حق است از صورت عالم هرگاه که موجوده باشد. فرمود:

جان لسر دست نهانی دریا جانان دا روح صف صف کو فوستانه دهازار حدوئ

یعنی: آنچه در آسمان و زمین و مکان و لا مکان بنده و منقاد فرمان حق اند، و جمله استاده‌اند صف بصف در عالم حدوئ بحکم «أفغیر دین الله یبغون وله اسلم من فی السموات و الارض طوعا و کرها». زیرا ماعدای انسان و شیطان جمله مطیع فرمان اویند، و هر دو مطیع نیستند؛ چه انسان محتجب است بارادت خود و بیاد نیابردن عهد خدا و قبول کردن او دعوت شیطان، چه انسان مناسبت دارد باو بتاریکی نفسانی، و از آن سبب است

که مطیع نشود و تا اکراه نباشد، الا آن کسان نباشد که خدای تعالی ایشان محفوظ کرده‌اند و شیطان محتجب است بعجب خود و انانیه چه؛ استکبار او و اباء او کفراست.. میدانند عصیان خود، و ایمان می آرد اکراهاً. و او محقق داند که کفر او بارادت الله هست، و او عین ایمانست چه گفتن او:

«اني اخاف الله رب العالمين». و قوله: «اني كفرت بما أشرکتُموني»، دالة هستند بر ایمان شیطان؛ اما نفعی ندارد. و گفتن پیغمبر -صلعم-: «يخرج من النار من كان في قلبه مثقال ذره من الايمان» گویم: «ماعداء الشيطان».

تو نیز ای عزیزم! عبرت از ایشان بگیر، و از فرمان حق و بندیدۀ او رو متاب؛ چه تو در حیز امکان ممکن عدم بودی که وجودی و کمالی نداشته بودی، و آنچه تو داری نه از خود داری از حق داری، و چنانکه ایشان صف بصف استاده‌اند و سپاس و حمد حق میکنند و مطلع اند بر آنچه فائض شود از حق بر ایشان، تو نیز دست از جان بدار و مست شراب محبت شو، و بشرف بقای حقیقی کوش، که «من قتلته فعلي دینه، و من علی دینة فأنا دینه» تا عارف باشی بآنچه بشمار رسد از فیاض درهمه آن.

و چون انسان اشرف اشیا است لازمست که او عارف تر و عالم تر باشد از همه ما سوی. و هرگاه که بسائطه اقرب بحق باشند از مرکبات، پس معادن، پس نبات، پس حیوان، پس انسان لازمست بر انسان که از لوازم بشریه که متعلق اند بحصت ناسوت خود را خلاص کند، تا بقطره‌ی معرفت بحصت لاهوت برسد، هر چند بسعی و جهد نباشد، و حکمت در آن چیست که عالم بالکلیه منقاد و متضرع و متذلل حقانند، چه جمله مجبور و مریوب حق اند، و همه در طی قهر و مملکت حق مقهورند. زیرا که ایشان وجود کمالی نیست الا بحق.

پس مجموع عالم سپاس و ثناء حق میکنند بزبان خود بر روح خود که حق است، و سر حیات در جمله موجودات سرایت کرده است «وان من شیء الا یسبح بحمده»؛ یعنی: همه اشیا تسبیح حق میکنند، و تسبیح بدون حیات و علم و اراده متصور نیست، و اگر حق جل و علا خلعت شیئییه و سماع و امتثال بعالم و اشیا نداده و نپوشیده باشد، یکی گفتی «الست بریکم» و کی بود که جواب بیلی گفت؟ و چون شیئییه و سماع و امتثال بی حیات و علم و اراده معقول نباشد سر حیات در جمله موجودات سرایت کرده، و چون سرایت کرده باشد جمله‌ی اشیا جان خود بر دست خود نهاده است در راه حق، و اقرار بوحدانیه و فردانیه حق کنند، و هیچ وقتی فتوری در تسبیح و تحمید حق نه، و آیه «ولله یسجد ما فی السموات و الارض من دابة و الملائكة و هم لا یستکبرون یخافون ربهم من فوقهم و یفعلون ما یؤمرون» شاهد است بر مذکوره، چه منقاد حق اند آنچه در عالم ارواح مقدسه از اهل جیروت و ملکوت و ارواح مجرده‌ی مقدسه و آنچه در عالم اجساد از دواب و ناس و درخت، و همه نفوس و قوای ارضیه و آسمانیه، و هیچ امتناع از انقیاد و تذلل امر حق نیست، بلکه متکسر و متأثر و منفعل از حق اند، مثل انفعال مردمی که بترسد از قهر حق و تأثر او و علو حق بر ایشان، و آنچه مأمور شود ممتثل آند طوعاً و انقیاداً بحیثیتی که فعل غیر بر ندارد و نکنند (رباعی):

چه چرخ چه ارکان چه معادن چه نبات
ساریست در اجزاء همه سر حیات
گویند همه کل عشی و غدات
تسبیح خداوند رفیع الدرجات

و معلومست تسبیح متصور نیست تا عالم نشود که من ربی دارم صاحب کمالات، و منزّه از جمله نقایص کونیه، و چون ایشان عارفند و جن و انس عارف نیستند چه خطاب در «لا تفقهون» برای امت است و پیغمبر

مبعوث است-صلعم- بر ایشان باتفاق علماء، وبر ملائکه وجمادات در نزد بعضی، وایشان دخلی ندارند در غیوب موجودات. زیرا که ایشان محتجب اند؛ چنانکه گفته: «فلما خرّ تبینت الجنّ أن لو كانوا یعلمون الغیب ما لبثوا فی العذاب الممہین». لازمست که آنچه مقصود از آفرینش ایشانست که معرفت و محبت است نقد حیات و سرمایه‌ی اوقات و ساعات درو صرف کنی که دولت ابدی و سعادت سرمدی بدو منوط است؛ چه تو چه تام مثل ارواح که صف بصف استاده‌اند همراه اخلاص و تفرغ قلب از ما سوی الله واجب است، تا بهیبت انوار معرفت جانان بشوی، و خلعت دولت ابدی در پوشانی، تا بشنوی که حق بر زبان عبد گوید «الحمد لله» و بدانی که ثنای حق است بحق، و مثنی و مثنی علیه غیر او نیست، زیرا که همه صور زبان حق است، چه بزبان نطق ظاهر شود، و آن عرفان وقتی حاصل که در همه آن و انفس از یاد حق غافل نباشی، چنانکه گفته است (رباعی):

سر رشته‌ی دولت-ای برادر- بکف آر
و این عمر گرامی بخسارت مگذار
دائم همه‌جا با همه کس در همه حال
میدار نهفته چشم دل جانب یار

و مشهور است که موجودات بالکلیه صورت حق اند؛ و حق روح همه است. و حجة الاسلام امام غزالی گفته است: که روح هست نیست نمایست که کس را بدو راه نبود، و سلطان و قاهر و متصرف وی بود، و قالب اسیر و بیچاره‌ی ویست. هر چه بینند از قالب بینند و قالب از آن بی خبر کل عالم را با قیوم عالم همین مثالست؛ که قیوم عالم هست نیست نمایست که هیچ ذره‌ای از ذرات عالم قوامی و وجودی نیست بخود، بلکه بقیومی ویست، و قیومی هر چیزی بضرورت باوی بهم باشد، و حقیقت وجود ویرا بود، و وجود مقوم از وی بر سبیل عاریت بود: «وهو معکم اینما کنتم»

این بود، ولیکن کسی که معیت نداند الا معیت جسم باجسم، یا معیت عرض با عرض، یا معیت عرض با جسم، و این هر سه در حق قیوم عالم محال باشد، این معیت فهم نتوان کرد، و معیت قسم رابع است، بلکه معیت بحقیقت اینست، و این نیز هست نیست نمایست، کسانی که این معیت نشناسند قیوم را می جویند و باز می نیابند؛ والله اعلم.

و چون وجود و هستی مکونات سایه است، و البته سایه بشخص و نور و محل متحقق شود، و سایه از خیال و نموده‌های بی بودبود، البته [زاوالی!] دارد؛ فرمود:

دی ژ غفلت بییه بر سایه زوالی ای دل رون تنی دا تو امانت لسه‌ها دار حدوٹ

یعنی: چون دانستی که هستی مکونات سایه است آن وقت از غفلت بدرآی، و سایه زوالی هست؛ البته، امانت صد امانت! از صاحب صاحب سایه، و ازو یک آن، یک لحظه غافل مباش. بمعنی چونکه عارف شدی که عالم وجود ندارد، بلکه وجود عالم سایه است، و سایه لازم الزوالست. آن وقت از غفلت درآی، و از ذات واجب الوجود که صاحب سایه است غافل مباش؛ چه حق بحب ظهور و اظهار علی الدوام بتجلیات اسمائی و صفات بصورت مظاهر گردد، و انفراد مظاهر از حق ظاهر علامت غفلت است و شقاوت؛ زیرا که اعتقاد کردن که محسن و مسیی ذات ممکن است شرکت محض است، و حرکت سایه بحرکت شخص تواند بود، و ظهور سایه از ظهور شخص است. شیخ اوحدالدین میفرماید (بیت):

تا جنبش دست هست مادام
سایه متحرکست ناکام

(بیت):

چون سایه ز شخص یافت مایه
پس نیست جدا ز اصل سایه

(بیت):

چیزی که وجود او بخود نیست
هستیش نهادند از خرد نیست

(بیت):

هستی که بحق قوام دارد
آن نیست ولیک نام دارد

و شیخ الاسلام میفرماید: که مخلوقی بنا مخلوق قائم شود آن مخلوق در آن نامخلوق متلاشی گردد، و اگر تو توی بحقیقت حق گو، و اگر حق است حق یکی باشد نه دو. و آن ذات که از پس پرده ظل و خیال بچندین صور، مختلفه و اشکال متضاده می نماید، از نحو حرکات و سکانات و غیر ایشان، چون جمله بحکم و بند لازمست که ازو غافل نشوند. و آیهی «وما من دابة الا هو آخذ بناصيتها ان ربي على صراط مستقيم» مؤید مذکوراست؛ چه حق جز براه راست نرود. البته سایه که محب است در پی محبوب رود و کج نرود، زیرا که ناصیهی بنده بدست حق است، و حق دایما براه راست رود، سایه البته در پی او رود و راست رود؛ و معنی آیه -والله اعلم-: چون هیچ شیئی موجود نیست الا که حق آخذ و گرفتهی ناصیهی او نباشد؛ بلکه جمله پیشانی و ناصیه بدست حق اند، چه همه اشیا دابه اند نزد صاحب شهود و اهل وجود وحی هستند.

پس در آن حین معنی آیه چنین میشود که: هیچ حی نیست الا که خدای تعالی ناصیهی او گرفته باشد و تصرف درو کند بحسب اسمای خود، و سلوک با او کند بهر راهی که حق میخواهد از راه خود، و حق جز براه راست نرود.

و در «هو علی صراط مستقیم» نکته ای هست که هویت حق را شامل جمیع اسما و مظاهراست، و در اضافه کردن اسم رب بنفس خود، و تنکیر

صراط اشارت است که هر یکی از مظاهر بی هست و آن مظاهر براه مستقیم رب خود میروند.

و اگر گویی: فائده در دعوه انبیا و رسل نمی ماند بنابر مذکورهی شما، که هر یک از مظاهر براه مستقیم رب خود میروند! گویم: در دعوه فایده هست چه دعوت از اسم هادی است بر مصل، و اسم عدل است بر جائر؛ کما قال: «ونحشر المتقين الى الرحمن وفدا». و نیز معنی آیت مقوی دارد چه ثواب و عقاب و غفران و رحمة و انتقام و قهر و امثال ایشان... مقتضی مخالفت و گناه، چنانکه رب مقتضی مریبوست و رزاق مقتضی مرزوقست، و حکمت الهیه مقتضی آنست که مخالفت از انسان ظاهر بشود تا رحمت و غفران حق نیز ظاهر بشود «کما جاء فی الحدیث القدسی: لو لم تذنبوا لذهبتم بکم و خلقت خلقا یذنبون ویستغفرون فأغفر لهم». و مخالفت امر در ظاهر حاصل نشود تا مطیع و منقاد بمقتضی اراده در باطن نباشد، چه هر کسی که عملی کند بمقتضای آن اسم باشد که رب اوست، و آن کس در آن حین که اتیان کند بمعصیت در عین طاعت باشد از بهر رب خود، هر چند مخالفة امر باشد در صورت.

و معلومست که گنه مقتضی انکسار و ذلت و افتقار است برحمت خدای لا یزال؛ و بنده رجای عفو و مغفرت دارد در همه آن، و گناه ناکردن مقتضی عجب و انانیه است، و هر دو بزرگتراند از گنه؛ چنانکه -صلعم- فرموده: «لو لم تذنبوا لخشیت علیکم ما هو اشد من الذنب الا وهو العجب». و هیچ غفلت بزرگتر از آن نیست که اغلب بنی آدم بر آنند که چه جمله انسان حمد و ثناء آن اله میکنند که در اعتقاد ایشان اله است، اله در حقیقت مجهول و بیست بلکه مصنوع و بیست بلکه آن حامد جاعل و صانع و بیست به اله؛ چه اله مطلق منحصر نیست بتعین خاص و بمعتقد معین. پس هر حمد و ثنای که بنده می کند بر نفس خود آن ثنا و حمد میکند. و حال آنکه متنبه نشود که حمد و ثنا بر نفس خود میکند؛ زیرا که حمد

و ثنا کردن بر صنعت خود حمد و ثنا کردنست بر نفس خود، چه زیب صنعت و نازیبای راجعست بصانع. پس اعتراض گرفتن بر غیر خود در آنچه اعتقاد کرده جمله بزرگ است، زیرا که فرقی نیست میان او و میان غیر او؛ چه معبود هردو مجهولند، و هردو حمد و ثنا بر نفس خود میکنند و عالم نشوند که معبود بالحق و اله مطلق متجلی شده بصور اعیان و صور اذهان بحسب استعداد و قابلیت، کما قال سبحانه و تعالی: «أنا عند ظن عبدي بي» یعنی ظاهر نشوم مگر در صورت معتقد وی خواه مطلق کند و معبود خود اله مطلق سازد که ظاهر شده در همه مظاهر و مجالی. و خواه مقید کند بصورت معنی که استعداد باو داده باشد و اله معتقد محدودست؛ چه او معین است و اله مطلق. وسعت در چیزی نکند؛ چه او عین جمله اشیا است، و چون عالم و عارف شد که چون حق جل و علا ارادت کرد که متجلی شود بذات خود بر ذات خود، و مطالعه‌ی اسماء حسنی و صفات علیای خود کند که حق متصف است بآن صفات و اسما علی التفصیل تا حضور او منقلب بشود بشهود، و علم او بعین گردد تنزل کرد از مرتبه‌ی احدیه که مستهلکند درو کثرات و متلاشی شوند درو اشارات و اضافات بالکلیه بجانب عدم کرد، و اضافه کرد بر ایشان خلعت استعدادات و قبول. پس منعکس شد در عدم شئونات حق و اشعه‌ی انوار شمس ذات حق آن قدر که نهایت ندارد ابدالآباد از صور و آثار که متکرره نیستند، پس مرئی شد این نظام مشاهد محسوس از آن آثار و آن سایها که منعکس اند از شمس ذات و منبسط شده‌است بر ایشان بغلبه و استعمال تام بلا مشارکه، پس همه او باشد و رجوع همه بحق باشد رجوع ضوء شمس و امواج بآب، آنکه از غفلت بدر آید و زیر سایه نشیند و داند که جمله اوست، و اگر همچنین که ذکر نمودیم ندانند ملحق شوند «بالاخرین أعمالا الذین ضل سعيهم في الحياة الدنيا وهم يحسبون أنهم يحسنون صنعا» والله اعلم.

و چون اطلاع بنکته‌ی سریان وحدت ذاتیه الهیه بر صفحات کثرات یعنی تنزل حق از مطلق عماء لاهوتی بجانب فضاء ناسوتی بر اطوار متفاوت و شئونات متفرقه چنانکه دقائق اسماء ذاتیه اقتضا آن کنند بر ظهور حق تا نوع انسان عارف شود بسرّ سریان وحدت ذاتیه بر صفائح کثرات، فرمود:

دا نکارا خو بصد رنگ بینی ابرو

وره سیری بکه جارك تود اطوار حدوث

یعنی: بیا و محبوب خود را بین امروز، و قاشا بکن تو یک بار در اطوار اشیا و حوادث که محبوب خود بصد رنگ، بلکه بلا نهایت خود جلوه کرده‌است؛ چه جمله علی الاطلاق که جمال جمیع ممکنات پرتو انوار جمال اویند. و ظهورش بمظهری و صورتی مقید نه، چگونه عیانست و چه جلوه‌ها نموده‌است، و در حالت واحد، واحد مطلق بصورت چندین مظاهر بیعدد هر جا بنوعی ظهور کرده چنانکه ملائی روم فرموده:

هر لحظه بشکلی آن بت عیّار بر آمد
دل برد نهان شد هر دم بلباسی دگر آن یار بر آمد
گه پیر و جوان شد القصه همو بو که می آید و می رفت
هر قرن که دیدی تا عاقیبت آن شکل وار بر آید

دارای جهان شد.

و دیدن حق از امور ممکنه‌است؛ چه عقل اجازت دهد، چنانکه واقع است برای محمد مصطفی -صلعم- و سؤال موسی نیز دلالت کند که دیدن حق از امور ممکنه‌است، و معلوم است که عقل حادث است، و مزیه یکی بر دیگری نیست چه هردو محدثند، و فارق متلاعب است، اما دیدن حق بچشم بدون احاطه باشد، و ادراک کنه ذات حق محالست، بلکه آنچه مرئی شود ظهور حقیقت معنی است در جمیع مظاهر که بروز یافته در عین

تجلی. و در تجلی لازم نیست که مظهر اول معدوم شود تا تجلی دیگر ظهور یابد، و یا در دو مظهر بیک نوع ظهور یابد:

گفتی: که ز جسم جان بیرونم
پوشیده لباس جسم و جان کیست؟
آنکس که به هزار صورت
هر لحظه همی شود عیان کیست؟
گویی که نهانم از دو عالم
پیدا شده در یکان یکان کیست؟

و هر کس که از لوث طبیعت مبرا گشت در مظاهر خلقیه جز مشاهدهی وجه حق نکنند. و در مرثی کونیه جز جمال حق نبیند «بیت»:

آدمی باید که باشد حق شناس
تا به بیند منشأرا در هر لباس
(فسبحان من لا یعرف کنه ذاته العقول). «رباعی»:
گه جلوه گراز عارض گلگون باشی
گه خنده زن از لؤلؤ مکنون باشی
در پرده چنین لطیف و موزون باشی
آنجا که بی پرده شوی چون باشی

و نزد محجوبان حمل کلام شیخ میکنند بر جمال عاریتی که در حقیقت عکس و خیال بیش نیست، که از پس پردهی آب و گل حجاب گوشت و پوست می تابد، و متمنبه نشود که باندک مرضی یا عرضی یا حدوئی عارض شود متغیر گردد. و دیدن حق در نزد این طایفه - چنانکه از پدران خود دانستیم - بدیدن وجود و اسما و صفات باشد، نه بدیدن ذات؛ زیرا که محالست.

و سؤال ابودر - رضی الله عنه - از رسول الله - صلعم: «هل رایت ربک؟

فقال: نور ائی أراه؟»، «ای نور کیف اراه؟» مؤید اینست و اگر معنی آن باشد که «اراه نورانیا فذاک اظهر» چه دیدن سالک حق را، گاهی بالله باشد و گاهی بهادی و گاهی بمضل و گاهی برحمن... الی غیر ذلک من الاسماء الحسنی.

وازین جا بدان سرّ: «ان لله تسعة وتسعين اسما من احصاها دخل الجنة» مراد آن نیست که بقلق زبان گویند، چنانکه شأن محجوبانست، چه فایده معتد بها ندارد؛ زیرا که زبان از عالم شهادتست، و نفع زبان در دنیاست فقط، و هیچ نفعی عقلی ندارد.

قال حجه الاسلام الغزالی: بدر نیارند از دوزخ مگر موحد. و مراد ما بتوحید بزبان گفتن نیست قول «لا اله الا الله»؛ زیرا که زبان از عالم ملک و شهادتست؛ پس نفع نهد مگر در عالم ملک و شهادت، که دنیا است. چه گفتن «لا اله الا الله» شمشیر از گردن رفع کند و دستهای غامین از مال او رفع کند و مدهی گردن و مال مدّة حیاتست. چون گردن و مال نماند گفتن «لا اله الا الله» نفع نهد بزبان؛ بلکه آنچه نفع دهد در عقبی صدقست در توحید.

و کمال توحید آنست که نبیند امورها الا از حق، و علامت آنست که هیچ غضب و کرب نگیرد بر کسی از آنچه جاری کنند بروی؛ چه آن موحد نبیند او اسطه، بلکه آنچه ببیند مسبب الاسباب است، و این توحید متفاوتست.

وازین تقریر روشن شد که زبان نفع نهد الا در دنیا. و تعلیم دادن مریدان به سه اسم: که ظاهر ملاحظه کنند، و باطن ایشان با اسم باطن، و حیوات ایشان با اسم حی، مقوی مذکوراست، (والله اعلم).

و چون گرفتاری دلهای عاشقان مشتاقان بسلاسل غم و اندوه فراق که از لوازم قهراند، تا از سلاسل امانی و اغلال آمال نجات یابند آن وقتی بود که جواذب از طرف حق باشند، تا وحدت و جوب ذاتی آید؛ چه اسما

صفات حق فعال اند در عالم کون و فساد. بلکه مخلص ارواح بشریه اند که جنود عالم لاهوت اند که در مضیق ناسوت محبوس کرده اند، یا از آن باشد که علت معلول میشود. فرمود:

تو بحالی مه دزانی چیه هر لحظه (ملا)

ددل تیت و دریت خنچرو غدار حدوٹ

یعنی: تو عالم نیستی بحال ما؛ چه همه آن خنچر خیال و بی وفا بر دل ما میزند و مجروح گرداند. چه آسوده از حال فرسوده چه خبر؟ و آلوده با پالوده چه نسبت؟ و همه شهر در امیر خود می نگرند. و آنچه امیر و سلطان در ایشان نگرند قومی دیگرند و خنچر فناء است در تجلی حق و محو متلاشی شدنست تا بعدمیه اصلی خود بازگردد. آن وقتی حاصل شود که عارف شود که وجود اضافی عکسی است از وجود مطلق الهی که منبسط شده است بر صفائح اکواب؛ بلکه سایه است، و چون ظهور شمس احدیه شد هیچ اثر از سالک نماند؛ و به عدمیه خود راجع شود، و یا چون ارواح بشریه که از جنود عالم لاهوت اند در تنگنایی عالم ناسوت حبس کرده اند، همراه حصون هویات مکانیه، و قلاع ارکان و طبائعیة.

و ارواح دو قسمند: بعضی موطن اصلی فراموش کرده اند، و بعضی در تنگنایی جسد محبوس کرده اند. و بیاد ایشانست موطن اصلی، و از آن سبب دائما متردد و متحرک و مضطرب اند تا بدر بیابند از آن حبس و زندان. و آن وقتی حاصل شود که نوازعه باشند از عالم حیروت، تا ایشان از آن قیودات عالم ناسوت خلاص گرداند، و در فضاء لاهوت جولان کنند، تا شمس ذات احدیه از ممکن عما ظاهر شود، و نشأ لاهوتی غلبه کند. و نیز ارواح فائض اند بر هیاکل اشباح از عالم امر الهی، و مقارن شده اند با سما و صفات الهیه، و ابکار معانی و معارف الهیه در اراضی طبائع و ارکان مدفون کرده اند. و آن اراضی متصف شده اند بحیات ازلیه ای ابدیه. و سؤال از انواع خیرات و سعادات و کرامات اکتتاب کرده اند، در روز

قیامت میکنند؛ و این احوال خنجر زدنست بر دلها. اقوی خنجر آنست که چون حق مستغنی است از عموم مظاهر و مصنوعات و استیلا کرده است بر جمیع ما ظاهر و ما بطن از امور کائنه که منعکس اند از بروقات تجلیات حق حسب اسما و صفات که مندرجند در شمس ذات واجب الوجود که ملاحظه شئون حق بر هیاکل موجودات او ظهور حق است بر صفائح کائینات که آینه اند در حقیقت بکنند تا ظاهر شود آثار اسما و صفات الهیه در علویات و سفلیات، و کیفیت ارتباط و رجوع ایشان بوحده حقیقیه، و کیفیت و چونی ذاتیه بلا حلول و اتحاد و اتصال و انفصال و حصول و امتثال و انبساط ظلال وجود الهیه بر ذرائر اکوان، و ظهور حق در آفاق و انفس. و آن وقتی حاصل شود که نبینم در فضاء وجود موجودی سوی الله، و متمکن بشوم در مقام توحید، و از صورت در معنی مستغرق شوم.

و یا خنجر که بر دل زده باشد آنست که علت معلومست از برای معلول خود؛ چه عین معلول در حالت ثبوت او در عدم طلب میکند از عین علت، تا او بگرداند او را موجوده معلوله از برای او؛ چنانکه طلب کند عین علت وجود معلول خود و طلب از طرفین است، و علیه علت کمالست از کمالات او. و او تمام نمیشود الا بمعلول؛ پس معلولیة معلول سبب است برای علیة؛ چنانکه معلولیت معلول حاصل نشود الا بعلیة علت.

و حکم همه متضائفین چنانست پس علیة از حیثیت علیت معلولست برای معلول. و این اعظم ترین خنجر بر دل زدنست تا روشن بشود که ذات معلول و ذات علت یک چیزاند، ظاهر شده اند در دو مرتبه مختلفه. و علت و معلول از اقسام متضائفین است، هر یک علت است برای دیگر پس حکم کرده میشود بر علت از حیثیت امتیاز او از معلول که او معلومست برای معلول خود؛ و این حق است. والله اعلم.

تمام شد شرح حدوٹ در روز شنبه در چهارم شهر جمادی الآخر فی سنه ۱۲۲۷. هر که خواند دعای طمع دارم زانکه من بنده گنه کارم.

شہرحی قہ صیدہی

سر وحدت

دانراوی

سالچی کوری جویرائیل

بسم الله الرحمن الرحيم وبه الاستعانه والتوفيق

سپاس ستایش خدا را که نوربخش ظلمات ممکنات گردانید، و منور ظلمات عدم را بانوار تجلی هستی رسانید. آن محمودی که سرّ وحدت او را در نیابد هیچ کسی، و آن ذاتی که بجز حیرت نیابد حاصل دانا و بس. آن عالمی که داند که ما نادانیم، گر چه توحید و سپاس ماگویانیم. و درود بی حد و نهایت و بی احصا و غایت، بر خواجیه کائنات و سرور موجودات و شاهباز لامکان و علت و غایت امر کن فکان، محمد سید مختار و سند خیار، محمد مصطفی، صلی الله علیه و سلم و علی اتباعه و اصحابه الی یوم الدین.

و بعد حمد اله بر آلاء و نعماء و صلوات و سلام بر مقتداء انبیا، چنین گوید فقیر رب جلیل صالح ابن جبرائیل، وفقه الله لما یحبه و یرضاه: که مدتی بود که جماعتی از اخلا و اصدقاء بطریق استعمال مینمودند که ألفاظی چند بر غزل «سر وحدت» که از جمله غزلهای اکمل المدققین و تاج العارفین الموحدین الشیخ الکامل الواصل نجم الملة والدین، الشیخ احمد- قدس الله سرّه و زاد فتوحه- می باید نوشت، بتکلف در عبارت و تصلف در محاورت. چه این کمینه را از جهت قلت بضاعت لایق اقدام یک نکته نیست از نکات حقیقت بی مجاز اولیا. اما چون هر یک بحکم «أعطی کل شیء خلقه» بقدر استعداد خود از حالات محظوظ هست، کلمه‌ی چند مشوش را در قید تحریر و ترقیم در آوردیم، و بتحفه‌ی حضرت والا منقبت، ذو الامتنان، حامی لوازم عدل و احسان و ماحی اثر رسم ظلم و عدوان، که کافی امثال ماست در معاتبه (بیت):

همین بس مرا عیب کاند در جهان

گله داریم از والی خود نهران

معزّ الامام و المسلمین، و کھف الفقراء و الغرباء و المساکین، مصداق خیر

الناس من ینفع الناس، از دودمان سلسه‌ی بنی العباس، زبیر پاشا ابن اسماعیل پاشا غفر الله لهما.

و چون اصل جمیع کثرات و تعیینات آفاقی و نفسانی نقطه‌ی وحدتست، که بصورت همه منبسط شده است، و بشکل همه ظهور نموده است، فرمود:

سرّ وحدت ژ ازل گرتیه حتی باید

واحدک فرده بذات خو وی نینن چو عدد

«سر» لطیفه‌ی مخفی را گویند. و درین جا لطیفه‌ی مخفیه وحدت وجود مطلق مرادست. و آن وحدت گرفته‌است از آن ازلی که منفی است از «وابتداء الوجود» از عدم که اولیت است؛ چه اعیان و ارواح هرچند ازلیه‌اند، اما آن ازلیه زمانی است نه ذاتی است. و ازلیه حق ذاتی است؛ زیرا که همه اشیا در وجود او فانی اند، پس بودن او در مبدأ هر شیء و هر چیزی ازلیه میخوانند، یان بودن او در مقام احدیت که هیچ چیزی و شیء همراه او نبود که (کان الله ولم یکن معه شیء) و این اولیه همراه ابدیه میشود که «والآن کما کان» و این حال اوست ازلاً و ابداً. و معلومست که «ازل» زمانی نا متناهی از جانب ماضی را گویند؛ «و ابد» زمانی نامتناهی از جانب مستقبل را گویند؛ یعنی وحدت وجود است که گرفته‌است از ازل تا بابدیت او که «هو الاول والآخر والظاهر والباطن وهو بکل شیء علیم».

و کثیر و کثرت که قائم است بوحدت که مبدأ مفهوم اوست، و باز بهر یکی از مراتب کثرت از روی کل و کلیه وحدتی محیط بود؛ چون جنس و فصل و موضوع و محمول پس ظاهر و باطن کثرت وحدت بود، و کثرت جز اعتباری نبود از اعتبارات وحدت، و اختلافی که از خواص کثرت است امری عدمی بود. و نیز ظهور احکام جزوی در کلی؛ موجب تجزی و تعدد بغیر نیست که او بجمله جزویات محیط و شامل، و در ذرات خویش

محیط و کامل است، و علم و غیره که نسبت است جز بیک وجه نیست؛ یعنی وحدت حقیقت باعتبار ظهور و تجلی آن حقیقه در مظاهر و مجالی غیر متناهی هیچ تعددی و انقسامی در وحدت او لازم نیامده است. هرچند منبسط گشته و بصورت همه متجلی نموده، و تمامت دائره‌ی موجودات صور انبساط اویند. اما بر صرافت بساط خودست، هیچ تکثر و تعدد در وحدت او لازم نیامده است. و نیز موصوفست بفردیته که از عدد نیست، و اطلاق فرد برو یا باعتبار احدیت ذات یا باعتبار هوّت مطلقه است که مسماست باحدیت.

و چون ظهور عدد بمعدود است، چه عدد کمی است منفصله و عرضی است غیر قائم بنفس خود فرمود:

که او هیچ عددی نیست. چه عدد لازم است که واقع باشد در معدود، اما خواه آن معدود فی العقل باشد یا در حس. و وجود یکی است، هیچ تکثر درو نیست. و وجود عین واجب است که او «فی حد ذاته» منافی عدمست. بلکه ابعاد مفهوماتست از قبول عدم که ماعدای وجود ممتنع از قبول لذاته نیست؛ بل بواسطه‌ی وجود است، و شک نیست که واجب الوجود آنست که منافی عدم لذاته باشد، نه آنکه منافی عدم بواسطه‌ی غیر باشد. و گرفتن وحدت باعتبار آنچه مدرک شود وجود است. و اگر وجود نباشد اعیان در کتم عدم می باشند (نظم):

یک نقطه بیش نیست درین دور دائره
مرکز محیط و دائر پرگار آمده
آن وحدت بهر ظهور صفات خویش
ز اعیان ممکنات بر اطوار آمده

و جلال رومی میفرماید:

همه توی ای قدیم فرد اله
وحدت خویش را دلیل و گواه
«شهد الله» تو بشنو تو بگو
لا اله الا هو
والله اعلم

و چون اول و آخر و ظاهر و باطن نظر با علم یکسانست فرمود:

د قــــدم دا ازل وعین ابد هر دو یکن
«سرمدیت» وه دخوازیت نه ازل بت نه ابد

بدانکه «ازل» دیگر است و ازل آزال که «سرمدیت» است دیگر ازل آزال بقای وجودست مطلقا؛ و آن مسبوق نیست بعدم. و افتتاح آن از عدم نیست. و ازل عبارتست از اولیتی که افتتاح آن از عدم اضافی باشد که در مقابل اوست؛ عبارت از آخریتی است که اختتام آن بعدم اضافی باشد. پس هر فردی را از افراد موجودات ازلیتی و ابدیتی باشد که ازلیت او باعتبار عین ثابته‌ی اوست که در علم حق است. و ابدیه او باعتبار وجود عینی که وجود خارجی است؛ و مراد شیخ - الله اعلم - آنست که در حضرت الهیه ازل و ابد که عبارت از اولیت و آخریت اشیاء موجوده‌اند باهم اند، و همه در علم او مساوی اند. و ازل و ابد در آن حضرت متحداند، و در ظهور و حضور میان هر دو تفاوتی نیست، و تمامت واقعات و حوادث بدفعه‌ای در آن حضرت حاضراند.

و یا آنست که حق ازلی است که صور عالم نبود و او موجود بود، و ابدی است که حق عین اعیان عالم است، و صور اعیان عالم است، و سرمد ازل آزال ظهور اشیا است در ازلیّه حق. و اوست ازلیّه آزال مطلقا.

و یا مراد آن وقت است که اراده‌ی قدیمه تعلق گرفته باشد بظهور در

تعیینات ذات. و او آنوقت است که تعبیر میدهند به کن. و او پس از ازل آزالست باعتبار عقلی. چه متأخر شده است از آن ازلیت بزمان و بترتیب عقلی اعتباری در ذات حق، چه تعیینات متأخراند از مطلق هویت محض عقلاً و حقیقتاً. و معلومست که ظهور ایشان بآراده‌ای باشد که مسماست به «بکن». و بی فصل و تأخیر تعبیر از او میدهند ب«یکون». و علی هذا سرمدیت ارادت الله را گویند که مقتضی وجود مبدعات باشد علی ماهی علیه، و ثابت اند بر حال خود، و هیچ تغییر وارد نشده اند، و اگر حمل بران کنیم که ازل و ابد هرچند هر دو یک اند و بحسب تعیینات ممتازند، و مقتضی سرمدیه آنست که حق نه ازلی باشد و نه ابدی؛ چه استمرار لازم ذات اوست، و هر دو از شئوناتند و صفاتند بعید نیست. اما باید که سالک چندان جهد کند که هیچ شعوری نیابد. و جمله پرده تعین را بدراند، تا حق ظاهر گردد و بدیده‌ی حق را جمال حق ببیند؛ و از سر وحدت آگاهی یابد. و دران حین یقین کند که غیر حق در دایره‌ی وجود دیاری نیست؛ بلکه می بیند که سالک بالکلیه برخواسته است و دیگری او هست هی هی، زیاده تر بزبان ازین نتواند گفت. والله اعلم.

و چون طالب سر وحدت باید که از جمیع مراتب تعیینات و کثرات گذر کند تا بمرتبه‌ی وصول بمقام وحدت اطلاقی حاصل شود، مقام صمدی است که در آن جا فرقی ندارد واحد از احد؛ چنانکه مغربی گفته است:

اندر جهانی پر عدد واحد احد نبود ولی
در خطه‌ی ملک صمد واحد بود عین احد

فرمود:

**فرق واحد ز احد لی د مقامی صمدی
بحقیقت کو یکن هر دو چه واحد چه احد**

یعنی: فرق ظاهر است میان واحد و احد نه در مقام صمدی؛ چه مراد

ازو احد ذاتست همراه اعتبار کثرت. و آن حضرت اسمائیه است؛ زیرا که اسم آنست که ذات باشد مع الصفه. واحد ذاتست تنها بی اعتبار کثرت درو؛ یعنی حقیقت محض مرادست، و او وجود است من حیث هو وجود بدون قید عموم و خصوص. و این فرق ظاهر نشود در مقام صمدیت که ذات مرادست در حضرت، و احدیت بحسب حقیقت.

و باعتبار اسما سید مطلق را گویند. چه جمله‌ی ممکنات و شیء محتاج اویند و جمله باویند، و اوست غنی مطلق «والله الغنی وانتم الفقراء». و چون جمله ماسوای او موجود بوجود اویند، و هیچ شیء وجود بنفس خود نیست، چه امکان لازمه‌ی ماهیه را مقتضی وجود نیست. پس معلوم شد که هیچ چیز مجانس و مماثلهی او نیست در وجود؛ چه معلولات او موجوده نیستند همراه او، بلکه باویند و بنفسها هیچ نیستند.

و مراد از وجود مطلق وجود من حیث هو هو مرادست؛ بدون شرط شیء که مقید بهیچ نباشد. یعنی آن حقیقت وجود که عین واجب است؛ نه کلی است و نه جزئی، و نه عام و نه خاص، و نه واحد بوحده زائد بر ذات؛ بلکه مطلق است از همه قیود تا حدی که از قیود اطلاق نیز معرّی است. و مطلق قید او نیست؛ و این قیود مذکوره بحسب مراتب لازم آن حقیقت است؛ یعنی همه میشود بی آنکه تغییری در ذات و حقیقت وحدت او لازم آید (بیت):

عقل اگر از تو وجودی می برد
لیک هرگز ره به کنهت نی برد

و فرق نبودن واحد و احد در مقام صمدی نیز واضح است، چه هویت احدیت قابل کثرت نیست، و قابل انقسام هم نیست، و هم نیست که غیر مقارن حق و وحدت ذاتی را باشد، چه ما عدای وجود مطلق غیر از عدم محض نباشد. والله اعلم.

وچون غیر دریای وحدت هیچ نیست، وکثرات امواج وحاباب نمود، بی بودند؛ فرمود:

یکه دریا تو بزآن قنچ چه موج و چه حباب د اصلدا کو حمی آفه چه آثو چه جمد

یعنی: شما خوب بدانید بجز یک بحر نیست، وهر چه هست از ظهور آن بحراست که بشکل آن چیز خودرا اظهار کرده؛ چه علویات باشند ویا سفلیات. بسیط باشند ویا مرکب. وهمه موجودات، حباب و موج آن دریابند، و مظهر و مجالای محبوب قدیم اند. چه غیر او نیست «ما فی الدار غیره دیار» و بشهادة آیه «والهکم اله واحد» و «شهد الله انه لا اله الا هو» و هم غیر او نبینی که او خودرا عین همه اشیا ساخته است، تا هر کسی که بچیزی محتاج باشد او باشد، یا چیزی طلب کند او مطلوب باشد. و آن دریا وجوداست که بی وجود ظهوری ندارد، و آن وجود نورا است که حق است «الله نور السموات والارض». و دلیل آنکه وجود نورا است، چنانکه حجة الاسلام الغزالی تحقیق کرده که نور چیزاست که خود ظاهر است، و اظهار اشیا دیگر بواسطه‌ی اوست؛ چه بی وجود چنانکه گفتیم چیزی ظهوری ندارد. و وجود سبب همه ظهورهاست، و آن وجود بهر جا نوعی تجلی کرده، و اهل کشف را بحسب اختلاف مشارب و ازمنه‌ی مختلفه افتاده‌اند. و اظهار اشیا هستی حق است؛ چه او بخود پیداست، و پیدای اشیا دیگر بواسطه‌ی اوست. و آنچه در همه حال بحقیقت مدرک شود وجوداست که غیر او عدمست «فلذا قیل: الحق محسوس و الخلق معقول (!)» یعنی حق ظاهراست، و خلق باطن. و خلق در لغة عربی فرض و تقدیراست؛ و آیه «ان هذا الا اختلاق» مؤید مذکوراست، و وجود در حقیقت یک است، هیچ تعدد درو نیست، و اگر تعددی می‌پنداری از احکام مرایا الأعیان آن حق است بحکم ظهور او در آن مرایا، و اگر وجود

موجودات حقیقه باشند و مغایر باشند للوجود المطلق در آن حین وجود متعدد شود بحسب ماهیة، و او باطل است. والله اعلم.

وچون غیر حق را وجودی نیست در ظاهر و باطن، و هر چه تو دیده‌ای بحقیقت عکس و مثال حق است که از آینه‌ی اعیان ممکنه نموده شده است. فرمود:

آفتابا احدیت دخودا گرتیه کون نکو عورک هیه لی گرتیه چهقین مه رمد

یعنی: خورشید و آفتاب وجود حق، همه مظاهر را در خود گرفته‌است، و در پس همه ذرات عالم تابانست؛ بلکه اوست که بصورت همه جلوه‌گری نموده و باسبب نور در هر مظهری ظهور خاص یافته، و هر چه هست اوست. (نظم):

قد تجلی العشق فی کل المجال فانظروا
از پس هر ذره‌ای تابان گشت مهر روی او
فی مرایا کل عین قد رأینا عینه
فافتحوا عینکم حتی تروا ما تبتغوا
یار پیشت حاضر و تو از خودی غایب ازو
با خودا آ آخر چه گم کردی که میجویی بگو

و نشاید که بر ظهور ابری باشد که او را محجوب گرداند؛ چه حجاب دلالت کند که محدود باشد، و هم غالب و حاصر و قاهر او باشد «تعالی الله عن ذلك علوا کبیرا» چه همه اشیا مقهور اویند، چگونه او مقهور چیزی گردد؛ اما سبب رمدی که او مرضی است که عارض چشم میشود، و از ادراک اشیا قاصر شود ما او را نبینیم، و چنانکه در آن علت دیدن اشیا نمیتواند بود چنانکه میباید، درین جا هرکسی که احکام ظاهری بر وی غلبت کند، و از سر علوم ظاهره که نسبت بعلوم باطنه که مکاشفه است

دو عالم یارو غیر او خیالست
مشو جانا گرفتار خیالات

واشارات رفته است که سؤال از حال را کیف گویند، و از مقدار کم گویند. «وزید» آنست که مرتفع و بلند شود بر آب. «فاما الزید فیذهب جفاء» ای مضمحل و متلاشی شود چنانکه زید التقلیدات مضمحل و متلاشی شود بنور یقین. و اگر زید بضم زاء بخوانند روغن را گویند، و بودن آب بروغن نوعی است عجیب؛ چنانکه در آیهی «یوقد» چراغ می افروزند بدهن، الهی که درست کرده است «من شجره مبارکه» از درخت که خیر کثیر و وافر دارد که شجره‌ی وجود است، چه سایه‌ی آن درخت است جمله مظاهر نامتناهی «زیتونه» کثیر النفع است؛ زیرا که وجود خیر محض است، و نفعی است صرف. هیچ شر درو نیست اصلاً و بالجمله نور الهی که وجود است نور علی نور، و هیچ درک و تمیزی اطلاعی کسی برو نیست بی کوششی از جانب حق؛ چنانکه پس از آن گوید: «یهدی الله لنوره من یشاء»: چه غیر کجا کو نقش غیر سوی الله، والله ما فی الوجود(!).

و چون عالم مجلای تجلی ذات و صفات الهی است، و هرچه مخلوقست و موجود بمقتضای «ربنا ما خلقت هذا باطلا» حق است، و در پس تعیین هر ذره‌ای آفتاب وحدت تابانیست فرمود:

**حسن ذاتی بت ولاتان ژ جمال صمد
لمثالی صنمی وهکو تجلای صمد**

یعنی حسنی ذاتی اصنامان و محبوبان که بت و لاتند از جمال حق است. چه تمامت موجودات و کثرات مظاهر، و مجالی هستی مطلق اند، که حق عبارت ازوست، و بصورت و نقش همه حق ظاهر و متجلی است (رباعی):

قشراست نمیگذرد، و بمغز علوم نرسیده باشد، و از لذت شهود محروم دیده بصیرت ایشان رمد گرفته است. و از ادراک اسرار غیبی نمیتواند کرد؛ والا بهیچ وجه ابری و حجابی اورا نیست و نمیتواند تواند بود(!) اما هرکسی بقدر استعداد خود بحکم (اعطی کل شیء خلقه)، (ولکل درجات مما علموا) گوید. و به جهة اختلاف مشاهده که بواسطه‌ی اختلاف استعداد هر طایفه‌ای روی نموده (بیت):

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست

ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

و هر یک خدایرا اعتقاد کند که دیگران منکر باشند، و حال آنکه خدا همه یک است، و اثبیه در عزت حریم اوراه گم کرده است. و چون همه او باشد و هیچ غیری نباشد فرمود:

**غیر دریا نیه صحرا بحقیقت اما
ز روی کیف و کمی آفه بوی شبه زید**

یعنی چون غیر وجود حق فی الحقیقه نیست، و هرچه هست اوست، چه او قیوم است که قوام و جمله اشیا باوست؛ زیرا که اگر وجود نباشد هیچ شیء در عقل و خارج موجود نیست. و او مقوم همه است، بلکه عین همه است، و هر چند تجلی بر جمیع مراتب موجودات از روی کیفیت که چگونه کیست و کمیت که چند مقدارست کرده است. لکن هیچ شیئی نسبتی بآن حضرت نیست، و او نیز با هیچ شیئی نسبتی نیست. (تعالی الله من ان یشابهه شیئی أو یشبهه بشیء، ولم یکن له کفوا أحد). بلکه صورت همه مظاهر احباب تعینات از شئونات ویست.

و ازین تقریر معلوم شد که هستی واجب الوجود است که بصورت عالم متجلی شده است، و غیر حق دائماً عدمست، و وجود عالم نمود بی بود است. (بیت):

گه جلوه‌گر از عارض گلگون باشی
گه خنده زن از لؤلؤ مکنون باشی
در پرده چنین لطیف موزون باشی
آنجا که بی پرده شوی چون باشی

و کافران چون پرتو جمال حق دیدن که بر بت ولات تابان شده است از سر شوق عابد و ساجد گشتند، و چون صمد تجلی کرد بر انسان که مشابهه دارد با صنم، متعجب گفت و کو تجلای صمد که دیدنده و بیننده بحقیقت حق است که «ویسئلونک عن الروح، قل: الروح من امر ربی». و انسان همین اعضا و جوارحست که حق منسوب داشته بخود. در حدیث قدسی «كنت سمعه وبصره ویده ورجله» چه انسان مجموع اسما و صفات حق است، و صفات سبعة بانسان داده است که «ان الله خلق آدم علی صورته وهو معکم اینما کنتم» ای بذات بی کم و کیف، و صفات و علم و عالم صورت حضرت الهیه است تفصیلاً، و انسان کامل صورت اوست جمعاً، و انسان جمع کرده است مجموع روح و جسد و هیئت اجتماعی است. و اصل و حقیقت او روح اعظم است، که مخلوق اول است، و در مرتبه‌ی دوم از مراتب وجود واقع است، و ازین جهت که مرتبه‌ی دوم است مشار بحرف بی است، و ذات احدیت از آن جهت که اول مرتبه از مراتب وجود است مشار بحرف الف میشود، و چون الف بصورت حرف بی ظاهر میشود، چه بی مظهر اولست و حروف دیگر مظهر حرف بی اند. نیز ذات حق از مقام احدیت که مرتبه‌ی انقطاع نسب و اضافاتست، و در آن مرتبه صفت و اسم و رسم اصلاً گنجائی نیست، چون تنزل نمود اول بصورت حقیقت انسانی که روح اعظم است و عقل کل است تجلی نموده، و بتمامت اسما و صفات خود را بتفصیل علمی درو مشاهده نموده، بجهه آنکه تا کمالات عملی در عین متحقق گردد و هرچه بالقوه بود بفعل آید. از آن مرتبه علم بصورت انتشاریت در مراتب ممکنات عالم ظاهر گشت تا کمال علم او ظاهر شود.

این همه اسرار بر صحرا نهاد، تا منتهی شد بمرتبه‌ی انسانی که آخر تنزلاتست.

و جامع جمیع مراتب همه شد؛ چنانکه اولاً در آینه حقیقت انسانی خود را بشهود علمی بجمیع اسما و صفات مشاهده نموده بود. نیز در آخر درین نشأ حسیه‌ی انسانیه بشهود عینی خود را بتمامت کمالات اسمائی و صفاتی مشاهده نموده، و ازین سبب است که در علم و عین مرآت حق نمایی بحقیقت انسانست. و دیگر مراتبهای موجودات مرآت کمالات حقیقت انسانی اند:

گشت دریا عیان بصورت ما
مائی ما نمود و دریا شد
هر دو عالم بنقش ما بنمود
اصل جمله حقیقت ما شد

و یا معنی آنست: که در درون هر بتی و صورتی که میبینی، و هرچه فرض کرده شود وجود هستی واجب است بصورت آن چیز متجلی گشته:

بی بهره نیست از جمال رخت ذره‌ای
مرآت حسن روی تو دست هرچه هست
پس بت ولات نیز مظهر حق اند که
حق بصورت ایشان ظهور نموده است

و ازین جهت است که مسجود و معبود متوجه الیه شده است:

بت گفت بیت پرست: کای عابد ما
دائم ز چه روی گشته‌ای ساجد ما
بر ما بجمال خود تجلا کرده است
آنکس که ز تست ناظر و شاهد ما

و بحکم «وقضى ربك الا تعبدوا إلا اياه» قال العارف المغربی:

در جمله صور عابد و معبود توی
ساجد ز همه جهان مسجود توی
زان روی که هر که عابد و معبود است
موجود بود یقین موجود توی

بدانکه هرچند اهل ظاهر و محجوب حق را منزه گردانند از صورت، اما
تحدید لازم آید، بلکه تشبیه بعقول و معانی مجرد و ایشان بهردو عالم
نشوند، و درین جا دغدغهی بزرگ دارد. تحقیق را در بیان «وحدت
الخلوص» ذکر کردیم، مراجعت لازمست.
و چون هر لحظه و هر نفس حق را شؤنی و ظهوری دیگر است، و تکرار در
تجلی الهی واقع نیست فرمود:

کل یوم هو فی شان نبی غافل زی هر پیایی ز شؤنان دگرت فیض مدد

یعنی: چون جمله مظاهر الهیه در همه آن و طرفه العین در خلع صورتند،
و لبس اخری هستند، چنانکه مقتضای شئون حق اند و نفوذ قضای اویند،
بزودی شما غافل مشوید از شؤنان حق، و پیایی و دائماً شؤنان حق فیض
وجودی برایشان از نفس رحمانی بر مقتضای شؤنان ذاتیه متتابعه
و متوالیه هستند، تا غایتی که در هر آن و زمان مطلق موجودات ممکنه را
بحکم «بل هم فی لبس من خلق جدید» «و هو یبديء و یعیید» و جمله
فعلیه که دالست بر حدوث و تجدد بلباس تازه متلبس اند. و نسبت وجود بر
ایشان بحسب اختلاف آنات زمانیهی مختلف اند نیستند و هستند
و منقضی و متجدد و فانی و باقی اند. اما بواسطه هیئته اجتماعیه وجود
و تعیین، و بواسطه سرعت تجدد و فیض رحمانی، در نمیتوان یافت که در هر
آن، آن ممکن نیست شود و هست میگردد، و زمانی چنان متخلخل نمیگردد تا
عدمیت او ملحوظ شود؛ بلکه علی الدوام فیض وجودی متصل است که

احساس عدمیت نمیتوان نمود، فلهمذا علی الاتصال وجود واحد میبینند
و نداند که هر لحظه حق را ظهور و شؤنی بنوعی دیگر است، و هر نفس بتجلی
دیگر متجلی می گردد، و تکرار در تجلی الهی واقع نیست که لا یتجلی
فی صورة مرتین.

بر آینه دیده و دل اهل دلانرا
از جلوه پیایی رسد اما نه بتکرار
خود آینه در دو جهان حسن ترانست
درگاه تجلی بجز از دیدهی نظر

و تفتازانی در شرح عقائد میفرماید: «وان انتفاء الاجسام فی کل آن
و مشاهده بقائها بتجدد الامثال لیس ابعده من ذلك فی الاعراض» و جامی
میفرماید:

چیزی که نمایشش بیک منوالست
در بداء نظر هرچند بقائی دارد
آن نیست بقا تجدد امثالست

چه عموم فیوض الهی که آنآ فأنآ بز ذات موجودات فائض است.
و در رساله حق الیقین فرموده است: که ظهور سرعت سریان تعیین در
زمان از بدیهیاتست، چه در هر طرفه العین حال را بتجددی حاصل
میشود، تا در مرتبهی خویش محکوم علیه نمیشود به ادراک، چه هر یک
از اجزای آنات او مانند نهی جاری، و خط ممتد می نمایند، و همچنین تجدد
تعیین مکان و سرعت سریان او ظاهراست، چه هر یک از اجزاء جسم محیط
که محل و مکانست در حرکت شدید اقتضای انتفای جزئی دیگر میکند.
و شک نیست که مکان مجموع اجزاء آن جسم است، و تجدد و تعیین حرکت
از ضروریاتست، از آنکه خروج از قوه بفعل آید جز بطریق تدریج صورت
نبینند دیگر. بتصور مبدأ و منتها و عدم سکون متحرک بینهما، و چون

و چون آینه‌ی ذات و صفات الهی آدم است، و حق بصورت وی ظاهر است فرمود:

کرد آدم بدیا سرّ علم ابلیسی حین ما ابصره کبّ جبینا و سجد

یعنی: اگر شیطان و ابلیس بینا بودی و دیدی که ذات و صفات الهی در آینه‌ی صورت انسانی منعکس گشته است، بحکم «ان الله خلق آدم علی صورته»، چنانکه جمله ملائکه‌ی دیگر دیدی البته در حین دیدن منقاد و مطیع او بودی، و بر جبین خود افتادی و سجده بردی. چون جمله‌ی ملائکه‌ی دیگر چ ایشان صورت معبود خود در آدم مشاهده نمود، همه را سجده‌ء او کردند که: «فسجد الملائكة کلهم اجمعون» زیرا که ایشان مرتبه‌ی الوهیه و همه اسما و مسمی در انسان دیدند؛ چه ایشان وجود و حیات و حول و قوه و قیومیت خدا در انسان دیدند، و شیطان از خود دید، و مراد از سجده، اطاعت و انقیاد است؛ یعنی همه مطیع و منقاد انسان شدند، الا ابلیس. چه او اصل و حقیقت انسان که روح اعظم است و هیئته اجتماعی انسان که شامل جمیع مجردات و مادیاتست، ندید. و هرگاه که انسان مطیع امر حق شد بحکم مرتبه‌ی خلافت «انی جاعل فی الارض خلیفة» که از حق دارد همه اشیا محکوم و فرمان بردار اویند و همه نسبت بانسان کامل اجزاند، و جز البته تابع کل باشد و ملائکه را بدیدند و ابلیس ندید، و اگر او نیز بدیدی البته مطیع و منقاد او شدی، چنانکه رومی فرموده:

هر دو عالم گشته است اجزای تو
برتر از کون و مکان مأوای تو
لامکان اندر مکان کرده مکان
بی نشان گشته مقید در نشان

زمان و مکان و حرکت در هر طرفه العین مبدل میگردد، ضرورت بود که جهات و اجسام و اعراض دیگر چنانکه می آید بتصریح میگوید، چه زمان چه مکان الی آخره.. بدین و تیره روند، که محقق است که هر آنی جزوی را از مکان و حرکت با هر یکی از معروضات ایشان نسبتی است غیر نسبت اول. و هر یکی در طرفه العین بحسب لبس و خلع تعین وجود و عدم خاص مییابند؛ و این معنی را مقید و محبوس زمان و مکان در نیابد «بل هم فی لبس من خلق جدید» بتمثیل آفتاب و کواکب را نسبت بارتفاع در هر طرفه العین طلوعی و افول و عروجی و نزولی و مشرقی و مغربی «فلا اقسام برب المشارق و المغرب» از بدیهیاتند، و جمله‌ی «بیدیء و یعید» اصلاً قابل تاویل نیست؛ زیرا که علماء متفقند که جمله‌ی فعلیه دلالت بر حدوث و تجدد کند، چنانکه اسمیه را بر دوام و ثبات، و چون هر لحظه تعیینات عالم را نیست میگردد و رجوع باصل حقیقی مینمایند، و همه اشیا شئی واحد میگردد حشر گویند. یعنی جمعیت و تفرقه نمیانند، و باعتبار توالی فیض رحمانی و امداد وجودی، و شؤونات ذاتی و تجلیات اسمائی، چون آن حقیقه واحده هر لحظه و هر آن بصورت جمیع کثرات و تعیینات عالم ظاهر میگردد نشر گویند، که عبارت از بسط و اظهار است چه پیوسته از کثرت بوحدت میرود، و از وحدت به کثرت می آید، و دائماً این عروج و نزول مستلزم حشر و نشر واقع است، اینست معنی هر پیاپی ز شؤونات دگرت فیض مدد. والله اعلم.

و این مقتبس است از آیه‌ی «یسأله من فی السموات الارض». یعنی هر چه در آسمانها و زمینها از خدا میخواستند؛ زیرا «کل یوم و آن هو سبحانه و تعالی فی شأن» و هیچ شان بروسبقه نشوند، و هیچ بدو لاحق نشوند، پس جمله مظاهر آن در خلع صورتند و لبس اخری هستند؛ چنانکه شؤون حق و سرعت نفوذ قضاء حق مقتضی آنند.

صد هزاران بحر در قطره نهان
ذره ای گشته جهان اندر جهان
این ابد عین ازل آمد یقین
باطن این جا عین ظاهر شد بین

و در بعضی تفاسیر آورده است: که نکته در استثناء ابلیس از حکم سجده و توفیق ندادن او آنست، که تا ظاهر بشود حکم ربوبیه و عبودیت، و سرّ ایمان و کفر و بهشت و دوزخ، و سرّ جمیع عبادات شرعیّه و تکالیف الهیه بلکه اثنیّه، و طرقهای متعدده و رای و مقالات و مخالفات و منازعات و باطل از حق با بلیس ظاهر میشوند؛ چه او رقیب و محافظ لآداب، بل حاجب و معتکف علی باب، تا حق نشود شرعاً لکل وارد، ویتوجه الیه واحدا بعد واحد. غیره علی الله، وحمیة لنفسه. و نکته در لعن وطن آنست تا منقاد و مطیع او نشود و اقتدا با او نکنند.

و نکته در بودن او که رقیب باشد نفوس آنست که تایک لحظه ازو غافل نشوند. و نیز اگر ابلیس سجده ببرد می بود که تکبر بکند آدم که جمله منقاد و مطیع منند؛ چنانکه تجبر میکنند یکی از اولاد آدم بانقیاد جماعتی اندک.

بدانکه هر مخلوقی و تعینی از تعینات جزویه و کلیه مظهر اسمی اند از اسماء جزئیّه و کلیه الهیّه، و اسماء الهیّه باعتبار صفات متضاده و متقابله اند مثل لطف و قهر، و رضا و سخط و منحصر در جلالیه و جمالیّه اند، و هر مخلوقی که غیر انسانست محظوظ از بعضی اسما است. چه ملایکه مظهر اسم سبوح و قدوس اند که «و نحن نسبح بحمدك و نقسده لك» و ابلیس مظهر اسم عزیز و متکبر واقع است که «ابی و استکبر»، «فبعزتک لاغوبنهم اجمعین» و انسان از هیئّه اجتماعی مجلی و مظهر جمیع اسما است. و او بدین جهت گاه مطیع و گاهی عاصی است؛

و حق میفرماید که: «و علم آدم الاسماء کلها» یعنی طینت آدم را در فطرت مرکب گردانید از جمیع اسمائی جلالی و جمالی، که معبر بیدین شده اند که: «ما منعك ان تسجد لما خلقت بیدي» و شیطان و ملائک عذاب مظهر اسما جلالیه اند، و ملائکهی دیگر مظهر اسما جمالیّه اند، و انسان مظهر اسم الله اند. والله اعلم.

و چون عارف بالله جمله نقوش عالم را بواحد می بیند بتعجب میفرمود:

**چه زمان چه مکان چه جهاتن چه حدود
چه مقادیر و تفصیل چه حسابن، چه عدد
چه منافات لزومن، چه قیاسن، چه مثال
اثر چه تولید، چه ترکیبه، چه روحن چه جسد**

یعنی این کثرتی که در وجود واحد مطلق نموده میشود بواسطه بروز و ظهور اوست در زمان و مکان و جهات سته. و حدود و مقدار اشیا و تفاسیل اشیا، و عدد، و در حساب و عدد، و در منافات و لزوم چیزی بچیزی، و در قیاس و مثال و تولید و ترکیب و ارواح و اجساد، و در جمله مظاهر و مجالی متکثره، و در نفس الامر هیچ کثرتی واقع نیست. و کثرت همین نمود و بی بوداست، اما چون وجود واحد که هر دم در مظهری بظهور دیگر ظاهر گردد، درین تعینات مذبوره مذکوره از کثیف و لطیف و معقول و محسوس بحسب اختلاف استعدادات مجالی و مظاهر ارواح مجرده. و اشباح مثالیّه و مادیّه آن نور واحد متعدد و مختلف می نماید، همچون اختلاف صورت شخص واحد در مرایای مختلفه:

وما الوجه الا واحد غیر انه
اذا انت اعددت المرایا تعددا
در هر آینه حسن دگرگون
می نماید جمال او هر دم

گه بر آید بکسوت حوا
گه برآید بصورت آدم
یارست عیان بصورت کون
این نقش جهان نمود بی بود
شد نقش دوی خیال احوال
چون غیر یکی نبود موجود

وظهور سربان وجود مطلق در جمیع صور موجودات مجرده و مادیه مثل سربان روحست در بدن.

بدانکه حقیقت جمیع اشیا ذات واحدست. و جمیع صفات و کمالات لازم آن ذاتند، و در مرتبه‌ی وجود عین ذاتند، چه غیر او جز عدم نیست، و عدم ظهور صفات کمال در بعضی از مظاهر بنا بر عدم قابلیت آن مظاهر است، نه آنکه صفات از ذات منفک است، و بنا بر آنکه ذات در همه اشیا علی... بالقوه تمامت صفات کمال با همه اشیا هست، و در بعضی مظاهر دیگر که قابلیت ظهور صفات کمال دارند آن صفات کمال در آن مظاهر، ظاهر گشته از قوت بفعل می‌آید، و مذکور است بحقیقت یک ذاتست که در بعضی از مجالی و مظاهر که قابلیت ظهور صفات کمال ندارند، بصورت جسمیت تجلی نموده، و در بعضی مظاهر که قابلیت دارند بنقش روحانیه ظاهر گشته‌اند، و در بعضی غلبه تجلی ذاتست، و در بعضی تجلی غلبه‌ی صفاتست، و در بعضی تجلی اسماست. و تمیز هر یکی نزد عارف کامل آسانست. و باز در مراتب مذکور است و غیرها بنا بر تفاوت استعداد هر فردی تفاوت بی غایت بظهور پیوسته است. (نظم):

مهر رویش بر همه ذره بتافت
هر یکی در قوت خود زو بهره یافت
یافت از نورش جماد افتادگی
کرد از مهرش نبات استادگی

یافت حیوان بهره‌ی حس و حیات
گشت ازیشان ظاهر انواع صفات
باز هر صنفی ازو نوعی دگر
یافته فیضی بحکم دادگر

و معلومست که ممکن، امری است اعتباری که عقل بر وفق خویش از ادراک وجود و عدم بهم در ذهن ترکیب کند، و در خارج تولید وجود پیدا کند. و چون بنهایت ظهور خویش رسد که مبدء کشف است حکم کند بر آنکه اعتبارات را مطلق در خارج وجود نیست.

و بحکم «ان هی الا اسماء سمیتموها انتم و آباؤکم» بطریق استفهام انکار لفظ چه گفته است. و زمان عبارت از مقدار حرکت فلک اعظم را گویند، و مکان سطح حاوی هر جسم محوری را گویند و جهات سته که: بالا و زیر راست و چپ و پیش و پس را گویند، و حدود انتها و تعریفات و قول شارح گویند.

و مقادیر جمع مقدارست که کم را گویند. تفصیل جمع تفصیل است که پس از مجمل را ذکر کنند. و حساب علمی است که باو میدانند کمی‌هی اشیا را. و عدد: آنست که یا واقع باشد در جواب کم و یا نصف مجموع حاشیتین باشد، و منافات در دو کلامی که متغایر یکدیگر باشند بنفی و اثبات.

و در بعضی نسخ نوشته است چه «مضافات» بدل «منافات». و او عبارتست از نسبیات چون علم و پسر و عالم و پدر، و لزوم چه بین باشد یانه؛ چون تصور کردن دو گانه ایست اثنتین را.

و قیاس: بقول مرکب از اقوالها را گویند. و او انواعست. و مثال- بکسر میم و یا بضم- ذکر جزویست از بهر ایضاح کلی، و یا مثل افلاطونیه را گویند. و مثل افلاطونیه آنست که هر چیزی که در زمین باشد نظیر او در

آسمان هست بدان هیكل وشكل. وتوليد حاصل كردن چيزيست از چيزی.
 وترکیب: یا معنی مصدری مرادست ویا مرکبات را گویند. وروح: امر
 الهی را گویند که «ویسئلونک عن الروح قل: الروح من امر ربی» وروح
 نفسانی و حیوانی وروانی برده دار امر الهی اند. وآن امر الهی نه داخل
 است و نه خارج، و نه متصل و نه منفصل. تعالی الله عن ذلک.
 ودرین جا سخن بسیار دارم ولی ناگفتن اولی است؛ چه تطویل دراز
 دارد، و اختصار لازمست.
 و چون عقل دوربین از ادراک مشاهدهی جمال مطلق ذات عاجز باشد
 فرمود:

سر بعجزی ددریت قوه درآکهی ما رجع القلب کلیلا ومتی قام قعد

یعنی: قوای درآکه که درک و ادراک چیزها بدو کنند - و مراد قوه
 عاقله‌ی نظریه مرادست - سر خود بعجز و نادانی در آورد و اعتراف بعجز
 و قصوری خود؛ چه او در مقام فنا راه ندارد زیرا مرتبه‌ی «فنا فی الله»
 علم و عقل و ادراک و شعور و سائر صفات محو میگردد. و فنا صرف را با
 علم و شعور منع جمع است؛ یعنی چون معرفت حق را کما هو حق بوسائل
 دلائلی عقلیه حاصل نمیشود، پس عقلی وسیله جوارا (!) باید که
 بیندازند، که او از ادراک این شهود همچون طبیعت ناموزونست نسبت
 بموزونات. و پیوسته باید که از یاد حق یک نفس غافل نباشی تا بواسطه‌ی
 تخلیه سر از غیر، آینه دل از زنگ کثرات و صفا گردد و مجلای الهی
 شود. و سالک بصفات قلب بمقام برسد. و ازین سبب را گوید که «رجع
 القلب» یعنی باز پس آید دل.
 و کلیل: حسیر و خاسی را گویند که ضد تیزاست. و هرگاه که آن دل و آن
 قوت دراکه که برمی خیزد که حق را بشناسد و مشاهده‌ی حق نماید، ناگاه

می نشینند چه تعین وهستی مجازی از صفات قلب اند، و مقامی که
 هردورا در پرتوی نور ذات محو و متلاشی کردند، و بعد از فنا از هستی
 موهوم بصفات حق متصف گردد. و حق را بدیده‌ی حق مشاهده نماید. و بی
 واسطه و وسیله‌ی عقل معرفت تامه با تفاق کمال حاصل نشود (رباعی):

یک چند بعقل و علم در کار شدم
 گفتم: که مگر واقف اسرار شدم؟
 هم عقل عقیده بود هم علم حجاب
 چون دانستم ز هردو بیزار شدم

و جز ازین طریق که راه انبیا و اولیاست معرفت یقینی حاصل نمی شود،
 و عقل در ادراک این معنی همچون خفاش است در مشاهده‌ی آفتاب عالم
 ثابت؛ چنانکه دیده‌ی خفاش طاقت دیدن آفتاب ندارد، چشم عقل نیز از
 ادراک وحدت حقیقی نمیتواند نمود. و آنچه بدین حقیر فقیر رسیده است
 آنست که سالک و اصل، بی وسیله و آلت حق را بنور حق مشاهده
 مینماید. که «لا یحمل عطایاهم الا مطایاهم» «ولا یری الله الا الله، ولا
 یعرف الله الا الله»؛ چه ذات واجب الوجود مطلق است و ذات ممکن عدم،
 و دانستن چیزی بی آنکه آن چیز را در داننده نباشد محالست، و این
 هستی عقل مجرد اضافه بیش نیست. چه او ممکن است، و اشیا همه
 عکوس ذات و صفات و افعال الهی اند. که در مرایای تعیینات جلوه‌گری
 نمود؛ و چون بعین العیان نظر کنی آنچه تو دلیل میکنی عین مدلولست،
 و عقل از قسم ممکن است، و چون ممکن از واجب علامت و آثار ندارد
 بحقیقت واجب به ممکن نتواند شناخت. چه دانستن چیزی بآن چیز تواند
 بود که در میان هردو مشترک باشد (نظم):

چو بمردم از حواس بوالبشر
 حق مرا شد سمع و ادراک بصر

چون ز خود رستی همه برهان شدی

چونکه بنده نیستی سلطان شدی

ومفهوم می شود که محل عقل قلب است؛ یعنی دلست، و بعضی گویند دماغ است؛ و اول اصح است. و احتمال دارد از «رجع القلب» ذکر محل باشد و مراد حالت، چه قلب نور الهی است که احاطه بآن جسم صنوبری کرده است. و این دیدن و شنیدن و گفتن از آن نور الهی است، و تحقیق اینجا در «وحدت الخلوص فی شرح الحدوث» ذکر کردیم. والله اعلم.

و چون نهایت ادراک عقل در معرفت ذات و صفات الهی غیر حیرتی نیست، که از تصادم شکوک و شبهات و تعارض ادله باشد، فرمود:

حیرت و عجز و سر انجمن دبا بی نظری

کی بخالق نظری قاصر مخلوق رسد؟

یعنی: هرگاه که اثبات مبدأ واحد، که منشأ کثراتست با استدلال می نمای و از اشیا غیر از امکان معلوم نمیشود، در عاقبة الامر غیر از حیرت و عجز در باب استدلال چیزی دیگر حاصل نشود؛ چه نظر مخلوق قاصر است کی بخالق بیچون رسد؟ «وَأَتَى الْكُفَّاءَ بَيْنَهُمَا؟» و یقینی که موجب معرفت تامه باشد، نخواهد بود. و امام فخرالدین رازی گفته است:

نهاية ادراك العقول عقال

و غاية سعی العالمين ضلال

پس، چگونه حق را بوسیله اشیا ممکنه - که ایشان فی حد ذاته محتاج اویند - دلیل او سازند؟ و بحقیقت مثل آن شخص که خواهد که واجب الوجود بممکن شناسد همانست که کسی در صحرای که هیچ حجاب و حائل نباشد میان او و خورشید بنور شمعی طلب آفتاب عالم تاب کند؛ خصوصاً آن نورشمع اقتباس کرده باشد از آن آفتاب! و قوه عاقله نظریه که ادراک حقائق اشیا با استدلال می نماید و در استعمال هر مطلوبی

میخواهد که معلومات مناسبه آن مطلوب پیدا سازد، آخر الامر آن حاصل شود که معرفت تام، صورت نبندد؛ چه طلب حاضر سعی بر عبث است، و راه معرفت حق بطریق عقل مجرد غیر از سرگشتگی بسیار و حیرت مذموم بحکم «واضله الله علی علم» نخواهد بود؛ و عاقبة آنچه مقصود حقیقی خواهد بود مجهول بماند و «ولیس الخبر کالمعاینه»؛ و از تعارض ادله و حجج سرگشته‌ی بیایان حیرت شود. و هرکسی که بدلائل خدادان شود هرچند تمهید مقدمات ادله و براهین زیاده‌تر کند، از حق دورتر شود، و موجب ازدیاد حیرت و ضلالت خواهد بود.

و پیش ازین گفته بودیم هرآنچه تو دلیل کنی عین مدلولست؛ و چیزی را عین دلیل نفس خود گردانیدن، غیر از نادانی نیست؛ چه دلیل می باید که اجلی تر باشد از مدلول. و واجب الوجود بممکن نتوانند شناخت. و چون ممکن علیل است «ورای العلیل» معلول است، مخلوق با وجود کثافت و ظلمت چگونه نظر او با رب البرایا - که لطیف محض و نور مطلق است که «الله نور السموات والارض» - می رسد؟ و کافی مخلوقست اسم او؛ چه مخلوق بمعنی موهوم است. و خلق فرض و تقدیر است؛ یعنی معدومست. و حقیقه، چگونه نسبتی دارد با حق؟ و چون نظر مخلوق قاصر است و ناقص بحکم «کل ناقص ملعون» کی آن نظر بفرد اله واجب الوجود رسد؟ و چون مخلوق معدومست حقیقه از آن سبب نفی اختیار از او میکنند، و در آیهی «وَرَبِّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ» تلخیص آنست که بهیچ وجه نظر مخلوق و ادله‌ی او بخالق نرسد.

اما جماعتی که بعنایت شهود مؤثر ازلیه مخصوص شده‌اند، و توفیق هدایت الهی از حضيض مقام استدلال از اثر مؤثر در اثر رسانیده، و در تجلی احدیت فانی گشته‌اند، بعد از بقا و شعور بیدیه‌ی حقیقین مشاهده نموده‌اند که ذات واحد مطلق است؛ که از عالم غیب هیت بمراتب اسما و صفات و آثار تنزل نموده، و در هر جا و هر مظهری بنوعی ظهور یافته

است؛ وهمه اشیا قائم بوجود حق اند؛ وحق قیوم همه است؛ چنانکه مولانای رومی گفته است:

گنج پنهانست زیر هر طلسم
پیش عارف شد مسمی عین اسم
دیده‌ی حق را اگر بودی ترا
او رخ هر ذرهٔ نمنمودی ترا

این گروه عارفان حقیقهٔ اند که همه اشیا را بنور الهی یافته‌اند؛ ودر صور جمیع مظاهر حق ظاهر دیده اند و وارث قائل: (عرفت الاشياء بالله) گشته اند.

وچون نزد مستدل دلیل موضح مدلولست؛ چه عقل پیشوای اوست، فرمود:

گفت وگو چند؟ «ملا» معرفتی پیدا که گوهر معرفتی ناگهتی کس بخرد

یعنی: تا چند ای ملا این گفت وگو میکنی؟ وگفت وگو فائده‌ای ندارد؛ همچنانکه گوی آتش، آتش دهن را نمی سوزد، وانگبین انگبین گفتن، دهن را شیرین نکند، بی آتش بود، و عسل چشیدن، چنانکه این گفتن را فائده ندارد گفتن تو که ما نستیم وهستی ومائی ما کجاست؟ تو ازین گفت وگو دور باش؛ چه این جا منزلقهٔ اقدامست ومضله‌ی افهام. واگر چنان بودی ریاضات ومجاهدات ومخالفات نفس وهوی - که انبیا واولیا کرده‌اند- همه ضائع و بی فائده خواهد بودن.

پس عرفان ذات واجب الوجود بعقل وگفتار نباشد؛ زیرا که ادراک حقائق اشیا در غایت صعوبت است، ومعرفت ذات وصفات متعالیه‌ی الهی بمقتضای: «فان کنه ذاته وصفاته محجوب عن نظر العقل» از قبیل مستحیلات خواهد بود؛ چه مدرک عقل -چنانکه گفتیم- از شکوک

واوہام مسلم نیست. که وهم دائماً منازع عقل است، اکثر آنست که تحصیل معرفت حق بصفات تنزیہی وسلبی میکنند؛ چنانکه ادراک حقائق اشیا بعوارض وخواص میکنند، واین نوع علم، خالی از شکوک وشبهات خیال و وهم نخواهد بود. وجوهر معرفت الهی دست رس عقل نباشد، هرچند عقل غواصی کند، اما دست عقل بگوهر معرفت الهی نرسد؛ چه آن معرفت جز بطریق تصفیہ وتخلیہی دل حاصل نمیشود...!^(۱)

(۱) «لیره‌دا دستخه‌ته‌که پیش ته‌واو بوونی کتیبه‌که ته‌واو ده‌بیت. واته دستخه‌ته‌که ناته‌واوه وکوتاییه‌که‌ی دراوه.»

رساله فتحيه

داناوی

مهلا جهرجیسی کوری محهمه دی نه ربیلی

تاماده کردنی

محهمه د عهلی قهره داغی

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و سپاس و ثنای بی قیاس مبدعی را که آثار جمال بمثالش در لوح جبین همه موجودات پیداست. و اسرار ظهور وجود باکمالش در صحیفه‌ی چهره‌ی هر حادث ظاهر و هویداست، و قادری را که آفتاب جمالش از مشارق ذرات کائنات طالع و انوار اشعه‌ی شروق کمالش از مغارب مرایای مظاهر لامع است، که اول بی بدایه و آخر بی نهاییه و ظاهر بی حلول و باطن بی افول است «لیس کمثله شیء وهو السميع البصیر». و درود نا معدود بر واسطه عقد وجود و شهنسوار قلاده‌ی شهود، مهبط انوار الهی و مخزن اسرار لا متناهی و نتیجه‌ی اقیسه وجود و عله غائبیه بروز و عهد، و رسولی را که (شعر):

مقام دلگشایش جمع جمع است

جمال جانفزایش شمع جمع است

و حقیقت محمدی را که «اول ما خلق الله القلم» زب عجیب ذات باهر الصفات اوست. و «اول ما خلق الله روح نبیک یا جابر» حلیه‌ی دلفریب حقیقت کامل المسلمات اوست، روح وجود و سبب هر موجود احمد و محمود. و بر آل و اصحاب کبار، و اهل بیت اطهار و عتره اخیار اوباد.

اما بعد: چنین گوید فقیر بیچاره، و مشغول و ملتهی بوجودات مستعاره، و مغلوب قهر نفس اماره، و از بیهمتی قانع بهر دون و خسیس و بد، جرجیس بن محمد - عفی عنهما و عن جمیع اخوانه الصمد - که در تاریخ هزار و صد و هشتاد و پنج، در شهر مبارک ذی الحجه قائد تقدیر ازلی آبشخور این حقیر بر تقصیر بعلقه‌ی حصن الحصین دار السلطنة عمادیه رساند، و بمجلس اقدس آل عباس - حفظ کل عن کل بؤس و یاس - و خلاصه‌ی دودمان امیر شریف، امیر سیف الدین له... المعین، اعنی به الجلیل اسماعیل خان - حفظه الرحمن - بن المرحوم بهرام پاشا - یسر الله

له من الخیر ما یشا. و أعانه علی تدبیر الامور و تیسیرها کما یحب و یرضی و یشا - مشرف و سرافراز گشتم، و بانواع اکرام و احسان و بصنوف الطاف بلا غایه و امتنان او مفتخر شدیم. و به زمره‌ی اهل معارف و علمای آن مکان صحبت مؤالفت و الفت ملاطفت واقع شد، و از فیض و فضل ایشان حصه مند و بهره‌ور شدیم. الحق هر یک از آن عالم عامل و ادیب کامل بود - جزاهم الله عنا خیرا -.

و چون از آنجا باز گشتیم و در «عقره‌ی مشرفه» بخدمت ذات بهیجة حضرت امیر «فتح الله بیگ» شرف یافتیم، و بانواع نوازشات کریمانه‌ی او سر افتخار بفرق فرقدان ساختیم، و در وقت مراجعت و معاودت از آنجا دیدم که یک نامه‌ی نامی و مشرفه‌ی گرامی از طرف حفید رئیس علماء عملا «ملا علامه» مغفرت علامه، یعنی ادیب ادباء، و رئیس بلغاء و بقیه‌ی اصول فصحا، فرید و حید ملا رشید رسید. و بکحل الجواهر سواد حروفش دیده‌ی حسرت دیده را سرمه کشید، و مضمون مؤالفت و مؤاخات مقروئش قرین فهم بنده‌گی گردید، و در منطق متوقش (یعنی مشوق) بنابر حسن ظن خویش در حق این حقیر و بموجب «وکل اناء بالذی فیه ینضح» بالتماس شرح «غزل حدوثیه‌ی» شیخ احمد جزری - رحمة الله علیه - کرم فرموده بود.

هرچند این حقیر بر تقصیر بی بضاعت استعداد افاده نداشتیم؛ خصوصاً شرح کلام عارفان شعار کشف و ایقان، که بفهم عقل عقال دوران، در پیرامن اذعان آن بیرون از حد امکان و خارج از دایره‌ی طوق طور انسان است. ولیکن ترسیدم که آن فاضل معروف و بکمال فهم و رشد موصوف بنده را حمل بر بخل و تقصیر و بر بیوفایی در عهد ادای خدمت دوستان کند، و سبب قطع رشته‌ی و داد و اتحاد باشد، و حال آنکه هرکسی بموجب موجود خود صرف کند بخیل نباشد. استمداد از ارواح مشایخ عظام و استعطا و استسعاد از انفاس طیبیه‌ی عارفان کرام نمودم، و بحسب

المقدور جمله‌ی ابیات آن غزل کشف و شرح نمودیم، بنوعی که معانی لغوی الفاظش نیز همه یکایک معلوم و مفهوم باشد. و امید آنکه جمله ابیات دیوان شیخ جزری - که حقیقی و تصوفی باشد - ازین شرح واضح و مفهوم گردد.

و این رساله را بمعالی القاب عوالی انتساب مکارم نصاب، خلاصه‌ی دوران، وزیده‌ی دودمان زمان، صاحب جود واحسان، و شمایل کریمه موصوف، وبخصایل شریفه معروف، معزّ الیه مخدومی اسماعیل خان معنون ومرسوم ساختم، وباهدای این شرح به درگه آن معزّالیه والا شان جرأت کردیم؛ و خدمت اعتاب عظمت و ابّته انتساب و نجابت و خلافت انتخاب آن مخدومی ام نمودیم. امید آنکه ان شاء الله تعالی بکیمیای توجه و توقیع آن مخدومی ام نزد جمله‌ی ارباب علم و عرفان در حیز قبول افتد، و مس این ناچیز زر سرخ رویی یابد. و اورا «فتحیه» نام نهادیم، بامیدی که هرکس باعتقاد پاک از غش انتقاد بر علم توحید وجود و ایجاد این رساله را مطالعه نماید از فیض عرفان حصه یاب و بهره‌ور شود. انشاء الله تعالی.

و مأمول از اخوان وفا و علماء ذوی صفا - لاسیما صدیق صاف نهاد اکید، و فاضل پاک نژاد حمید، ملا محمود و ملا رشید - آنست که عیبهای ما بپوشند، و هر فسادی که بینند از کرم در اصلاحش کوشند «والله يعلم المفسد من المصلح» و از ما قاصران جز قصور بظهور نرسد، که عالم کون و فساد بعجز و قصور معروف، و بجهل و فناء مألوف است. و از تکرار عبارات و تکثیر اعتبارات خورده نگیرند. که مراد ازین سیاق تعمیم فایده و شمول عاید است، تا نفعش من الاول الی الآخر متعدی باشد، نه قاصر. حسبنا الله و نعم الوکیل ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم.

هذه مقدمه

بدان! ایدک الله بالنفس الرحمانی که علم توحید، علمیت بی پایان، و بحریست بی کران. و وصول به قعر این دریا بی حال محال، و دریافتن گوهر مقصود بی کشف و شهود انتحال است.

ذوق این می شناسی بخدا تا پخشی. اما کسانی که از لطف الهی و سعادت لا متناهی معتقد قال ارباب حال باشند، و ذهن وقاد، و فهم وضاح دارند، و اصطلاحات صوفیه‌ی محققین را بدانند، و مطالعه‌ی کتب قوم بکنند، چنان از علم و انفاس طیبیه‌ی ایشان کامیاب و بهره‌ور شوند، که گویا بآن معانی خود رسیده و بدیده‌ی بصیرت خویش دیده‌اند، و شاید چنان باشد که مسئله‌ای از توحید که به چند سال بر سالک عارف کشف شده باشد، باندک مدتی از اقوال ایشان بفهم آن مطالع معتقد برسد و ظاهر شود.

و بدین سبب شیخ اجل محی الدین العربی مریدان حاذقان و قاصدان صادقان را بمطالع‌ه‌ی کتب قوم - ایدنا الله بانفاسهم العالیه - امر میفرمود، و الفاظی و مصطلحاتی که در زبان ایشان متداول و مذکور، و در کتب عارفان متناول و مزبور است نزد ایشان حقیقت صحیح و معنای مقبول شرعی و ضیح دارد. و باین سبب «ابن حجر» در «تحفه» تحصیل معرفت ظواهر علوم صوفیه‌را ترویج داده است، که مبادا اصطلاحات ایشان بالکلیه مندرس و محو شود، و اعتقاد صوفیه‌ی عارفان از مخالفات شریعه‌ی نبویه پاک و از حکم بقدم حوادث دوراست، و دل ایشان از اعتقاد حلول و اتحاد و تجزی و مشابّهت خالی. و اگر چیزی ازین محظورات مذکوره از ظاهر اقوال ایشان بفهم قاصران رسد. اولاً از سوء فهم و قله بضاعت ادراک است و ثانیاً از تنگی میدان عبارات و اعتبارات است، که الفاظ و تعبیرات چندان گنجایش و سعه ندارند که بحور معانی مقصوده عرفانیه

بتمامی بی تصور ادا کنند؛ ناچار از ظاهر عبارات و الفاظ در تقریر توحید و معانی عرفانیه چیزی مخالف معتقدات اهل اسلام ناجی بفهم قاصران برسند، «وهم بریئون من ذلك» و در حق ایشان اعتقاد چنین خواهد بود که گفته شد که تا از اقوال و انفاس ایشان فیض بحصول آید.

و از جمله اصطلاحات ایشان لفظ «حقیقه محمدیه» است و دیگر لفظ «فنا» است، و دیگر لفظ «جمع» است، و دیگر لفظ «جمع الجمع» و دیگر «حقیقه الحقایق» است، مثلاً. و حقیقه محمدیه عبارت از آن صور علمیهی خداست که پیش از آفریدن جمیع ماسوی الله صور جمیع اشیا بجمیع صفات و لوازم و اشکال و خصال و احکام... و هرچه در عالم حدوث و امکان بظهور آمده است و می آید، در علم ازلی حق موجود بود، و آنها را اعیان ثابتة نیز میگویند. و مجموع آن صور علمیه را بآن سبب حقیقه محمدیه گویند که ذات کاملهی حضرت رسول -صلی الله تعالی علیه وسلم- مجمع جمیع آن صورها است.

و در مشهد عارفان این اعیان ثابتة هنوز بر آن حالتند که بودند در علم خدا، و هرگز بوی وجود حقیقی بدماغ ایشان نه آمده است و نمی آید، که «الاعیان الثابتة ما شمت رائحة الوجود، بل كان الله ولم يكن معه شيء، والآن على ما عليه كان».

و فنا دو قسمه است: یکی فنا فی الصفات، و دیگر فنا فی الذات.

و فنا فی الصفات را قرب نوافل نام نهاده اند، که مصداق حدیث: «لا يزال العبد يتقرب الي بالنوافل حتى كنت سمعه الذي به يسمع، و يبصره الذي به يبصر، و يده الذي بها يبطش، و رجله الذي بها يمشي، فسي يسمع، و بي يبصر، و بي يبطش، و بي يمشي» است. و این مقامست که سالک صادق ماجد و قاصد مجاهد متواجد بسبب تخلیهی ظاهر بخصایل شرعیهی سنیه، و تخلیهی باطن از رذایل هوسیهی دنیه، بحکم «قد افلح

من زكاهها» صاحب فوز و فلاح باشد. و بریاضات و مجاهدات بمقامی رسد که جملهی صفات و افعال خویش و سایر حوادث در پیش نظر او متهاک و مرتفع و مضمحل شود و جز افعال و صفات حق فعلی و صفتی نمی بیند.

و فنا فی الذات: عبارت از مقامیست که سالک در آن مقام بحالتی رسد که ذوات جملهی اشیا در پیش نظر او مضمحل و متلاشی و منفی گردد و در عالم حدوث و ظهور جز یک ذات احد حقیقی الهی نبیند بی حلول و اتحاد. و این حالت طور نیست و راء طور انسانی. و پرواز مرغ عقل باین عالی مکان نمی رسد، و لفظ جمع و محو و سکر، و فنا فی الله، و سیر فی الله جمله ازین فنا عبارتست.

و جمع الجمع: عبارت از آن حال سالک است که پس از فنا و سکر و محو بشیو و صحو برسد، و باز ذوات جمله اشیا را می بیند. اما مانند دیدنی که پیش از فنا بود در «سیر الی الله» که در آن حالت جز ذوات و افعال و احوال و صفات اشیا حادثه‌ی متعددهی متکثره چیزی دیگر نمی بیند، و بآن حوادث از دیدن حق و شهود وجود مطلق محجوب بود، و در حالت فنا بالذات که قسم دوم فنا است چنان بود که بدیدن حق مطلق از دیدن خلق و موجودات محجوب بود، و درین مقام که در جمع الجمع است هم حق را و هم خلق را می بیند نه بشهود حق از دیدن خلق محجوب گردد، و نه بدیدن خلق از شهود حق محروم ماند؛ بلکه هر دو را مشاهده نماید «مرج البحرین يلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان» و این مرتبه کاملان است، و سالک تا باین مرتبه متحقق نشود بتمامی سزاوار ارشاد عباد نباشد، و مورد اطلاق لفظ پیر مغان نگردد، و صدر نشین شرابخانه الهی و پیشروان خانهی خمّار نگردد، و مخدوم مغچگان سالکان راه خدا نشود.

و بدانکه لفظ: خال و خط و جلوه، خرام و حسن و لطف و زیبا و قد دلربا و زلف چلیپا و روی خوش لقایی... که در عبارت ایشان وارد شود به هر لغتی که باشد اشارت بصفات جمالی خدا است.

ولفظ: نگار وشاهد ومعشوق ومحبوب ویار وجانان و غیر آن اشارت بذات احد بيمثال است؛ نه بطریق تسمیه و توصیف که خلاف مشروع باشد، بلکه بطریق رمز و اشارت.

ولفظ: می و شراب و خمر اشارت بمحبه الهی است که در دل سالک پرتو دهد؛ و از جمله ماسوی الله او را بریده دارد و بی شعور گرداند؛ مانند شراب ظاهری که انسان را از هر چیز غایب کنند و بی شعور سازد، و غم همه اشیا از دلش بیرون کند، و بجز این محبت قطع منازل و طیّ منازل راه خدا ممکن نیست - سقانا الله وایاکم من هذا الشراب وشفانا من داء السراب، انه علی ذلک قدیر و بالاجابه جدیر -.

تبصره: پوشیده نماند که در شرح هر بیستی دعای مأثور از اکابر اهل ظاهر و یا اهل باطن ذکر کرده شد، بامیدی که ذاکران این ادعیه بآنفسا صوابش بهره‌ور و حصه‌یاب شوند، و تأثیر بلیغ در استعمالات آن ادعیه هست بفر صیقل آیینیهی دل از زنگ گناه و حوادث، و اگر قصوری و یا عدم تأثیری باشد از ما ناقصانست نه از دعا است.

رساله فتحیه تألیف مولانا ملا جرجیس افندی - رحمه الله -

بسم الله الرحمن الرحيم

توسعه بتماشا و هره بازار حدوث

لته بی فائده آزار ندد خار حدوث

خفی و پوشیده نماند که مراد شیخ از لفظ «حدوث» درین غزل محدثات است که جملهی ماسوای خداست، و مراد از «تماشا» نظر و تأمل است بعالم امکان، و موجودات حادثه که از مصنوع بصانع راه‌برد. و این بیت بغیر از معنای مجازی احتمال دو معنی دارد: یکی از طریق علمای ظاهری، و دیگر از طریق علمای باطنی که محققین صوفیه‌اند.

معنی اول آنست که ای مؤمن طالب راه عقبی «والاخرة خیر لك من

الاولی» بیا تأمل و نظر کن باین عالم حدوث که مانند بازار همه صنایع و انواع اشیا و معارف و موجودات رنگا رنگ درو موجود است، و یقین دان، این چار بازار عناصر حادثه بخود از عدم بوجود نه آمده است؛ بلکه کسی آن را بوجود آورده است که از افراد عالم نیست، و قدیم واجب الوجود بالذات لم یزل ولا یزال است، و خدای بیچون و بی مثال است. و موصوف بجمیع صفات کمال است، و او تشبیه بگل است، و غیر او خارا است. و هرگاه که انسان باین تأمل و نظر مشغول نباشد که اول واجبات و فرض عین است بر انسان بجز آنکه تارک الواجب و آثم گردد، ایمان او تقلیدی باشد، و در قبولش اختلاف هست، و از دانستن خدا بطریق استدلال محروم ماند، و از بازار کائنات که دسته دسته گلهای مقصود درو میفروشد، جز خار دسترس او نگردهد. و در بازار که جای تجارت و ربح و فائده است بگریان و زار به آزار باشد، چرا که از ایجاد عالم امکان معرفت خدا و عبادت اوست. که «وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون»، «و کنت کنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف» دلیل بر آنست.

و عبادت بی معرفت معبود ممکن نیست، پس معبود، و یا معرفت و دانستن او بگل تشبیه کرده است، و هرگاه که این گل بحصول نیاید مجرد آزار خار بی فائده بوجود رسد، و اگر از گلستان گل بدست آید گر چه آزار خار هم باشد اما بی فایده نباشد؛ چرا که گل بی خار نباشد؟ و این فارض عارف گفته است:

ومن لم یت فی حبه لم یعش به

ودون اجتناء النحل ما جنت النحل^(۱)

و مراد از خار مجرد اذیت است، و چون بی فائده باشد ضیاع عمر و فوات

(۱) معنای مصرع ثانی که شاهد اینجا اوست: در نزد اخذ و گرفتن نوش جنایت نش زنبورش هست (منه).

وقت فرصت باشد، مانند کسی که بگلزار بهر گلچیدن برود وطریق گلچیدن نداند، و در میان خاها مانند خرها بگردد اورا مجرد آزار و خارش خار حاصل گردد.

ومعنی حقیقی آنست که: ای مؤمن سالک، وای عاشق متعالک عمر عزیز که مانند کبریت احمر نادر است، و دوباره بدست نمی افتد صرف تأمل و تماشای حوادث کونیّه بکن، و از انجاء راه بحقیقت بر که وجود واحد حقیقی حق مطلق مستعار است، و وجود همه اشیا مجاز است، و مجاز قنطره‌ی حقیقه است.

کس بر سر پل قرار نگرفت

ومقصود از ایجاد عالم حدوث و امکان بدست آوردن گل معرفت است. و اگر کسی را این تماشا میسر نباشد از گل معرفت وجود حقیقی محروم ماند.

و در بازار محدثات دنیای دنی جفاکیش خار دوری و مهجوری باشد، و در (که در اصل اشتیاق بطون بظهور و آرزوی کُمون بروزان که مصداق «کنت کنزاً مخفیاً فاحببت» آنست خنده زدن غنچه‌ی این گل مقصود است) اخرتی نیز ازین معرفت که مانند گل (نسبت بخاری حدوث) است محروم ماند که «ومن كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى واضل سبيلاً»، «اللهم اهدنا بنورك اليك، وأقمنا بصدق المعبودية بين يدك» و شیخ - رحمه الله - چون باین تماشای واجب امر فرمود نتیجه‌ی این تماشارا وفائده‌ی او باین بیت دویم اظهار و بیان وافی نمود که:

دا ژ بل غنچه لبک نازک و تردانه بژی

به تبسم بته را بیت ژ گلزار حدوث

یعنی بازار جهان و عالم امکان مانند گلزار است، و قانون جهانیان و عادات امکانیان چنان رفته است که چون بتماشای بوستان، و بسیر

گلستان روند جز غنچه‌های مرغوب بروی ایشان خنده نزند، و جز قامت سرو سهی پیش نظرگاه ایشان جلوه‌گر و خرامان نگردد، و بغیر سنبل ترو تازه مانند زلف خویان به غازه بو ندهد و دل کس را بنده‌ی حلقه بگوش نکند، و اینها همه فانی و مجازی و چندان بقا ندارند. اما چون بفکرو تأمل بتماشای گلستان دلستان حوادث [بیایی!] خواه از راه استدلال قال، و خواه بطریق سلوک و حال و شهود و اتصال بغیر آن غنچه که در گلستان جهان بروی ناظران میخندید یاری غنچه لبکی که ترو تازه و ممتاز، و دلبر منتخب بیهمتای که لفظ «دانه بژیر» کنایت ازوست، و نگاری متجلی بجمیع صفات کمال، و معشوقی متجلی بجملهء سمات جمال بفرح و نوازش و اکرام که لفظ «تبسم» است، عبارت از آنست از گلزار حدوث بصحبت تو بایستد [ولفظ بته ربایت باین دومعنی اشارت است. منه]، و قیام نماید، و بشما دائم باشد و از گلزار حوادث گل همچین بروی تو خنده زند نه گل فانی. و ذکر این اوصاف مجازی کنایت از اوصاف جمالی حق مطلق است، که هر چند اشیای مرغوبه و صور حسنه که در عالم حدوث می بینی و یا میشنوی همه آثار صفات جمالی واحد حقیقی است، عارف و یامستدل بقدر قابلیت و استعداد خود ازین آثاری مجازی مؤثر حقیقی ذو الجلال راه برد، و برسد باستدلال و یا بشهود و اتصال اما (بیت):

پای استدلالیان چوبین بود

پای چوبین سخت بی تمکین بود

و همچنین هر چیزی که مهروب و مخوف و ذی سطوت و شوکت و جلالت و بطشت و کلالیت و ملالت که می بینی و یا میشنوی، از آثار صفات جلالی خدای متعال است، و ازان آثار نیز مؤمنی که بتماشای عالم حدوث پرداخته، و سیر عالم را پیشه‌ی خود ساخته مؤثر ذی الجلال راه برد و برسد:

فکر هرکس بقدر همت اوست

و اهل همت دون بگل باغ فانی و بخنده‌ی شقایق نعمانی خرسند و قانع

باشند، و اهل همم عالییه بجز وصول بمراتب عالییه و بغير اتصال بگل رعناى گلستان قدم، و تبسم يار غنچه دهان ازل پيوند وابد مستمند هيچ راضى نشود، و حبر و آرام نگیرد (بيت):

قرار در کف آزادگان نگیرد مال

نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال

اللهم خلصنا عن الاشتغال بالملاهي، وارنا حقائق الاشياء كما هي.

و باین همت عالییه اشارت نمود شیخ صاحب همت متعالیه که فرمود:

بل ز سلطان قدم من بتو اقرار نیه

گر لکابا مه نهن مثقب منقار حدوث

یعنی مانند محجوبان محرومان از لذت شهود و عیان اقرار و اعتراف بوجود حقیقی ما سوی الله نکنم، و نسبت وجود بجز موجود حقیقی قدیمی بکسی دیگر ندهم، و در مملکت وجود مطلق سلطنت و پادشاهی و ملکی را بجز واحد و محبوب لم یلد و لم یولد، و بی همتای ولم یکن له کفوا احد بکس دیگر روا ندارم؛ چرا که کسی دیگر نیست، و هر کسی و هر چیزی که میبینم، فانی می بینم، و مظهر و مرآت جمال مطلق او دانم (شعر):

کل ما فی الکون وهم او خیال

او عکوس فی المرایا او ظلال

(بيت):

خداوند بالا و پستی توی

ندانم چه ای هرچه هستی توی

پس به چه وجه اقرار بوجود غیر خدا کنم؟ اگر همچو منصور بر دارم کشند، و یا همچو نبی زکریا ارّه را بر سرم کشند، و یا بمثقب حوادث. یعنی بحوادثی که مانند مثقب است، یعنی اگر حوادث مثقب باشد و او هم آلتی است آنها و فولادها را باو سوراخ کنند، و یا بمنقار حدوث یعنی بحوادثی

که مانند منقار است، یعنی اگر همه حوادث منقار باشد، و او آلتی است که همه آسیابها، و مدارها، و جاروشهارا (یعنی دست آسیا) باو تیز کنند، و سنگهای بزرگ [وسرد] محکم را باو میشکنند، و بآن مثقب و منقار کعبها و پاشنه‌های من سوراخ کنند و بشکنند، بجز وجود پادشاه قدیم که در مملکت قدم سلطانت اقرار نکنم، و نگویم که کسی در وجود هست بغير خدا. و در نظر شهود من این حوادث اصلا وجود اصلی ندارد، بلکه جمله مظاهر و مرایای وجود خدانید. (اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه، وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه).

و چون عارف آگاه گاه گاه بشؤونات حق و تجلیات فاعل مطلق، و باطوار آثار صفات قدیمی او متلون گردد، و هر لحظه بوفق ظهور و تجلی بنوعی حالتی متحلی باشد فرمود -رحمه الله-:

صد گره من تدلن زیکو چپ و راست تکت

شاهد حسن قدم زلف گره دار حدوث^(۱)

چون لفظ خال و خط و زلف در اصطلاح اهل عرفان اشارت بتجلیات جمالی است، و بمصداق «کل یوم هو فی شان». «بل هو فی کل آن فی شان کما هو العیان، و کما سیأتی فی قول الشیخ»: (دانگاری خو بصد رنگ به بینی ایرو... الخ).

هر لحظه بمقتضاء اسماء و صفات متقابله که هو الاول و الآخر، و الباطن و المحی و الممیت است، و بموجب اسماء متوافقه که خالق و رزاق و حی و مرید و سمیع و بصیر است، اثری و وصفی در عالم حدوث بظهور رسد، و آن اثر و شأن گاه جلالی و گاه جمالی باشد چون زلف گره‌دار معشوق مجازی که حسن و لطافت دارد و از پیچ و تاب و گره و چین او در دل عاشق پیچ و تاب

(۱) گویا این جمله عالم زلف گره‌دار حسن افزون خداست که در بین و یسار نموده است. منه.

غم و اندوه و تاب آتش عشق موأوه باشد. و ازین مشابیه است که از اطوار حسن آمیز الهی و از شئون شوق انگیز لامتناهی بزلف گره‌دار تعبیر نمود. یعنی ازین سبب که شاهد قدمی و معشوق قدیمی بهر اظهار حسن قدیم، و ابراز لطف عمیم، و افشاء سر حمیم شئون خویش را بصور عوالم حدوث اظهار کند. و گاه در زمین و گاه در یسار و گاه در فراز و گاه در نشیب و گاه در آسمان و گاه در زمین و گاه در سماک و گاه در سمک، بانواع اطوار تجلی کند؛ مانند زلف گره‌دار - دلدار که به نسیم عنبر شمیم، بطرف چپ و راست رقص و جلوه‌گر شود، و ازین حال در دل عاشق شوریده‌ی پریده رنگ، هزاران عقده‌ی غم ازو پیدا شود، در دل عارف (متعلق است بقول سابق که ازین سبب است، یعنی ازین سبب مذکور در دل عارف... الخ منه) انواع گره دارد الهی و شوق وصول معرفت لا متناهی که عقده گشای هر مشکلی است پیدا شود، و بترنم شعر:

ای شاهد قدسی که کشد بند نقابت
وی مرغ بهشتی که دهد دانه و، آبت...

مترنم گردد و ازین گره و عقده‌های شوق آمیز الهی چون باز تیژ پرواز از حسیض حجب نفس دنیّه باوج وصول مراتب عرفانیّه علیه رسد، و بردست شاه مملکت قدم بنشیند، و شایسته آن باشد که باو مرغ دل‌های و امانده‌ی صحرای جهالت، و در مانده‌ی بیدای ضلالت را صید بکند. و درین حال به لسان حال باین مقال، معنی زلال، متنعم گردد که (شعر):

من شاه باز قدسم از لا مکان پریده
بهر شکار صیدی بر قالب آرمیده

و گویا حوادث متنوعه:

زلف گره دار شاهد قدم است
و از نوع زلف او باغ ارم است

و ازین است که چون مرد عارف، خو برویی و یا زلف چلیپایی و یا قد دلربایی ببیند، و یا حسن و خال و خط یاری، و نگاری بر نظر آید، زود مرغ دل او بطرف معشوق حقیقی پرواز نماید، و بصفات جمال حق و آثار فیض مطلق پیوندد، و از زلف و خط و خال در پیش نظر او متلاشی گردد. که «ما فی الوجود الا الله» و حسنی و خوبی او زیبایی که عاشق بدحال در خط و خال و در زلف گره گیر نگار و در قد و قامت یار می بیند، سالک عارف در اطوار حوادث، و تقلبات تعلقات اکوان می بیند.

بل هم فی لبس من خلق جدید، و ما ذلک علی الله بعزیز، اللهم ارزقنا برد عفوک، و حلاوة رحمتک.

و شیخ - رحمه الله - تأیید این بیت را باین بیت نمود که فرمود:

دل ته دریای قدم قافه بثابت قدمی

گر چه دایم لسر فرق مه منشار حدوث

و درین بیت عالم حدوث را بمنشار تشبیه کرده است؛ چه منشار آله تفریق و سبب دوی است، و یکی را دو کند. همچو عالم حدوث که بسبب او واحد حقیقی در پیش نظر محجوبان متعدد و متکثر شده است بظاهر، با وجود آنکه هیچ تعدد و تکثر بر ذات احدیه عارض و طاری نشده است. مانند تعددی که بسبب منشار بر ذات شیء واحد عارض و طاری شود. و مثالها و تشبیهاتهای این فن همه تقریبی است نه تحقیقی، که «ما عرف الله غیر الله، و من عرف الله کلّ لسانه». مانند پروانه که او پیش از رسیدن بذات شمع هر چه از ذات شمع بگوید دروغ بی فروغت، و پس از رسیدن او بذات شمع بالکلیه فانی باشد، و زبان بیانش نماید چه تواند گفت؟ و عارف نیز همچنانست.

پس شیخ - رحمه الله - میگوید: دل من در دریای قدم کوه قاف است در ثابت قدمی، و دل من بسبب این حوادث کونیه‌ی ظاهره از دریای

وحدت که قدیم است بساحل تعدد حوادث بیرون نمی آید، وآن ساحل وجودی نهد، هرچند این حوادث مانند منشار برسر فرق من (فیه لطافة لطيفة لا یخفی منه) من آید ورود، و فرقم را دو نیمه سازد، و تزلزلی، و لغزشی بر پای دلم عارض نگردد؛ یعنی هرچند این تعدد در پیش نظر من از این حوادث موجود است، دل من باین حوادث متعدده محجوب بگردد. و از وحدت در نگذرد، بلکه مانند کوه قاف تمکین شعار در وحدتی که مانند دریاست ثابت است، و همه اشیارا شئونات حق و مظاهر و مریایای جمال واحد مطلق می بیند. و این حال بقال و بعقل عقال معلوم نتوان شد، الا مر کسی را که از قید دنیا و عقبا رسته، و دست از سرو جان شسته باشد، و بصدق نیت و خلوص طوبیت پا در ره طلب نهاده، و به هر حال راضی گشته (مصراع):

رضا به داده بده و ز جبین گره بگشای

بیت:

در طریقت هرچه پیش سالک آید خیر اوست
بر صراط المستقیم ای دل کسی گمراه نیست

(ع):

کمترین بازی درین میدان بود سر باختن

(و باین معنی اشارت فرمود شیخ در بیت جان لسر دست نهانی الخ (منه) (اللهم یا مقلب القلوب ثبت قلوبنا علی دینک)

بلکه دیوار بکه بن بخدی کی بخدی

بتورنگی نگری اشکره اسرار حدوث

مراد از دیوار حدوث اغیار نامحرم^(۱) و اهل شرع اسلامیان است که دین و ایمان و مذهب و هرچه هست در عالم حدوث است. و در لسان نبوت

(۱) سبب آنکه اکثر تجسس و استراق سمع در پس دیوارها باشد (منه).

اسلامرا به بنا فرموده است که (بنی الاسلام علی خمس) و بنا از صفات دیوار، و امثال اوست، و در کلام شیخ محی الدین - قدس سره - در «فتوحات» و در «فصوص» بلفظ حائط و جدار وارد شده است که «لینة من ذهب، و لبنة من فضة، الا موضح لبنتین» گفته است.

و مراد از دیوار اهل دیوار است. و این سخن مثلی است، و در همه لغت وارد شده است، که چون اهل مجلس و یا دو کسی گفتگویی بخفیه بکنند با یکدیگر گویند: آهسته بگو که دیوار بگوش است^(۲)، و بتازی گویند: (قل علی مهل لان الحائط له اذن) و بترکی گویند: (یواش سویله که دیوار قولاً قلیدر) و غیر اینها.

و مراد شیخ ازین بیت امر بکتمان علم توحید است، و سرّ اسرار عالم حدوث و موجودات است، که افشای این اسرار از اکبر مهالک، و مغشی و مظهر آن از اعظم هوالک است. چرا که اهل این علم درین زمان مفقود، و معتقد این حال و مقال درین اوان معدوم و ناموجود است، که بعض^(۳) اقوال ایشان بظاهر مخالف اقوال علماء اسلام است - رضوان الله علیهم اجمعین - هرچند در باطن سر مو مخالفت نیست و ندارد، و رعایت ظواهر شرع اظهر از اهم مهمات و اعظم واجبات راه توحید و عرفانست، و در قول حضرت امام جعفر - رضی الله عنه - وارد شده است که (شعر):

انی لا کتم من علمی جواهره
کی لا یری الحق ذوجهل فیفتننا
یا رب جوهر علم لو ابوح به
لقیل لی: انت ممن یعبد الوثنا

(۲) یعنی کسانی که بسخن نامحرم نیستند و اغیار و رقیبند موجودند در پس دیوار، و این اغلی است. (منه)

(۳) یعنی امر کردن شیخ باین کتمان مذکور بسبب آنکه بعض الخ (منه)

ولا يستحل رجال مسلمون دمی
(فیرون!) اقبیح ما یأتونه حسنا
وبعض اهل عرفان گفته است: (ع)
من باح بالسرکان القتل شیخته...
ولسان الغیب حافظ شیرازی فرماید (بیت):

گفت آن یار کزو گشت سردار بلند
جرمش آن بود که اسرار هویدا می‌کرد

پس لا جرم کتم اسرار حوادث و ستر سرّ توحید از غیر اهل، و از اهل
شرع ظاهر و از نجوای ساختن این سر در مابین اهل ظاهر شرع، که در پس
دیوار توحید اسلامند، و در کمینگاه شریعه غرّاً ایستاده‌اند، و بهر تأدیب
اهل بدع و ضلال و مخالفان شرع انور بقبیل و قال پرداخته‌اند، لازم و واجب
و فرض عین است، مبادا بسیف شریعت گردن اهل طریقت و معرفت بزنند،
و گوهر معرفت بی فائده و کسی ازو بهره نیافته ازین عالم بنشأه اخری سفر
کنند، و اگر مستور باشد شاید که کسانی که محرم این اسرارند و طالبان
این گوهرند، و از راه شریعت برنگشته، و ظواهر ایشان بنوامیس حقّانی
متحلی، و باطن ایشان بسبب پا نهادن در راه سلوک و طریقت از رزایل
متحلی گشته، و قلب ایشان بقعر دریای توحید فرو رفته، و سر و جان
ایشان گهر معرفت ناسفته بیرون آورده، بهره‌مند دارین و کامیاب نشأتین
باشند یعنی بخدی کی بخدی (و تکرار این لفظ بهر تأکید قسم و احکام
سوگند است لا غیر. منه) بهیچ نوعی اسرار حدوث و حوادث اظهار نکنی
و افشا نسازی؛ بلکه دیوار اغیار و اهل شریعت بگوش باشند، و این سرّ
مستور بگوش سامعه‌ی ایشان برسد، و بر ایشان واجب و لازم آید که
آنچه مقتضای شرع اظهار است بر اینان اجرا کنند. یا چون «منصور»
بدارش کشند، و یان چون «نسیمی» پوستش برکنند، و یا غیر آن. (ع)

الستر اسلم فی دین الهوی ادبا

و حدیث نبوی که در حقّ حب مجازی وارد شده است اشارت بآن نمودن
ممکن است، که فرموده است: (من عشق و کتم و عفّ و مات مات شهیداً).
و دیه شهداء سیف و تیغ ظاهری جنّت و درجات اوست. و دیه شهداء شیر
محبّه الهی (وصول!) خداست که در حدیث قدسی وارد شده است که «لا
یزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی أحبه فاذا احببته قتلته، و اذا قتلته
فانا دیته» و هر کسی را که خدا بدست افتاد چه ندارد؟ و اگر خدا ندارد
چه ندارد؟

(اللهم متعنا بالنظر الی وجهک الکریم.)

لمعیك گرژ کناری قدومی پرتو دت

دی ژ برقی سعتهی محوبین انوار حدوث

چون معلوم گشت که این حوادث را در اصل خویش وجود مستقل ندارد
بلکه وجود همه اشیا از وجود حقیقی حق تعالی مستعار است، و بهر این
معنی مثال تقریبی کواکب است، که چون شب در آید انوار ایشان بدید
آید، اما چون آفتاب عالمتاب نزدیک طلوع شود، و ذرّه‌ای از پرتو او
بظهور رسد، انوار همه کواکب محو شود، و همچنان چون شمس ذات احدیه
تجلی کند همه اشیا که مانند کواکب در شب دیجور او هام، و در تاریکی
خیال و پندار ظاهر شده‌اند محو شوند، و چون این شمس ذات احدیه حقیقی
در مغارب مظاهر و حوادث غروب یابد، و از ماوراء حجاب بصورت هر
چیزی بهر محجوبان ظاهر و هویدا گردد، و بحکم قول عارف:

هردم بلباس دیگر از روی یقین

هم مؤمن وهم کافر وهم گبر ویهودم

در مریای عالم صغیر و کبیر و در مجال عالم آفاق و انفس، «سنریهم
آیاتنا فی الافاق و فی انفسهم» جلوه‌گر گردد؛ و مانند نور کواکب نور همه
اشیا بشخص معین؛ و اسم ممتاز در شب تار او هام و ظلمات خیال پیش
محجوبان ظاهر گردد، چنانکه هست و می بینم. (ع)

(نامیست!) زمن برمن باقی هم اوست

و در حدیث نبوی وارد شده است که: «إِنَّ لِلَّهِ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ وَلَوْ رَفَعَتْ لِأَحْرَقَتْ سُبُحَاتِ وَجْهِهِ مَا أَنْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ». و سبب هفتاد بودن حجب ما بین خدا و بنده آنست که نفوس انسانی که عبارت از صفات مذمومه‌ی روح انسانیست - که بانها از خدا دور و مهجور ماند - با وجود آنکه خدای تعالی بحکم «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» و بمضمون (بیت):

دوست نزدیکتر از من بمنست
وین عجبتر که من از وی دورم

بلا کیف و بلا حلول، و بلا اتحاد و جهة و مکان همه دم با اوست. . هفت است، و نفس اول (اماره) است، و حجابش ده هزار است ظلمانی. و حجاب هریک از نفوس باقیه نیز ده هزار است؛ اما نورانی. و مجموع هفتاد هزار شود. و حضرة جبریل (و این مثال دیگر است تقریبی بهر توحید و بهر ظهور حق) علیه السلام بهر حضرة رسالت پناه - صلی الله علیه و سلم - و اصحاب او در صوره دحیه ظاهر میشد، و همه کس چنان جزم و یقین میکردند که آن شخص دحیه است، و یقین بود که جبرائیل در قالب دحیه حلول نکرده بود، و با او هم متحد نشده بود، و عین او هم نبود، و بالکلیه غیر او هم نبود، و بی اینها هم جبرائیل در صوره او ظاهر میشد، و بلا تشبیه «وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى» ظهور حق بصور اشیا باین تمثیل است و بعقل نمیتوان فهم این ظهور کردن، و درین باب هر چه در دل آید خدا غیر اوست، و بهر نحوی که تصور کنند خدا آن نیست «كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَالْحَقُّ غَيْرُ ذَلِكَ». پس بر ما محجوبان لازم مجرد ایمان و اذعان و تسلیم حال و قال عارفانست، و یقین دانستن است، که اگر یک لعه از طرف قدیم جلوه‌گر و ظاهر شود، بی توقف دران ساعت این جمله ظهورات حوادث کونیه از پیش نظر محو شود، و بعدم ملحق بود چرا که قدم و حدوث و ظلمت شب

و نور روز و سیاهی و سفیدی «و خفا و ظهور و یکی و دوی و وجوب و امکان، و کمال و نقص و بقا و زوال و هکذا الی ما لا نهاییه له من الاضداد. منه» در جایی و محلی جمع بودن ممکن نیست.

(اللهم بصرنا بعيوب انفسنا واستر علينا بسترک الجمیل).

بر بصد پنجره یان دایه شعاع قدمی گنبد عشق لسر کرسی دیوار حدوث

پوشیده نماند که معشوق و عاشق و عشق در اصل خود یک اند؛ اما درین عالم ظهور و حدوث و بروز در یکی بصورة عاشق و در دیگری بصورت معشوق ظاهر و گاه بصفه هر دو پرداخت، و عشقش نام شد. و چون تمایز عاشق و معشوق و عشق از یکدیگر اعتباریست و در عالم حدوث است. شیخ رحمه الله عشق را تشبیه کرد بگنبدی که بر سر کرسی که دیوار حدوث^(۱) است مبنی گشته باشد، و دران گنبد پنجره‌های بیشمار بوده باشد، لا جرم اگر نوری و شعاعی دران گنبد پیدا شود وجه آن نور و بر آن شعاع بطرف آن پنجره‌ها باشد. یعنی از آن پنجره‌ها نوری و شعاعی که در درون آن گنبد است بیرون آید، و ظاهر شود. و لفظ «صد» در کلام شیخ کنایت از کثیر است، نه از عدد معین. یعنی عشق الهی (فأحببت أن اعرّف) که مانند گنبد است از پنجره‌های بی‌عددش که ذرات کائنات و افراد حوادث است، شعاع قدم احد حقیقی را که دران حوادث بظهور آمده است بیرون کرده و بدر آورده است؛ یعنی هر چند پیش نظر حوادث

(۱) اضافه کرسی بدیوار حدوث بیانست، یعنی از گنبد عشق که بر دیوار حدوث - که مانند کرسیست - بنا شده است انوار قدم قدیم، و شعاع او از پنجره‌ها بدر افتاده است.

خلاصه از حوادث قدیم نمایانست مانند نوری که از پنجره‌های گنبدی بدر افتاده باشد. والله اعلم. (منه)

موجود است، اما چون نیک بنگری و به دیده حق بین نظر کنی، از هریک از این حوادث - که پنجره‌های گنبد عشقند^(۲) - شعاع ذات قدیم مشاهده کنی و بحوادث ظاهره - که پنجره‌های گنبد عشق است^(۱) - از چیزی که در باطن اشیا است محجوب نمی‌مانی (شعر):

ففی کل شیئی له آیه

تدل علی انه واحد

وازمین معلوم گشت که وجود همه اشیا را سبب عشق خدا و توجه بیمثال اوست بطرف بروز و ظهور. پس لا جرم کسی که خواهد حق را بشناسد باید اولاً عشق را بدست آورد، که مدار ایجاد عالم بمنطوق (کنت کنزاً مخفیاً فاحبیت آن اعرف) بر عشق است «ومن لم يجعل الله له نوراً فما له من نور». و از نتیجه‌ی این عشق است که چون سالک بدرجه‌ی عرفان رسد بر هر چیزی که نظرش افتد پنجره‌ای بیند از پنجره‌های گنبد عشق الهی، که نور ذات قدیم از وی بیرون افتاده است. و از آن پنجره‌ها خدا را بلا کیف مشاهده نماید بکشف و شهود؛ مانند کسی که در بیرون خانه باشد و از روزنه‌ی روشنه‌ی آن خانه بنگرد، و صاحب خانه را که در اندرون خانه باشد ببیند. و این عارف بحوادث از قدیم محبوب نشود، و هرچه که به بیند مظهر و مرآه ذات قدیمی الهی و پنجره‌های گنبد عشق او می‌بیند.

(والله من ورائهم محیط. اللهم افتح لنا ابواب رحمتك، ویسر لنا خزائن علومك).

(۲) بسبب آنکه این حوادث از محبت الهی و توجه او بطرف ظهور بوجود آمده است. (منه)

(۱) یعنی مستدل با استدلال و عارف بشهود و وصال از آن پنجره‌های جمال حق و مطلق می‌بینند (منه).

تو حدوثی وه مبین قنچ نظر که جارک

لاساس قدم دا نیسه دیوار حدوث

یعنی تو نظر و فکر و تأمل در پیش دار، و دیده‌ء حق بین را بدست آر، و نظر بصر و بصیرت خویش بر دیدن ظاهر حوادث قاصر و اقتصار مکن؛ بلکه بطریق استدلال یا بطریق کشف و شهود و اتصال، نیک نظر کن. و بین که این حوادث که مانند دیوار است اساس بر قدم است؛ یعنی ظاهر ایشان حادث است و باطن ایشان که تشبیه با اساس دیوار است قدیم است که خداست؛ چه، این حوادث را وجود مستقل حقیقی نیست و جمله مظاهر و مریای جمال مطلق خداست؛ و ظهور ایشان بر ظهور خداست. لا جرم بنای ایشان بر قدیم باشد و قدیم اساس و باطن ایشان باشد. یعنی مانند کسی شو که از سر دیوار بهدم و نقض به پایین رسد، و پایین را نیز حفر و تعمیق و اخراج کند. اساسش را هر چه باشد و بهر نوعی که باشد ببیند و داند. و همچنین سالک عارف چون بنظر و تأمل از سر ظاهر دیوار حوادث با اساسش برود و برسد، داند که اساسش - که باطن آن دیوار است - چیست و به چه موصوفست. لا جرم چون از دیوار حدوث بیاطن و اساس رفتی جز واحد قدیم چیزی دیگر نبینی، و بتحقیق دانی که دیوار حدوث ظاهر اساسش قدم مبطنست^(۱). و یا بنا بر دلالت حوادث بر وجود واجبی [کو بیا!] آن قدیم موجد اساس این حوادث موجوده است.

(اللهم طهر سریرتنا واكشف عن بصیرتنا)

و بی وجود ایجاد آن قدیم، و بی ظهور و تجلی آن احد بیچون، این حادثات را وجودی نباشد، و بعدم کتم و غیب گمون ملحق باشد، و این ظهور عاری نیز بر ایشان طاری نبود.

و چون معلوم گشت که یک احد قدیمست بی حلول و اتحاد، و بی کیف

(۱) و این قسم مانند جمله‌ی معترضه در میان بیان افتاده است. (منه)

وچون ونقص وزوال، و بی تصور عقل عقلا بی کمال بصور این عالم علوی و سفلی و دینی و اخروی و بشئون جزوی و کلی ظاهر شده است. و اشیا را هیچ وجود نیست بلکه «الاعیان الثابتة ما شئت رائحته الوجود، وکان الله ولم یکن معه شیء، و الآن علی ما کان علیه» معلوم^(۲) گشت، که اساس دیوار حدوث و حوادث بر آن قدم و قدیمست.

و چون دانستن این امر ب فکر و نظر و بحصول آید شیخ مرشد سالکان را تنبیه نمود، و ترفیع همت ایشان کرد، و بنظر و تأمل امر فرمود. و در آیهی کریمه در چند جا امر بنظر و فکر آمده است مانند: (ویتفکرون فی خلق السموات و الارض) و مثل: (افلا یبظرون الی الابل کیف خلقت) و مثل: (قل انظروا ماذا فی السموات و الارض). و در حدیث نبوی وارد شده است: (ویل لمن لا کها ولم یتفکر فیها). و گفته است: ت (فکر ساعة خیر من عبادة سنة). و در آیهی اخیره دقیقه ای و نکته ای هست ازو نشاید غافل بودن. که لفظ فی^(۱) اشارت بتأمل باطن آسمان و زمین است، یعنی نیک تأمل و نظر بکنید و بنگرند که در باطن سموات و ارضین؛ جز خدا نیست بی حلول و اتحاد و ظرفیه. «اللهم اجعلنا من الواصلین الی العین لا من الواقفین فی البین، و التابعین للامن»

هره اصلی خو و ترتیب قیاسی ژیکه

گر نزاری چیه یکجار بر دار حدوث

شیخ - رحمه الله - درین بیت عالم حدوث را بدرخت میوه دار تشبیه کرده است. و بر این درخت خداست، و معرفت و دانستن اوست. و این معرفت و دانستن حاصل نشود الا در نزد انسان کامل که مظهر حقیقت محمدیست، و مجمع جمیع اسماء و صفات الهی اوست. و بدان - ارشدک

(۲) جواب لفظ چون که بمعنای نما بود. (منه)

(۱) بسبب آنکه لفظ (فی) دلالت بر ظرفیه کند و در ظرفیه اشارت... (منه)

الله لطریق معرفته - که نوع انسان آخر مراتب وجود عالم حدوث است، و مجموع مراتب تجلی و ظهور و وجود چهل مرتبه است. و اول آن مراتب که در پس مرتبهی «عمائیه: کان الله فی عما لا تحته هواء و لا فوقه هواء» است، تعیین^(۲) اول و حقیقه محمدیست. و آخر آن مراتب مرتبهی انسانیت که علت غائییه وجود همه مراتب است، و جملهی این مراتب را انسان کامل در ذات خود مشاهده نماید، و میببند (شعر):

تظن بأنک جرم صغیر
وفیک انطوی العالم الاکبر

پس مسافهی ما بین بنده و خدا چهل مرتبه است، و بندهی سالک تا این چهل مرتبه را قطع نکند و از خود بر ندارد بخدا^(۱) بخدا نرسد.

و میم در لفظ احمد است اشارت بآن مراتب است که میم در حساب چهل عدد دارد، و چون میم را طی کنی و براندازی احد شود. پس میم مطلع شمس احداست؛ تا میم نشود ظهور احد نباشد؛ و بی میم آن احد در غیب عماست و صاحب گلشن راز فرماید (بیت):

ز احمد تا احد یک میم فرقت
جهانی اندرین یک حرف غرقت

ورفتن انسان بسوی اصل خویش بدو طریق است یکی بطرف اصل قریب که آدم است - علیه السلام - که مظهر آیه «انی جاعل فی الارض خلیفه». و مصداق (و علم آدم الاسماء کلها) است، یعنی اگر بطرف اصل قریب خود بروی میدانی که بر دار عالم حدوث خلیفه انسانیت، که گهر توحید را از قعر دریای معرفت او بدر آرد، و ظاهر این معنی درینجا مراد نیست.

(۲) که مرتبهی وجود اعیان ثابت و صور علمیه است. (منه)

(۱) قسم و سوگند است این لفظ. (منه)

ویکی دیگر^(۲) سفرکردنست بطرف اصل حقیقی خویش پدروار. ودر مثل است: (فمن يشابه ابه فما ظلم). وصاحب گلشن راز در بیان حال حضرت آدم- علیه السلام- در بدایت ایجادش فرماید که (نظم):

چو خودرا دید یک شخص معین

تفکر کرد در خود چیستم من؟

ز آخر تا باول یک سفر کرد^(۳)

وز آنجا باز بر عالم گذر کرد

یعنی پدروار بطرف اصل خود سفری کن، و برو و اصل حقیقی خویش بدان؛ چون بآنجا برسدی و دانستی که بچه طور از آن وطن باین غریب پیوسته‌ای، و بچه غرض از اینجا به ایجا آمده‌ای، و فهم کردی که چه بودی و الآن چیستی؛ میدانی که بر دار عالم حدوث آنست که بصور عوالم حدوث تجلی و ظهور یافته است. و غرض دانستن تو است (بیت):

بشنو از نی چون حکایت میکند

وز جداییها شکایت می کند

لا جرم کسی که از جدایی شکایت بکند خودرا غریب می‌شمارد، و وطن خود میدانند و هم دم بخاطر آرد و آرزوی رفتنش کند؛ و بحکم «حب الوطن من الایمان» همه دم دلش باسباب سفر وطن تعلق گیرد. و «کن فی الدنیا غریبا او عابر سبیل» بآن اشارت است، و این کس بیقین داند که شجره‌ی طبیبه‌ی عالم حدوث که «اصلها ثابت فی اصل الاصول، و فرعها فی السماء و العقول و التدلی و الوصول» چه میوه دارد و چه ثمره دهد، که وجود احد حقیقی است، و معرفت اوست که در انسان کامل موجود است.

خلاصه‌ی کلام اگر هیچ ندانی بالکلیه که بر دار حدوث چیست، نظر

(۲) بهر رشاد بقوس نزولی. (منه)

(۳) بقوس عروجی. (منه)

باصل خویش بکن؛ چه مراد آدم باشد و هرچه او کرده است تو هم آنرا بکن، و از دلیلی و قیاسی مرتب کن بهر معرفت میوه‌ی درخت عالم حدوث. و چه اصل حقیقی مراد باشد، و از دانستن او دلیل و قیاس دانستن ثمره‌ی شجره‌ی حدوث بهر تو حاصل گردد.

«الهی انت مقصدي أسألك رضاك»

آتش عشق شبه زیر وجودی حل کت

چیه ممکن نفرت زیبق فرار حدوث

شیخ- رحمة الله- ازین بیت بیان سبب خلاصی دل انسان از علایق ماسوی الله و طریق نجات از حجب اکوان. یعنی عشق مانند آتش است، و عاده الله چنان جاری شده است که زر را بآتش حل و صافی کنند. و زر چون بآتش رسد هیچ غل و غش و دغل درو نماند. و زر صاف بماند. و همچنان مرد سالک اگر خواهد که زر وجود خودرا از همه دغل حوادث و هواجس و خبائث و علائق پاک کند، و از همه اقدار صاف شود، خودرا در بوته‌ی اخلاص نهد، و در آتش عشق بگدازد. آن آتش عشق، وجود او مانند زر صاف صاف کند، و هیچ دغل درو نگذارد. و چه ممکن عقل بود که حب حوادث- که مانند زیبق فرار [است!]- از دل او بیرون نرود. یعنی چون زر را بآتش اندازند چه ممکن عقل است که زیبق درو فرار کند و فرار نکند، چرا که زیبق و آتش ضد یکدیگرند، همچنان در آتش عشق الهی حب حوادث که مانند زیبق است نماند و قرار نگیرد، فرار کند.

و این عشق سالک را بجایی رساند که بالکلیه حادثات و حدوث را - حتی وجود خویش نیز- از پیش نظر شهودش برخیزد. «لیس فی الدار غیره دیار» در آن وقت وجودش بتمامی حل و صاف گردد، که هیچ اثر از زیبق حوادث در دل او نماند. و بجز این عشق - بنا بر عاده الله - سلوک و رسیدن بوطن اصلی ممکن نیست، مگر جذبه‌ی الهی باشد که «جذبۀ من جذبات الحق تعدل عمل الثقلین». اما این مرد مجذب را نزد عارفان

الله الله مه وعمری خو ته جارک بنهی

چه صدا تیت ژ فی گنبد دوار حدوث

شیخ- رحمه الله- درین بیت اشارت بغفلت بنی آدم کرده است بطریق تعجب. و کلمه‌ی الله الله در مقام تعجب ذکر کرده میشود؛ یعنی ای غافل از اصل خویش و مشغول بحجب دنیوی حادثه! تعجب از حال تو دارم که چرا این قدر در غفلت میمانی؟ و تاکی درین بیخبری و غافلی عمر عزیز را گذرانی؟ مگر تو در عمر خود یکبار نشنوی و بگوش هوش خود نیاری که چه صدا میآید ازین حوادث که مانند گنبد دوار است و درین غفلت نمیماندی و در پس حجب اوهام خود نماندی؛ با وجود آنکه هر ذره از ذرات کائنات بمقتضای آیه‌ی: «وان من شیء الا یسیح بحمده» و بحکم «کل شیء هالک الا وجهه» علی الدوام و هر لحظه بزبان ظاهر البیان «لسان الحال انطق من لسان المقال» بهر حال صدای «لا موجود الا الله» می زند، و نغمه‌ی:

الا کل شیء ما خلا الله باطل

وکل نَعیم لا محالة زائل

می سرید. و نوای: «لیس فی الدار غیره دیار» بردارد. اما کسی که از سعادت سابقه‌ی روز ازل بهره‌ور بووه باشد، و «من کان له قلب او القی السمع وهو شهید» صفة ذاتی او باشد، البته از لطف بیچون الهی گوش هوش او گشاده شود، و صدایی که از گنبد دوار حدوث علی الدوام میآید بشنود، و در پی اثر آن صدا می‌رود و بدود. و البته از پرده‌ی پندار و وهم و حجب اکوان بدر رود، و بعین بصیرت «حق الیقین» مشاهده کند که «لا موجود الا هو» و در وجود بیحقیقة جز واحد احد حقیقی، هیچ موجودی نبیند، و این همه موجودات و تعینات را شئونات او داند، و لهذا بینی که در بیت آتی این مضمون و معنا را تکرار و تاکید نموده است، و توصیف

کامل نشمرند. مانند کسی شمرند که به بیهوشی و به بی شعوری و یا چشم پوشیده خود را در مکه ببیند و حاجی باشد. و از راه و رسم و مراحل و احوال طریق و فراز و نشیب و قواطع راه هیچ خبر ندارد. و اگر خواهد کسی را بآن راه ارشاد کند و دلیل راه او شود و آن را از مکه بجای خود برساند نمیتواند و نداند که راه را به بیهوشی طی و قطع کرده است. اما سالک یقظان و آگاه صاحب شعور که «لسان الغیب، حافظ شیرازی» در حق او گفته است. (نظم):

به‌می سجاده رنگین کن کرت پیر مغان گوید

که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها

اگر متصدی ارشاد عباد باشد سزاست. و اگر لاف دلیلی و راه بینی جاده و پیرمغان مغبچگان ساده دعوی کند رواست. و در راه خدا از عشق و اخلاص خویر چیزی نیست.

متاب از عشق رو گر چه مجازست

که او بهر حقیقت کارسازیت

سینه‌ی خالی ز مهر گلرخان

کهنه انبانیست پر از استخوان

و حافظ فرماید:

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق

ثبت است در جریده‌ی عالم دوام ما

و در حدیث شریف نبوی در تنقیح ازواج نکاح ازدواج وارد شده است که:

«علیکم بالوجه الملاح، والحدق السود».

«اللهم ارزقنا حبك وحب من یحبك، وحب عمل یقرینا الیک!».

گنبد حوادث را بدوار باعتبار تجدد و تعاقب و تکرار حوادث که جمله‌ی اشیا مانند فلک دوار در گردش و دوارند، و در زیر حکم دیار واحد القهارند «الامر منه بدی، والیه یعود».

«اللهم متعنا بأبصارنا و اسماعنا، واجعلهما الوارث منا ما ابقیننا!»

توژ بر پرده‌ی وهمی وره در تا بیهی

چه نوا تیت بصد نغمه ژ اوتار حدوث

کلمه‌ی صد درینجا - نیز - کنایت از کثرت و بسیار است، نه عدد معین. و «اوتار»: جمع و تراست؛ بمعنی تارهای طنبور، و منظور و سائر آنهاست. و گویا این همه حوادث اوتاراند. و همه دم ازین اوتارها بنغمه‌های بیشمار، نوا «ففرؤا الی الله» و «لا موجود الا الله» می‌آید. و ما از جهت حجب و همیه نمیشنویم. یعنی: ای سالک عاقل و ای طالب غافل تو از پرده‌ی وهمی خود بدر آی تا بگوش هوش بشنوی که بچندین هزاران هزار نغمه‌های گوناگون، و بمیزان موسیقی صدق و حقانی موزون صداها از اوتار حوادث دون که بمضرب تجلیات واحد بیچون کوبیده شده است، می‌آید. و صدایی که ازین اوتار می‌آید همان صداست که از گنبد دوار می‌آید. و این همه دوییت در معنی یکند، و در عبارت مختلف (ع):

خواب یک خوابست باشد مختلف تعبیرها

(شعر):

عبارتتا شتی و حسنک واحد

وکل الی ذاک الجمال یشیر

«اللهم خذنا منا الیک واجعلنا عبادا عبیدا بین یدیک!»

حال و مستقبل و ماضی دخواست هردو یکن

صبح موجود بعین خود ایثار حدوث

حال: نام زمان است که حاضر انسان باشد. و ماضی: نام زمان است که

گذشته باشد. و مستقبل: نام زمان است که آینده باشد؛ و هنوز نه آمده باشد.

و این هر سه زمان که شامل همه اوقات و ازمنه‌اند در ذات خود یک اند، و هیچ امتیاز ندارند و نام آن یک دهر است، و دهر نیز مظهر خداست مانند سائر مظاهر. و حدیث: «لا تسبوا الدهر فانی انا الدهر»^(۱) اشارت بآنست، و امتیاز اوقات و تعدد ایشان در مشهد محجوبان ذوی اوهامست؛ مانند امتیاز و جدایی که در دیگر اشیاست. و الا در حقیقت هیچ امتیاز نیست. و در حدیث نبوی وارد شده است که «لیس عند ربک صباح ولا مساء» و از نیست که عارف چون از کثرت و ارهد و از پرده‌ی اوهام خود بیرون جهد، و ازین امتیاز وجدانی رخت خود را بدار السلطنه‌ی توحید و یکی برد. و مرغ روح فضایی مشرب را از قفس این تنگی بوسعت لا مکان اطلاق رساند. بمقتضای مقام خویش بی اختیار و یا باختیار شطح و طامات و سخنان خارج از افهام و احکام^(۲) اسلام، و بیرون از درک عقل انام می‌گویند.

یکی گوید: من با آدم (ع) بودم زمانی که او در کشتی بود. و دیگری گوید: من با ابراهیم - علیه السلام - بودم که آتش فرود بهر او گلزار شد!! چرا که این تعدد و امتیاز ماضی و مستقبل و حال در نظر مشهد ایشان نمانده است، و یک مده‌ی واحده‌ی دهر نام مانده است. و دران مده حال و مستقبل و ماضی نیست؛ بلکه زمان آدم - علیه السلام - با زمان ما یک است، و زمان ایجاد عالم با زمان نفخ صور یک است. و همه ازمنها و اوقاتها یک اند؛ چه تقدم و تاخر ندارند.

(۱) و سبب تخصیص ذکر دهر با وجود اینکه خدای تعالی خالق همه اشیاست این

وحدت جامعه‌ء اوست که مشابه وحدت جامعه‌ی خداست. فافهم. (منه)

(۲) بظاهر نه در باطن. (منه)

ودیگری «انا الحق» گوید. دیدگری «سبحان ما اعظم شأنی» ندا کند. و از امام غزالی - رحمه الله - پرسیدند: که منصور چرا «انا الحق» گفت؟ با این رباعی جواب [داد] (رباعی):

دل گوهر وصل او نجوید چه کند
در راه وصال او نپوید چه کند
خورشید چو بر آیینه تابان گردد
آیینه انا الشمس نگوید چه کند؟

پس بنا بر عدم امتیاز اشیا و ازمنه، در حقیقه همه چیز در همه چیز موجود است. و سر توحید الهی چنان اقتضا میدارد که اگر باطن هر ذره‌ای از ذرات کائنات بگشایی و بحقیقتش برسی، میبینی که همه‌ی اشیا در آن ذره موجود است بسبب^(۱) آنکه هرچیز «براسه و بنفسه» مظهر تمام ذات خداست نه جزو اوست. حاشا وکلا.

پس شیخ - رحمه الله - میگوید: این ازمنه‌ی ثلاثه‌ی متعدده‌ی ممتاز در ظاهر بلکه همه ازمنه و احویان و اوقات در اصل خویش، یک اند. و باطن هر کدام از آن ازمنه و اوقات بگشایی دیگر ازمنه و اوقات را درو میبینی. پس وقت صباح بعینه در وقت مسا موجود است، و مسا نیز بعینه در وقت صباح موجود است، و وقت ظهر نیز در وقت عشا موجود است، و عشا در ظهر موجود است. و چاشتگاه در نصف اللیل، و نصف اللیل در چاشتگاه موجود است. و ماضی در مستقبل در و مستقبل در ماضی، و حال در هر دو، و در هر یکی از آن و هر دو و هر یکی در حال موجود است، و همه در همه، و همچنان..

و شیخ رحمه الله از جهت نظم و مثال کوتاهی بر ذکر وجود صباح در مسا کرد. و تفصیل آنست که گفتیم بامیدی که اخوان صفا و برادران اصطفای

(۱) بآن سبب که هریک از ایشان براسه مظهر - مظهر خداست. (منه)

باعتماد صحیح دور از انتقاد قبیح ازو بهره‌یاب فیض و اقتباس کردند بمنه و جوده تعالی شأنه.

«اللهم انا انسالک لسانا ذاکرا وقلبا خاشعا وعملا صالحا»!

راست و چوپ گاف وسعت هر لوله داتنیت ذوالفقار قدم حیدر کرار حدوث

چون سابقاً در شرح لفظ «چه صدا تیت» و چه نوا تیت شنیدی و دانستی که حوادث علی الدوام و در هر دم صدای توحید میزنند و نغمه‌ی «لا موجود الا الله» بمقام اوج اظهار بمعونه خار خار اوتار اوطار واحد قهار بگوش هوش هر شنیده و فهمیده برسانند. باید دانست که ظاهر تعدد حوادث متعدده مانع وحده وجود احد حقیقی نباشد؛ بلکه هر دو مانند پوست و مغز بایکدیگر پیوسته‌اند. «مرج البحرین یلتقیان، بینهما برزخ لا یبغیان»، «هو الظاهر هو الباطن، وهو بکل شیء علیم» و حدوث مقتضی تکرر و تعدد است و قدم مستدعی احدیت و یکیست. اما بسبب آنکه احدیت و یکی و قدم اصل است، و تعدد و دویی و حدوث فرعست، و آن مغز و این پوست، و آن حقیقت و این مجاز، و آن باقی، و این فانی، و آن یک شخص معین، و اینها همه آیینه‌های روی اویند. آن مانند ذوالفقار است که دایم کفر و شرک را زایل کند، با وجود آنکه این ذوالفقار در دست حیدر کرار حدوث است که مقتضی دوی است.

یعنی ای سالک عارف هان بوجود حوادث متعدده غافل نشوی از وجود احد قدیم، و محجوب نمایی که حوادث مانند حیدر کرار است، و همه دم و بهر طرف که نظر افگنی، و کدام وقت که بنگری میبینی و مشاهده نمایی که ذوالفقار قدم در دست دارد، و تعدد را بفنا برساند، و بحکم «وهو القاهر فوق عباده» آن تیغ بر آن را بر ما حواله کند و حکم نماید که بر دین اسلام توحید بیایید و شرک دوی را ترک کنید. چون شخص حوادث بدست خود همه دم و از هر طرف تیغ قدم بر ما کشد، و بزبان فصیح البیان خود گوید:

که هان بر ظاهر حدوث و تعدد ما اعتماد مکن، و از وحدت قدیم غافل مشو، چه جای آن ماند که تو از ذوالفقار قدمی که در دست دارد غافل شوی؛ و از دیدنش کور شوی، و گفتار او بگوش هوش خود نیاری.

«ختم الله علی قلوبهم وعلی سمعهم، وعلی ابصارهم غشاوة ولهم عذاب عظیم»، «ومن لم يجعل الله له نورا فما له من نور».

پس بوجود این حوادث متعددهی حیدر کرار نام ذوالفقار قدم در دست دارد، و آشکارا همه دم و از هر طرف بر ما حواله کند که ازین شرک وارهیم و به اسلام توحید حقیقی رسیم. «رضیت بالله رباً وبالاسلام دیناً وبمحمد - صلی الله علیه وسلم- رسولاً ونبیاً».

و معنی دیگر درینجا ممکن است؛ اما ضعیف است. و از مذاق عرفان دور است که شیخ فرموده باشد. که این تعدد جهات که یکی راست و یکی چپ، و این تعدد اوقات که یکی گاف و یکی آن و یکی ساعت است بذوالفقار قدم است، و از تأثیر اوست که در دست حیدر کرار حدوث موجود است، و چون ذوالفقار تیغ جداییست، و یکی را دو کند ظهور و تجلی قدیم بصور اعیان متعدده را بآن تشبیه کرد. و این ظهور و تعدد چون در عالم حدوث بود لا جرم ذوالفقار قدیم در دست حدوث موجود باشد تا بهر ما، یعنی بهر وجود عالم فرق و حادث تعددی از جهات و اوقات پیدا کند، نه از بهر خود که در ذات خود یک است، و هریک شود، و یک ماند، و این تعدد مجرد بهر ماست، و تیغ ذوالفقار اثر تفریق و تعدد را بر سر ما حواله کند و نهد، نه بر ذات خود حاشا و کلا. هیچ نقصی و زوالی و حلولی و اتحادی بغیر، و تعددی و تکثر در ذات احد قدیم حقیقی عاری و طاری و متوهم و متصور نباشد، و هر تصور باطلی که از وهم عقل عقال بیاید باطل و عاطل، و گردن معشوق حقیقی ازین حلیه عاطل است. «افی الله شک». سبحانه و تعالی «فتعالی الله عما یشرکون».

«اللهم طهر قلوبنا من الشرك والنفاق، ولساننا من الکذب!»

راست و افرازو نشیث و مه بواران یک یک

لی تنی فی له بو دایره بر دار حدوث

مراد شیخ- رحمه الله- از «راست» و «نشیث» و «افراز» اطوار و احوال راه خداست که بر سالک آید از مشاق و مراح و آن اطوار و احوال را براستی و نشیب و فراز تشبیه کرده است؛ یعنی از جملهی اطوار و حالات و مشاق و مراح راه در گذشتیم و قطع و طی نمودیم، الا پیچ و تاب حوادث نباشد که مانند بروار راهست، و بسبب آنکه این بروار مانند دایره احاطه بما کرده است، ازو خلاصی نمی یابیم و نمی توانیم یافت. و درین بیت شیخ- رحمه الله- اقرار بعجز و قصور خود کرده است، خواه بطریق تحقیق و اظهار حال واقعی خود باشد یعنی از همه احوال و اطوار راه درگذشتیم الا اطوار عالم حدوث که همچو پیچ و تاب راهست، ازو خلاص نشدیم؛ چه مانند دایره احاطه بما کرده است. و شاید که شیخ در آنوقت هنوز بفناء فی الله نام نرسیده باشد، و از دایرهی اکوان بالکلیه بدر نرفته باشد، و خواه بطریق هضم نفس باشد چون [بیتی] در قفای این بیت فرموده است.

«اللهم حق منک آملنا واجعل الی عفوک رجوعنا واملنا!»

دی بقلب مه چه دت لامعیا اسلامی

کو لجان مه بخف بستیه ز نار حدوث

یعنی اسلام شرع ظاهری آنست که مرد باخلاص. ایمان بخدا و برسول خدا بیاورد. و در نماز پنجگانه روی قالب خود بطرف کعبه بکند، و ترک نفاق و کفر باطنی بکند، و مانند منافقان مکه نباشد، که در زمان حضرت رسول -صلی الله علیه وسلم- در مسجد الحرام بظاهر نماز میکردند و روی خویش بصوب کعبه میداشتند؛ اما در زیر بغل صنم برداشتند، و چون بسجده میرفتند بدل قصد آن صنم میکردند، و هم در آنوقت در دین اسلام لازم شد، که در وقت تکبیر تحریم هردو دست را تا بگوشت گوشت برسد

بردارند که تا هر که در زیر بغل صنمی داشته باشد، ظاهر شود و بافتند. و معلومست که اسلام ظاهری ایشان سودی چندان ندهد بایشان. و اسلام شرع باطنی حقیقی آنست که بعد از آنکه ایمان بخدا و بر رسول بیاورد روی دل خود در همه اوقات بمناجات «قاضي الحاجات» دارد.

کم هر وهم و ترک هر شکی کن
رخ و جهت و جهی دریکی کن

حال او باشد. و از حب دنیا و آخرت و ما فیها که مانند صنم و زنا راست در دل و جان او ذره‌ای نباشد، و اگر باشد این اسلام ظاهری چندان فائده ندارد که مانند منافقان، صنم در بغل دل دارد، که دنیا و یا آخرتست. و روی دل خویش بطرف کعبه‌ی حقیقی نگرفته است. و مثل این کس نزد عارفان، مثل منافقان شرعیست که در ظاهر باظهار اسلام (و اذا لقوا الذين آمنوا قالوا آمنا) نفاق می‌کردند، و در باطن با شیاطین «و اذا خلوا الى شياطينهم قالوا: انا معكم» راه اتفاق می‌گرفتند، و زناری - که شعار کفر بود - میبستند. و این طائفه اقبیح فرق بنی آدم است؛ و دورترین همه طوایف از درجات قرب و «ان المنافقين في الدرك الاسفل من النار» نقش جبین ایشانست.

و همچنین منافقان شرع حقیقی توحیدی از ساحه‌ی قرب الهی دور و بسبب کفر مبطن و زنا مکنون، از دیدار حق مهجوراند (ع):

اول بروب خانه دیگر مهمان طلب

قطعه:

دل که آلوده‌ی دنیا باشد
کی درو میل بعقبا باشد؟
طالب هردو مخنث باشد
گر چه بهتر ز مؤنث باشد

لیک از فضل امامت دوراست
و از صف قرب خدا مهجوراست
مقتداست آنکه مذکر باشد
در صفا قند مکرر باشد
در ته بوتہ مکرر باشد

و چون انسان مشرک گشت پلید و نجس گردد. و در دین احمدی، مشرک نجس را ره بمسجد الحرام، حرام باشد؛ خواه ظاهری، خواه باطنی. «انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا» دلیل قاطع و برهان ساطع است. پس چه ممکن است که آن صنم پرست حوادث که حب دنیا و ما سوی الله را مانند زنا در باطن، در میان روح خود بسته است، داخل بیت المقدس صمد باشد؛ و بمسجد اقصای قرب و توحید الهی شود.

«اللهم اني اعوذ بك من ان اشرك بك شيئا وانا اعلم به، واستغفرک مما لا اعلم به انك انت علام الغيوب»!

رنگ ژنگ حدث نقش حدوث^(۱) مه تدل

بده بر رندش عشقی^(۲) ائ ه قصار حدوث

شیخ - رحمه الله - درین بیت سالکان را ارشاد کرده است و بیان نموده است که به چه وجه و به چه طریق از زنا حوادث رها باشد و خلاصی یابد. یعنی سیاه رنگی که از حصول نقش حدوث در دل حاصل شده است،

(۱) و شاید که لفظ بیت مده دل باشد که مگذار که نقش حوادث در دل تو حاصل گردد بلکه بده بر رندش عشق که زورش صیقل کند، مبادا از ستادن آن نقش رنگ ژنگ ثابت باشد و پاک کردنش مشکل شود. (منه)

(۲) و چون شیخ - رحمه الله - عارف سالک و از رسم و راه خود آگاه بود دانست که دواي درد دل ناپاک عشق است، و امر کرد که دل را در پیش عشق اندازند که مانند سوهان از دل رنگ ژنگ تعلقات حوادث را بزدايد، و بردارد و آیینہ‌ی دل را صاف کند تا حال احد مطلق بیچون درو تابان گردد. جزاه الله عنا خیرا. (منه)

جان لسر دست نهانی دریا جانان دا

روح صف کو فوستانه د بازار حدوٹ

یعنی بدست آوردن جانان حقیقی امریست بغایت مشکل:

گر نباشد ز جانبش کششی

چه دهد سود بنده را کوششی؟

حافظ فرماید (ع):

کمترین بازی درین میدان بود سرباختن

یعنی: ارواح طالبان خدا، و مشتریان گوهر معرفت، و خریداران یوسف حقیقی در بازار این عالم حدوٹ صف صف ستا اند (یعنی بسیارند. منہ) و نقد جان خویش را در دست نهاده اند، و عرض پیش خدمت سراسر رفعت و بهجت جانان (ان الله اشتری من المؤمنین انفسهم واموالهم بان لهم الجنة) کرده اند که تا نظر قبول بر کدام روح افتد، و صراف نقاد قدم نقد کرا بحیض رواج و قبول افکند، و بمحک سابقه ای ازل در میزان «یهدی من یشاء ویضل من یشاء» نقد قلب که نور اعتبار تمامیت یابد، و چند از ارواح جان خود را در دست نهاده، و ملک وجود خویش بتاراج داده، و در بازار طلب و خریداری بچوگان ارادت رد و قبول او را مردود ابد ساخته، و از ساحه ای قرب و قبول دور انداخته است.

اللهم ارزقنا منك القبول، فان الامر منك بدي واليك يعود!

دی ژ غفلت بیه بر سایه زوالی ای دل

رون تنی دا تو امانت لسهادار حدوٹ

یعنی: هر سایه ای که در دنیا هست خدای تعالی چنان آفریده است و چنان شده است که روی آن سایه بزودی و بغفلتی و کس را اطلاع نشده بطرف زوال شود^(۱)، و یا زود بغفلتی زوال به پیش آن سایه میآید؛ یعنی

(۱) بنا بر معنای اول لفظ بر معنا رو و وجه باشد، و بنا بر تفسیر ثانی بمعنا پیش

باشد. (منه)

و سبب انتقالش صور اکوان در صحیفه ای دل، رنگ سیاهی و تیره گی، و چرکی، و چیره گی که درو پیدا بوده است، علاجش آنست که آن دل را پیش رنده ای عشق بنهی، تا او را رندش خوب و صیقل مرغوب بدهد؛ و سیاهی صور اکوان از روی مرآة دل زایل کند؛ چرا که قصاری که جامه ای دل را از ژنگ رنگ وجود حوادث پاک و صافی کند، جز عشق و رندش او نیست. و این امری محقق و مشهود است، که چرک و پیسی آهن بی آتش پاک نشود، اگر بهزار آب و صابون او را بشویند.

و دل ناپاک از تعلقات ماسوی الله را باهن پلید ژنگدار تشبیه کرده اند، و او را تا در آتش عشق نه اندازند از خس و خاشاک علایق جهان و از سیاهی تعلقات اکوان پاک نشود، که قصار جامه ای دل عشق است، فقط. و عشق آتشی دارد که آتش دوزخ از او هراسان استعاده و التجا بخدا بکند؛ و در اخبار صحیحیه وارد شده است که دوزخ از حضرت پروردگار و احد القهار نیاز سؤال نمود و استخبار کرد که ای پادشاه تخت «لمن الملک» و ای شهنشاه اقلیم «لله الواحد القهار» عاصیان را بآتش دل من عذاب دهی؛ من اگر - بالفرض و التقدير - عاصی بودم، مرا بچه عذاب میدادی؟ حضرت - جل جلاله - خطاب فرمود: که بآتش دل عاشقان من. که اگر شرری از آن آتش بدوزخ افتد، فریاد دوزخ با آسمان برسد!

و در حدیث صحیح نبوی وارد شده است که چون مؤمن عاصی را بدوزخ برند و در آتش اندازند جهنم گوید: «یا مؤمن اخرج فان نورک اطفأ لهبی». پس آتش عشق که باین تأثیری و تیزی چون در دل مؤمن پرتو اندازد؛ چه ممکن است که اثری و یا ذره ای از ماسوی الله در آن محال جایگیر شود و قرار کند؟ (اللهم ألق من محبتك ما يقودنا اليك، ومن خشيتك ما يحول بيننا وبين معصيتك).

دا نگاری خوبصد رنگ به بینی ایرو وره سیری بکه جارک تو د اطواری حدوث^(۲)

انت فی کل المرایا فسیک عینی تنزّه
جامع الطلعة ازهر فی شروق ومغیبه کل شیء

یقین از شرح ابیات سابقه بتکرار دانستی بیقین که عالم همه اطوار
وشئونات واحد بیچون، وحلیه زیب حسن کامل احد «کن فیکون» است،
واز جمله‌ی کلام شیخ عبدالغنی شامی: (کل شیء عقد جوهر حلیه الحسن
المهیّب..) است.

وشیخ -رحمه الله- از طریق تاکید واز راه اهتمام باز امر بتماشای
بازار واطوار عالم حدوث کرد؛ یعنی ای مؤمن طالب خدا هشدار،
وبتقلبات دوران و بانواع اطوار زمان از نگار حقیقی غافل ومحجوب
مباش. چه، این اطوار همه رنگ وزیب وخال وخط وزینت جمال پرکمال
بیزوال وحسن بيمثال آن نگاراست. پس یکبار بیا، بیا و دیده‌ی حقین بهر
خود پیداکن، وسیر باطن اطوار عالم حدوث بکن، تا بمقتضای «کل یوم
هو فی شأن» وبحکم «بل هم فی لبس من خلق جدید» هر لحظه محبوب
حقیقی خود بنوعی تجلای ونو ظهوری زبنتی می بین؛ یعنی این همه
تجلیات کونیه وآثار زمانیه همه بهر آنست که خدارا بآن بشناسی وهر
لحظه بنوعی زیبی وزبنتی اورا مشاهده کنی، ودر جمیع ملابس اکوان حق
را بدانی تا بهیچ ظهوری وتجلایی ازو محجوب نشوی. واگر چنان نکنی
وچنان نشوی معرفت خودا که خود در اصل بکمال نزد کس نیست، بغير
خدا بالکلیه ناقص وکمر وبعدم ملحق باشد، وما از بیهمتی وکم رغبتی
قناعت به پوست کرده‌ایم از مغز. و به فانی از باقی، وبظاهر از باطن،

(۲) اوله: یا مسمی بالاسامی کلها وهو المنزه.

زایل شود، وخدای تعالی این کار واین امر برای آن کرده است که تا
انسان غافل نشود، ودنیارا دارالاقامه نداند، بلکه مانند آن سایه بداند
که بزودی زوالش به پیش رسد ومرتفع شود، وتا مجرد بطریق امانت
وعاریت نه بطریق دیگر بنشیند، در سایه‌ی درخت دنیای حادثه که دنیا
مانند سایه است؛ یعنی سریع الزوال است، وجای اقامت نیست. وباین
معنی در حدیث شریف وارد شده است که «انما الدنيا كظل شجرة يغدو فيه
الراكب ويروح، وليس له اقامة ودوام».

ویا حوادث مانند سایه است یعنی وجودی اصیلی ندارد، و وجود
بالاصل والتحقیق سایه است (که خداست. منه). وآیه‌ی «الم تر الی
ربك كيف مد الظل ولو شاء لجعله ساكنا، ثم جعلنا الشمس عليه دليلا»
اشارت بآنست. (شعر):

كل ما فی الكون وهم او خیال

او عكوس فی مرایا او ظلال

دلالت بر آنست یعنی ای مؤمن طالب خدا! دیده‌ی اعتبار بگشا،
وقیاس حال دنیا وما فیها از سایه گیر، وچنان بدان که بهر آن بزودی
وبغفلتی زوال بر سایه‌های دنیا ایجاد وحکم شده است^(۱). وچنان جاری
شده است که تا تو نیز سایه‌ی شجره‌ی دنیا بآن قیاس کنی وبقین بدانی
که بزودی وبغفلتی زوال باین سایه‌ی درخت دنیا که عالم حدوث است
برسد. تو همان (ای فقط) بنیت امانت وعاریت درین سایه بنشین نه
بنیت اقامه؛ که مقیم شدن وسرای اقامت بناکردن در سایه‌های درختان و
دیوارها -که سریع الزوالند- کار خردمندان نیست. وسایه‌ی درخت حدوث
نیز چنین است. «وكن فی الدنيا غریبا او عابر سبیل، ینزل تحت شجرة
ویرتحل عما قلیل» دلیل مبین است.

(اللهم اجعلنا ممن توکل علیک، ورغب فیما لدیک!)

(۱) وبر او بزوال وزوال به پیش او شده است. (منه)

وبلفظ از معنی، ویکف و به خس و خاشاک از گوهر و دریا... لهذا محروم ابد ماندیم و در وادی بعد و دوری و در بیدای جهالت و ضلالت و مهجوری درماندیم. و در «تبصیر الرحمن» در تفسیر آیه کریمه «یدعون الی السجود فلا یستطعون» مذکور است که خدای تعالی در روز محشر در صورت انسانی تجلی کند و گوید: که من خدایم بیایید و بمن سجده بکنید کسانی که محجوب و کسانی که در دنیا خدا را بهمه اطوار و شؤونات شناخته و ندانسته اند ازین مکر و ازین خطاب هراسان از خدا بگریزند، و چنان گمان برند که بعباده غیر خدا دعوتشان کنند. اما عارفی که نگار خود را بصد رنگ تماشا کرده است، و در همه ملابس اکوان را شناخته و دانسته است، داند که آن مظهر مظهر، خداست. و غیر آن لایق آن خطاب نیست. و در حال در پیش او سجده برد؛ و این طور و رای طور انسانیست.

(اللهم انا نسألك التقى والهدى والعفاف والغنى!)

تو بحال مه نزانی چیه هر لحظه (ملا)

مه تدل تیت درت خنچر غدار حدود

عاده شعر و بیت گویان چنانست که خطاب و سخن بانفس خود بکنند، و غرض از خطاب دیگرانست؛ یعنی بدانید که حال ما چنانست که هر لحظه این عالم حدود که همچو خنچر بران و تیغ غدار است باندرون دل ما می آید.

و دل ما پاره پاره و چاک چاک کند خواه از جهت آنکه همه زیب و زینت جمال مطلق خداست، و هر لحظه از دیدن شؤونات مجددی دائمه الانوار، و از آثار جمال مطلق کامل العیار، و هر دم از تازه جلوه یار و نوظهور نگار، و شهود محبوب بدیعة الآثار، دل ما پاره پاره شود. گویا [خنچراست!] که این تأثیر بی نظیر ازو بظهور رسد. و خواه از جهة آنکه عالم (حیا.. و ث با چری!) با ظهور و غیریت مثل خنچراست؛ یعنی هر

بار که خیال دوی و غیریت از عالم حدود خطور^(۱) خاطر و خطور قلب قاصر و مرور دل فاتر گردد، گویا خنچری بدل آید؛ و پاره پاره سازد، بسبب آنکه دل جهة وحدت وارد و همه کثرت را ضبط و بدائره ی یکی آورده است. و بأحد قدیم مربوط و بتجلیه ی یکی آراسته و منوط است، و اغیار مانند خار و خنچراست، و داتما دل ازو به درد و غصه است، و الم و کدراست. و مأمول از جناب فیض الجود و الکریم آنست که از کرم دست ما کوران بگیرد و براه حق ارشاد کند و در هر کار حسن خاتمه میسر کند، و مس قلب را بکیمیای قرب اکسیر محبت زر صاف و طلای کامل الاوصاف کند.

(اللهم انا نسألك حسن الخاتمة، واحسن عاقبتنا في الامور كلها واجرنا من خزي الدنيا وعذاب الآخرة).

و در روز تاسع شهر محرم الحرام از تاریخ سال هزار صد و هشتاد و شش این شرح ناچیز را از سواد بسلك بیاض کشیده شد، و این شرح بنا بآن الفاظان است که بدست این حقیر رسیده است، لفظ بعض ابیات در اصل خویش بنوعی دیگر باشد معنی هم بنوعی دیگر باشد قریب و یا بعید.

«والله على ما نقول وكيل، وصلي الله على سيدنا محمد خاتم النبیین، وعلى جميع الانبياء والمرسلين وآل كل وصحب كل اجمعين. وعلينا ببركاتهم اجمعين. وغفر الله لأساتيدنا في علوم الطريقة والدين ولاخواننا ولسائر المسلمين. والحمد لله رب العالمين».

(۱) و ابن فارض درین گفته است:

وان خطرت لى فى سواك ارادة

على خاطرى سهوا، قضيت بردتى

رساله‌ی فتحیه تألیف مولانا ملا جرجیس افندی الاربیلی-رحمه الله-.

بسم الله الرحمن الرحيم

چون این شرح نوعی طولی و درازی داشت بنظر قاصران. هرچند که بسیار کوتاه وقاصراست نظر با فاضلان اکابران، شرحی دیگر مختصر و نزدیک بفهم هرکسی نوشتیم، واهداء عتبه‌ی عالی‌ه‌ی جلیل الشان مخدومی ام اسماعیل پاشا نمودیم که بنظر کیمیا اثر مشرف باشد بعون الله وتوفیقه وکرمه.

بسم الله الرحمن الرحيم

تو سحرگه بتماشاشا وره بازار حدوث

لته بی فائده آزار ندت خار حدوث

یعنی دروقت سحر که وقت فیض الهیست بفکر وتأمل ویدیده‌ی عبرت، تماشای عالم حادث بکن که [مانند] بازاراست تا این اذیت وجفا که در دنیا از دست عالم حادث می بینی فائده نباشد، چرا که دنیا جای آزار ومحنت است. اگر انسان تماشای وسیری درو نکند که نفع اخروی ازو حاصل کند وخدارا بشناسد مجرد آزاری بی فائده بهر او حاصل شود لا غیر.

دا ژ بل غنچه لبک نازک وتر دانه بژیری

به تبسم بته رابیت ژ گلزار حدوث

یعنی: بیا بتماشاشا تا بغیر از چیزها وگل‌های تروتازه ویاری نازک ومنتخب، یعنی نگاری کامل الاوصاف بخنده وسرور بر خیزد. و با تو باشد از گلزاری که عالم حدوث است.

بل ژ سلطان قدم من بتو اقرار نیه

گر لکابا مه نهن مثقب ومنقار حدوث

یعنی بغیر از کسی که پادشاه ملک قدمست (یعنی خدای قدیم) در

وجود اقرار بهیچ کس نکنم؛ هرچند که این عالم حادث مثقب شود و پاشنه‌ی من سوراخ کند، ویا منقار باشد وپاشنه‌ی من بشکند. یعنی هرگز نگویم که بغیر خدای قدیم در وجود کسی هست.

صد گره من ته دلن ژی کو چپ و راست تکت

شاهد حسن قدم زلف گره دار حدوث

یعنی ازین سبب که یاری که حسن او قدیمست -که خداست- زلف گره‌دار خویش -که این عالم حادث است- گه بچپ بیارد وگاه بطرف راست بیارد، هزار عقده وگره درد وشوق وعشق در دل دارم؛ چونکه شیخ عاشق خداست مانند عاشق مجازی که از زلف یار خویش درد عشقش افزاید، از تماشای عالم واز دیدن حوادث که مانند زلف خداست در اظهار حسن وجمال صد گره عشق الهی در دل دارد.

دل ته دریای قدم قافه بثابت قدمی

گر چه دایم لسر فرق مه منشار حدوث

یعنی دل من جازم است بر آن که در وجود بغیر قدیمی چیزی دیگر نیست. ودرین قدم که مانند دریاست ثابت است مانند کوه قاف؛ اگر چه این عالم حادث مانند اره بر بالای سر من است، وهمه دم این منشار سر من دونیمه کند، ودلم از دریای قدم بیرون نیاید.

بلکه دیوار بگه بن بخدی کی بخدی

بتورنگی نگری اشکره اسرار حدوث

یعنی سر این عالم حدوث که چونست وچون بظهور آمده است امریست بامر آلهی مستور از غیر مقربان خدا؛ یعنی بخدا قسم باد بر تو که بهیچ نوعی اسرار عالم حادث اظهار مکن مبادا دیوار بگوش باشد، یعنی اغیاران که اهل این اسرار نباشند بشنوند، که از کلام افلاطون حکیم است که: «منع الحکمة عن اهلها ظلم، وافشاؤها عند غیر اهلها جهل».

لمعیك گر ژ کناری قدمی پر تودت

دی ژ بر فی سعتی محو بن انوار حدوث

یعنی: نور قدیم الهی مانند نور شمس است - بلا تشبیه - و این عالم حادث مثل انوار ستاره‌ها و نجومست، و اگر یک لمعه و اگر یک شرر از نور خدا پرتو بدهد و ظاهر شود، انوار این حوادث همگی در آن ساعت از پیش محو شوند و برخیزند. همچو انوار نجوم که بطلوع خورشید محو و مرتفع شوند، و این بیت نوعی اشارت است باسرار حدوث.

بر بصد پنجره‌یان دایه شعاع قدمی

گنبد عشق لسر کرسی دیوار حدوث

یعنی: هرکس که بعین بصیرت تماشای عالم حادث کند، مشاهده کند و ببیند که در مجموع عالم یک عشق است که مدار ایجاد عالم بر آن عشق است «ولولا العشق مادار الفلک» گفته اند. و گویان آن عشق گنبدیست که پنجره‌های بی‌شمار دارد و بر سر دیوار عالم حادث بنا گشته است؛ و انوار قدیم الهی از پنجره‌های آن گنبد بدر افتاده است، و صاحب عین بصیرت و دیده‌ی بینا همه دم این شعاع قدیمی الهی را از پنجره‌های عشقی که مانند گنبد است، و در عالم حادث موجود است ببیند و مشاهده نماید، و داند که مدار ایجاد عالم حدوث بر عشق الهی است لا غیر.

ته حدوثی و مبین قنچ نظر که جارک

لاساس قدمی دا نیه دیوار حدوث

یعنی ازین عالم حادث بی بهره مباش، و نصیب تو ازین عالم حدوث مجرد دانستن حدوث نباشد. و چنان قدان که می بینی، بلکه باری نیک نظری بکن که این عالم حادث دیوار است که اساسش و اصلش قدیمست؛ یعنی اگر چه حادث است اما دلالت بر قدیمی کند، و باید ازین حادث بآن قدیم رفتن و میدان وجود را ازین حوادث رقتن.

هره اصل خو و ترتیب قیاسی ژمی که

گر نزاری چیه یکجار بر دار حدوث

یعنی این عالم حادث مانند درختیست میوه‌دار و میوه‌اش انسان و عبادت و معرفت اوست، مر خدارا. و این میوه آنست که از آیه‌ی «انی جاعل فی الارض خلیفة» ظاهر شده است؛ یعنی تو چرا از معرفت میوه‌ی درخت شاخ نبات عالم محروم می‌مانی و دانستن او لازمست؟ و آیه‌ی «الا لیعدون» بر آن قایم است، و اگر بالکلیه ندانی که این میوه چیست، بفکر و نظر باصل خویش نگر که آدم - علیه السلام - است. و چون دانستی که او چرا آفریده شده است، ازان دلیلی و قیاسی بهر تو حاصل شود که میوه‌ی این درخت که عالم حادث است عبادت و معرفت تست مر خدارا. پس این غفلت تا بکی؟ و صرف این عمر گرانمایه بخدمت غیر خدا تا بکی؟ و در غفلت و جهالت ماندن تا بکی؟

آتش عشق شبه زیر وجودی حل کت

چیه ممکن نفرت زیبق فرار حدوث

یعنی آلودگی دل انسان از تعلقات حوادث است که مانند زیبق است که در زر باشد. پس هر که خواهد که وجودش از آلودگی حوادث پاک و صاف شود خود را در آتش عشق الهی بیندازد، که در آتش عشق عالم حادث که مانند زیبق دوه‌نداست قرار نگیرد، و راه هزیمت گیرد. مانند زیبق مشهور که در آتش دنیا قرار نکند، و فرار کند.

الله الله مه و عمری خوته جارک بنهی

چ صدا تیت ژ فی گنبد دوار حدوث؟

یعنی همه دم و هر ساعت ازین عالم حادث صدا می‌آید: که ما فانییم، اعتماد بر ما ممکن، و نیت اقامه در نزد ما ممکن؛ و باقی موجود خداست.

مرا در منزل جانان چه جای امن چون هردم

جرس فریاد میدارد که بر بندید محملها

وتعجب از حال تو دارم که در عمر خود یکبار نمیشنوی این صدای که همه دم ازین عالم حادث - که مانند گنبد دوار است، که افلاک است - می آید و سبب نشیندن اینست که فرمود:

تو ژ بر پردهی وهمی وره در تا به بهی

چه صدا تیت بصد نغمه ژ اوتار حدوث

یعنی این عالم حادث مانند تارهای طنبور وسایر آلات صاحب اوتار است. وهمه دم وهر ساعت بنگمات مختلفه صدای: ما فانیم و خدا باقیست، «ولا موجود الا الله، ولا مطلوب الا الله» می آید و تو چون در پس پندار وهم خود نشسته‌ای، نمیشنوی. باری جهد کن و از پس این پردهی وهم و پندار بدرآ، که تا این صدارا بشنوی.

حال ومستقبل وماضی دخودا هردو یکن

صبح موجوده بعین خود ایثار حدوث

یعنی این تعدد اوقات و تمایز ایشان از یکدیگر هر یکی بنامی واسمی در عالم حدوث است؛ اما بنظر علم خدا همه یکند، چه در نزد خدا صبح ماضی و مساء مستقبل نیست، که «لیس عند ربك صباح ولا مساء» پس هر یک از آن در عین دیگر موجود است، چرا که چند چیز در اصل چون یک باشند، همه در یکدیگر موجود باشند، و ما از جهة پردهی وهمی این حال را نمی بینیم و ندانیم، و تأیید این بیت را باین بیت نمود، بنوعی دیگر که گفت:

راست وچپ گاڭ وسعت هر لوله دا تنیت

ذوالفقار قدم حیدر کرار حدوث

یعنی: این جدایی یمن و یسار، وجدایی آن وساعت، و لحظه و ماه و سال

مثلا همان بنظر ماست که عالم حادثیم، و این تمایز وجدایی که بر ما حکم شده است و موجود است، از حکم قدم قدیمست، که مانند ذوالفقار است در برآنی و انفاذ احکام. و این ذوالفقار در دست عالم حادث است که مانند حیدر کرار است. و در دست او بودن کنایت از درو پیدا شدنست، که در نزد خدا و بنظر باو همه یکند.

راست و افرازو نشیث و مه بواران یک یک

لی تنی فی لمه بو دائره بر دار حدوث

یعنی ما همه مراحل منازل راه خدارا بریدیم و گذشتیم الا کمتر پیچ و تاب راه نباشد، که اطوار عالم حادث است. چرا که این پیچ و تاب مانند دائره احاطه بدن ما کرده است، و از دائره بیرون آمدن مشکل است، و شیخ درین بیت اقرار بعجز خود و اعتراف بضعف قوه خود کرده است. و تأیید این بیت نیز باین بیت کرده است که گفته است:

دی بقلب مه چه وت لامعیا اسلامی

کو لجان مه بخف بستیه ز نار حدوث

یعنی لمعه‌ی نور اسلام چه نفع و چه سود و چه روشنای بقلب ما بدهد که ما بخفیه و پنهانی از حب دنیا و از حب عالم حادث زناری در میان روح خود بسته‌ایم؛ و حال آنکه «حب الدنیا راس کل خطیئة» حدیث ثابت است. یعنی ما مثل منافقان بظاهر دعوی مسلمانی کنیم و در باطن شعار کفر داریم، و ازین اسلام ظاهری چه سود و چه روشنایی بقلب ما خواهد رسید؟ و علاج این درد را باین بیت ادا و بیان کرد که فرمود:

رنگ زنگ حدث نقش حدوث مه د دل

بده بر رندش عشقی او قصار حدوث

یعنی از وجود نقش عالم حدوث رنگ زنگ، درد ماست؛ و روی آیینی دل ما گرفته است. و علاجش آنست که این دل را به پیش عشق بنهی، که

او سوهان است؛ و بسوهان عشق دل ژنگدار را رندش خوب بدهی که تا آیینی دل صاف شود.

و یا معنی آن باشد: که مگذار که از حصول نقش حوادث در دل، رنگ زنگی درو حاصل شود؛ بلکه زود بصقیل عشق و رندش او آن نقش را برداز تا آیینی دل ژنگدار نشود. و بنا بر این معنا لفظ «مده دل» نفی باشد.

هان لسر دست نهانی دریا جانان راه

روح صف صف کو قوستانه د بازار حدوث

یعنی: راه خدا بی پایانست، و گرانبهای خدا نمایانست. ازین سبب ارواح طالبان خدا صف صف ستاده اند، در بازاری که این عالم حدوث است، و جان خویش بر سر دست نهاده در بهای جانان حقیقی؛ و منتظرند که ببینند جان کدام از ایشان مقبول شود در سوق؛ «ان الله اشتری من المؤمنین انفسهم واموالهم بان لهم الجنة» یا شود یا نشود.

دی ژ غفلت بیه بر سایه زوالی ای دل

رون تنی داتو امانت لسهادار حدوث

یعنی: خبردار و آگاه باش ای دل! که از غفلتی می آیی به پیش سایه‌ی زوال؛ یعنی زود زایل میشوی و ازین دنیا میروی. و این حالت بهر آن شده است که تا تو فقط بنیت امانت و بطریق عاریت در سایه‌ی درخت دنیا بنشیننی نه بنیت اقامه که تو بغفلتی ازین دنیا بدر روی.

و این بیت احتمال معنای دیگر دارد در شرح مسطوراست. مراجعه‌ی او باید نمود کسی که میل آنها دارد.

دانگاری خو بصد رنگ به بینی ابرو

وره سیری بکه چارک تو داطوار حدوث

یعنی اطور عالم حدوث همه آثار صنع خداست، و زیب جمال بیمثال

اوست. پس بیا ای طالب خدا! امروز که دنیاست تقلبات و بازیچه‌ها و اشکال و اطوار عالم حدوث گویا رنگیست نو ولباسیست تازه و زینتی است جدید؛ و باین اطوار از خدا غافل مشو و آنها را حجاب مپندار.

تو بحال مه نرانی چیه هر لحظه (ملا)

مه ته دل تیت درت خنچر غدار حدوث

یعنی: کجا دانند حال ما سیکباران ساحلها؟ و توجه میدانی حال ماه ای بیخبر از محال ما! [ای مکان] و مجال ما که چیست و هر لحظه این عالم حدوث مانند خنچر غدار باندرون دل ما آید و چاکچاک کند، و بدرد از جهة آنکه جمله زینت جمال یاراست. و مانند زلف و خال و خط دلدارست؛ و از دیدنش عشق دل افزایش، و دل را پاره پاره کند؛ مانند خنچر بران که باندرون دل آید و بدرد. والسلام علی من اتبع الهدی تمت وبالخیر عمت. و صلی الله علی سیدنا محمد و علی اله و صحبه وسلم. والحمد لله رب العالمین.

۵ ذا سنه ۱۲۳۸.

شهرحی قه‌صیده‌ی

موغبه‌چی مه‌ی فروش

دانراوی

مه‌لا یه‌حیای مزووری

مامۆستا مه‌لا يه‌حياى مزوورى و

شهرحى «موغبه‌چه»

كه له‌م هه‌له‌دا باسى دانراوئىكى مامۆستا مه‌لا يه‌حيا ده‌نووسم، هه‌زم ده‌كرد به‌درئىزى له‌سه‌ر ژيان و به‌ره‌م و خوئندن و مامۆستا و موجازه‌كانى ئەم مامۆستايه، شتم بنووسيايه؛ به‌لام ئەوه‌ى ده‌مه‌وئيت و ئاواڤه‌ بۆى بكه‌م له‌ ده‌ستدا نيبه‌ه و تا ئىسته‌ بۆم نه‌گونجابه‌ ژينامه‌يه‌كى پوخت و دروستى ئەم مامۆستا مه‌زنه‌ ده‌ست به‌خه‌م. به‌لام ئەوه‌يش ده‌ست من كه‌وتوو له‌ هه‌والئى خۆى و دانراوه‌كانى و بنه‌ماله‌كه‌ى، ره‌نگه‌ ده‌ستى كه‌سانى دى نه‌كه‌وتبئيت؛ بۆيه‌ لئيره‌دا به‌كورتى هه‌ندىك له‌و شتانه‌ ده‌نووسم، به‌هيو‌اى ئەوه‌ى هانده‌ر بن بۆ كه‌سانى ديكه‌ به‌لكوو شتئىك بۆ ئەم مامۆستايه‌ بكرئت كه‌ شياويه‌تى.

مامۆستا مه‌لا يه‌حيا زانايه‌كى مه‌زن بووه‌ و ماوه‌يه‌ك له‌ كوردستاندا ژياوه‌ و ده‌ورى كاربه‌گه‌رى له‌ گه‌لى بواردا هه‌بووه‌ و له‌سه‌ر لايه‌نگه‌لئىكى ژيانى چه‌رده‌يه‌ك نووسراوه‌.

له‌ رټبازى ته‌سه‌وفدا پياوئىكى به‌رز و خاوه‌ن رټبازى پاك و له‌سه‌رخۆ و دلفراوان بووه‌. ته‌نهما نامه‌كانى كه‌ بۆ مامۆستاي گه‌وره‌، شئىخ مه‌عرووفى نوؤدئىيى نووسيون و هه‌ولئى چاك‌كردنه‌وه‌ى نئوانى ئەو و مه‌ولانا خاليدى داوه‌ و ويس‌توويه‌تى ئاگرى فئتنه‌ و ناكۆكى بكوژئىنئىته‌وه‌ به‌جوژئىك له‌ ئەده‌ب و دوور له‌ گه‌رژى و تووره‌يه‌ى - كه‌ هه‌ر له‌ پياوى وه‌كوئو ده‌وه‌شئىته‌وه‌- شايه‌تى گه‌وره‌يه‌ى ئەم مامۆستايه‌ن.

نزيكه‌ى سه‌د ساڵ ژياوه‌. ئىجازه‌ى مه‌لايه‌تى به‌ده‌يان مامۆستاي زانا له‌ كورد و عه‌رب داوه‌ و ئىجازه‌يه‌شى له‌ چه‌ند كه‌س وه‌رگرتوو. گه‌لى دانراوى -ئوه‌ى زانرايئت- پر بايه‌خ و به‌سوودى سه‌رده‌مى خۆى لئى به‌جئماوه‌.

كوّمه‌لئىك كه‌س شايه‌تئى كه‌له‌مه‌لاييان بۆ داوه‌؛ يه‌كئىك له‌وانه

مامۆستا ئىبراهيم فه‌سيحى حه‌يده‌رى -خاوه‌نى «عنوان‌المجد»- له‌ رټبازى گه‌وره‌ زاناکانى چه‌رخى خۆبدا دايناوه‌؛ هه‌روه‌ها شه‌هابه‌دينى ئالووسى به‌ شافىيى چه‌رخى خۆى داناوه‌.

پاش گه‌ران و پشكئىنئىكى زۆر توانيم ئەم دانراوانه‌ى مامۆستا مه‌لا يه‌حيا بدۆزمه‌وه‌، يان هه‌والئىكيان لئى بزائم:

١- مه‌ولودنامه‌ به‌زمانى عه‌ره‌بى (١٤٥٧/ع.د) و (١٤٥٨٣/ع.د)

٢- حاشيه‌ى به‌سه‌ر توحفه‌ى ئىبنولخه‌جهره‌وه‌ (٢٩٤٤٦/٢، ع.د).

٣- حاشيه‌ى به‌سه‌ر فه‌رائئىزى ئىبنولخه‌جهره‌وه‌ (١٣٢/٦، ع.د)

٤- حاشيه‌ى به‌سه‌ر روبعئى توحفه‌وه‌ ساڵى ١٢٤٩ نووسراوه‌ته‌وه‌ (٢٠١٠٠/ع.د).

٥- ناميلكه‌يه‌كى بچكوّله‌ له‌ فه‌توا (١٧٩٩٤/ع.د)

٦- ناميلكه‌يه‌كى له‌ مه‌عناى كه‌ليمه‌ى ته‌وحيد دا به‌زمانى فارسى (١٩٩٥٣/ع.د)

٧- نامه‌كانى بۆ شئىخ مه‌عرووفى نوؤدئىيى (١٧٥٠٢، ١٦٥٣٢، ١٦٥٩، ٣٩٨٢٠/ع.د)

٨- شهرحى هه‌ندئىك «مه‌ته‌ل -ئه‌لغاز»، (٢٣٢٣٩/٤، ع.د).

٩- ئىجازه‌ى مامۆستا مه‌لا يه‌حيا كه‌ داويه‌تى به‌حوسه‌بن عه‌لى به‌غدادى كاتئىك له‌ رټبازى شامه‌وه‌ چوو به‌ حه‌ج.

١٠- ئىجازه‌ى كه‌ له‌ زانايانى شامى وه‌رگرتوو.

١١- ئىجازه‌ى كه‌ داويه‌تى به‌ئه‌بو سه‌ناى ئالووسى و عه‌بدوئلاى كورى محمه‌د ئەمىن كورى به‌كرى كورى عه‌بدوئله‌ننانى توركمانى.

(كتئىبخانه‌ى ئەوقافى مه‌ركه‌زئى به‌غدا، به‌رگى يه‌كه‌م ل: ١٧٠،

٢٠٣)

۱۲- شهرحی موعبه چه (که لیتره دا بلاوی ده که یینه وه) (ع.د/۲۰۹۰۴)

۱۳- السراج الوهاج فی شرح تحفه المحتاج. (بهرگی یه که می کتیبخانهی
نه و قافی قادر بیه له به غدا، ل: ۲۵۰) (۱)

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي

حمد بی حدّ و غایه، و ثنای بی نهایت، مر خدایرا که بفردانیت معروفست
و بوجدانیت موصوف. ملکی که صدای حکومتش «قل اللهم مالک» است
و ندای جبروتش: «کل شیء هالک». سالکان مسالک هوبش را بجز عجز
و حیرت نی که «ما عرفناک حق معرفتک» و سرمایهی مالکان ممالکش بجز
از اعتراف بقصور طاعت نی که «ما عبدناک حق عبادتک». ندای ندیمش
«لا احصي ثناء عليك» و صدای کلیمش «سبحانک تبت الیک» زهی جاه
و جلال و قدرت و عز که در اوصاف او عقلیت عاجز:

کرا یارای احصای ثنائش؟

کرا امکان وصف کبریائش؟

ز کنه ذات او کس نیست آگاه

وز آنحضرت نداند هیچکس راه

هزاران سال ره دور از گمانست

تو او را هر چه پنداری نه آنست

صوت برقی جمالش «الکبریا ردائی» و صیت عرصه‌ی جلالش «لا
یسعني ارضي ولا سمائي».

اللهم لک الحمد حمدا یوافی نعمک، و یکافی مزیدک یا ربنا، لک
الحمد کما ینبغی لجلال وجهک و عظیم سلطانتک. سبحانک لا احصى
ثناء علیک، أنت کما اثنت علی نفسک، والله اعلم.

و صلاة و سلام بی پایان بر مرقد مطهر و مشهد منور عالی مسند ایوان
«وما ارسلناک الا رحمة للعالمین». صدر نشین دیوان «وإنک لعلی خلق
عظیم»، شاه سریر آفرینش، ماه منیر سپهر بینش، گوهر دریای هستی،
بدرقه‌ی طریق خدا پرستی، شهباز عرش آشیان لا مکان، مفتاح جود در
مصباح خزینه‌ی آسمان، وجود جان جهان صفاجان، وجود جهان محمد

(۱) پروانه: بوژاندنه‌وی میژووی زانایانی کورد... بهرگی: ۳، ل: ۶۶.

مصطفی، من الصلاه عليه ما لا يعد ولا يحصى. ومن السلام ما لا ترى فية خللا ولا نقصا.

صلي الإله ومن يحفّ بعشره
والاطهرون على النبي الأجد
ما ان مدحت محمدا بمقالتني
لكن مدحت مقالتني بمحمد

وبر آل واصحاب وازواج وعترت اطهار وأتباع أختيار، وبر أحياء واموات مؤمنين رضوان الله تعالى علينا وعليهم أجمعين.

أما بعد: چنین گوید اسیر قهر نفس پلید آماره، و فانی حب دنیای دنیهای مکاره «یحی بن خالد» - عفی عنهما الملك الواحد- که در تاریخ هزارو دوصدو بیست و دو در شهر مبارک ذی الحجه خلاصه‌ی در زمان دودمان آل عباس، ومظنه‌ی صدق «خیر الناس من ینفع الناس» اعنی به زبیر پاشا بن المرحوم اسماعیل پاشا -یسر الله له من الخیر ما یشاء- ازین حقیر فقیر طلب شرح غزل «مغیچه می فروش» از دیوان حضرت شیخ احمد جزری -رحمة الله علیه- کرم فرموده هرچند بضاعت این صناعت نداشتیم؛ خصوصا شرح کلام عارفان که بفهم وعقل رسیدن حقیقت آن بیرون از حد امکان است، وبی زوق از دائره‌ی طوق بیرون، وبی شهود از بیان حدود قرون. ولکن ترسیدیم که شرح کردنش از مصالح عامه باشد، وبأمر حاکم بر ما واجب شود، ومخالفتش آثم شویم؛ وثانیا مخالفتش در وسع ما نبود، زیرا که احسانش هیچ وقت ازین داعی منقطع نه شده است (ومن لم یشکر الناس لم یشکر الله). بنابراین دو سبب بعون وتوفیق خدای منان واستمداد از ارواح مشایخ در شرح کردنش آغاز کردیم.

ورجا آنست که -إنشاء الله تعالی- بدین شرح بسیار از اصطلاحات قوم ظاهر شوند، واكثر معانی باقی دیوان شیخ مزبور مستفاد میگردند. والله المعین.

مغیچین می فروش هر سحری تین سما باده خوران خوش نوش مانه لدوری جما

مراد سادات صوفیه از می شراب حقیقتست، ومحبة الله است. ووجه شبه مستی وسرخوشی است. واین تشبیه بسیار است در کلام ایشان؛ چنانکه شیخ بن الفارض قدس سره فرموده است:

ففی سكرة منها ومنها ولو عمر ساعه
تری الدهر عبدا طائعا ولك الحكم

یعنی: در یک مستی از می محبت اگر چندان آن مستی قدر یک ساعه باشد تو می بینی که زمان یک چاکر مطیعست، وهم می بینی که حکم مسلم مر تراست. وشيخ ابو الحسن شاذلی -قدس سره- فرمود:

من ذاق طعم شراب القوم یدریه
ومن دراه^(۱) غدا بالروح یشیره

یعنی: هرکس که شراب قومرا بچشد او میداند، وهرکه دانست بروح خود میخرد. ولکن معرفت شراب ایشان بجز ذوق حاصل نمی شود. وقال بعضهم:

ما يعرف الشوق الا من یکابده
ولا الصبابة الا من یعاینها

یعنی: نمی داند شوقرا مگر آنکس که تحمل مشقتش کرده باشد. وهم عشقرا نمیداند مگر آنکس که بچشم خود ببیند.

واگر میگوی چه گونه محبت الله بآن می پلید مست تشبیه می کند؟ جواب آنست: که مقصود از تشبیه بیان حال مشبه است در وجه شبه؛ نه همه اوصاف مشبه به. مثلا اگر بگوی: زید چون شیر است. مراد تشبیه

(۱) اي من ادرك ذلك صار يرغب في شرائه بالروح، فغدا من الافعال الناقصة. يحيى زاده.

زید باشد بشیر در شجاعت نه در گندیده‌ی دهن. و بدین اشارت شده است در آیه‌ی: «ان الله لا يستحي ان يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها».

«هر سحری تین سما»: سحر وقت تنهایی هر محب بمحبوب خود. پس مراد آنست که ذات مقدس حق در هر سحری متجلی میشود برای چشنده‌گان شراب حقیقت. و مراد از «سما» رقصی است که عبارت از تجلیست. یا «آسمان» اشارت بحديث صحیح «ینزل ربنا - تبارک وتعالی - إلى سماء الدنيا في كل ليلة حين يبقي ثلث الليل الأخير، فيقول: من يدعوني فأستجيب له؟ من يسألني فأعطيه؟ من يستغفرني فأغفر له؟» ومعنی ینزل ربنا: ینزل أمره. اگر تو بگویی چگونه جائز است اطلاق مغچه بر ذات مقدس «مع انه» اسماء خدای تعالی توفیقیه اند. و کسی که توفیق شرط نکرده است تهی بودن از ایهام نقص شرط کرده است؟ جواب آنست: که این اطلاق نه بطریق تسمیه و توصیفست بلکه بر طریق رمز و اشارتست؛ چنانکه بسیار بارها سادات صوفیه معانی غیر ظاهره از آیات و احادیث برگیرند، مراد ایشان همه رموز اشارتست، نه آنکی معنی ظاهر مراد نیست، و معنی غیر ظاهر مراد است. و بدین جهة فرق ایشان از باطنیه میشود. مثلا درینجا مراد از مغچه، بچه‌ی مغانست؛ و لکن هر گاه که سالک یک صورت حسنه بیند دهانش منتقل میشود بجمال ذات مقدس؛ زیرا که هر جمال این نشأة مظهر جمال اوست، چنانکه هر صورت تند و ناخوب مظهر جلال اوست. پس ازین سبب مغچه مشیر باشد بذات مقدس. و الحاصل هر صفتی که در انسان باشد^(۱) نظیرش باشد در ذات مقدس.

و اما آن صفت که خدای تعالی را باشد و نمونه اش انسانرا نباشد،

(۱) و معنی کلام یحیی افندی ان كل صفة موجودة في الانسان يوجد ما يشابهه في ذات الباري - تعالی - دون العكس. محمد شکری المفتی (۱۳۹۵).

آنصفت دانسته نمی شود. و ازین تقریر ظاهر شد سر قول پیغمبر - صلی الله علیه وسلم - «سبحانك لا احصي ثناء عليك، أنت كما اثنيت على نفسك»؛ یعنی نه آنست که پیغمبر - صلی الله علیه وسلم - همه اوصافشرا میداند، و لکن زیانش که ناطقست بجموع الکلم عاجز است از ادا کردن، بلکه آن صفتها که نمونه‌ای ایشان درو نیست نمیداند تا اظهار ایشان نیز بکند و حمدش بغایت کمال برسد. و سر دیگر هست این حدیث را و او آنست که حمد عبارت از اظهار صفات کمال است. و اظهار بافعال می باشد. و باقوال، و دلالت افعال اقوی تر است از دلالت اقوال، زیرا که دلالت افعال عقلیه است، و دلالت اقوال وصفیه. و دلالت عقلیه قطعیه است مدلولش مختلف نمیشود. و دلالت وصفیه ظنیه است تخلف مدلول از او ممکن میشود. و حمد خدای تعالی مر ذات مقدس خود را بأفعالست؛ زیرا که آن وقت که بساط زمین بگسترانید، و موائد نعمش برو بیفشاند، و این همه مخلوقاترا از آن موائد روزی بداد معلوم شد که او موصوفست بهمه اکمل کمالات، و منزهست از همه اسباب بطالات. و اما حمد پیغمبر علیه الصلاه والسلام بجز از قول نیست.

«ماند لدوری جما» یعنی ایشان مانده اند مجتمع در آن دور؛ زیرا که ایشان چون سرخوش شده‌اند بداین می خارج میشوند از وجود وهمی با وجود حقیقی. و انوار الهیه در ایشان اشراق میکند، و ظلمات جسمانیه مضمحل میشود، و در بحار احسان فائضه مستغرق میشوند، و عبارات رایضه شطح میکنند. پس چگونه از آن حالت باز می آیند. (فهینئا لهم ثم بخ!).

و این اشارتست بمقام جمع که مقامیست بسیار بزرگ. در آن مقام بجز حق تعالی نمی بیند و از همه خلق فانی میشوند؛ بلکه از نفس خود هم فانی می شوند، بلکه از آن فناء همه فانی میشوند. و این مقام به این بزرگی از تکویناتست. و ازین بزرگتر مقام تمکین است که مقام فرقت، پس از جمع

که مقام انبیا است، و ازین جهت جنید بغدادی قدس سره چون ازو سؤال کردند:

«ما النهاية؟» گفت: «الرجوع الى البداية».

وسلطان العارفين ابا يزيد بسطامی قدس سره فرموده:

«خضت بحرا وقف الانبياء على ساحله» یعنی: پا درین بحر نهادیم، ولیکن بآن جانب نرسیدیم، چنانکه انبیا بدان جانب رسیده‌اند. ومعنی آن نیست که متوهمست از ظاهر عبارت، زیرا که او بسیار دورست از حال ابا یزید. والله اعلم.

**هن گل و بو عنبرن هن دشرین اسمرن
هن گهرن دانه این مثل سهیل السما
هن ز رین پر سرن سر پرین دیم درن
من کو دچرخى ودى صبرو قرارم نما**

اشارتست باختلاف تنزلات و تجلیات و مراتب حضرات؛ زیرا که ذات مقدس مطلقاً و حقیقت منزله حق اولاً تنزل و تجلی کند از حضرت هویت، و مرتبه‌ی غیب الغیب با حضرت احدیت، و این تنزلاً مقام «أو أدنی» و «احدیة الجمع» و «طامهء کبری» میخوانند، و از حضرت احدیت تنزل میکند با حضرت واحدیت. و این تنزلاً مقام «قاب قوسین» و «مجمع البحرین» میخوانند. مقام او ادنی در نزول مقدمت بر مقام قاب قوسین، و در صعود مؤخر. و از حضرت واحدیت تنزل می کند بعالم اعیان ثابته. و از عالم اعیان ثابته تنزل می کند بعالم «جبروت». و از عالم «ملکوت» و از عالم ملکوت «بعالم المثال» و از عالم المثال «بعالم الملک». یعنی سالک مادام که سلوک کند هیچ وقوف او را نیست در سلوکش، تا منتهای مقامات که مقام تجلی ذاتست، که مقام حضرت هویتست، و در آنجا از سلوک منتهی می گردد و او را «عارف» میگویند.

پس اگر راجع شد ازین جمع با فرق ارشاد را بکار آید. و سیر عارفرا نهایت نیست، و اول معرفت «فنا» است، و رجوع با فرق بقاست. پس «بقا» او را حاصل نشود الا پس از کمال فنا. و سیر سالک الی الله است، و سیر عارف فی الله.

«من کو دچرخى ودى» چرخ عبارت از سلوک است. یعنی چونکه این تجلیات را بدیدم و از ایشان بر گذشتیم «صبر و قرارم نما» زیرا که فانی شدم. «وهناك طاحت الاشارات، وذهبت العبادات، و انمحي الاسم والرسم» پس آنکه که [صاحبش!] صبر و قرار نماند، چون صبر و قرار می ماند؟ والله اعلم.

... .. (۱)

... برین رقص و سما ژفه ما

یعنی چونکه خدای تعالی دانست قابلیت ما دانستی که تعلق بوجود گیرد برای معرفت خود، ما را معرفت داد. و درین اشارتست به آن که هرگاه که نقصانی از [قابلیت!] نه از فاعل، بلکه هیچ وقت فیوضات و احسانات باری تعالی کم نمیشوند. ولیکن همه کس قابل نیستند، و این را تشبیه بباد کرده‌اند که می‌آید و آتشر بفرزود، و فتیله را می نشانند و باد یک باداست و لکن قوابل مختلفند:

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست

ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

و «رقص» و «سما» کنایت از تجلیات است؛ یعنی چونکه بمنتهای مقامات سالکین رسیدیم تجلیات منتهی شد؛ و لکن سیر عارف که فی الله است هیچ وقت منتهی نمیشود.

(۱) له بنه‌رتدا ناخوتیریتته‌وه.

گوتنه در دانهی ام ژ ته و توژ مه

لو بحقیقت یکین مسئله بی شبه ما

بدان کو انسان بحقیقت عبارت ازین کالبد نیست، زیرا که هر چه قسمت پذیر باشد انسان عبارت از وی نیست؛ و اگر نه جائز بودی که در یک کنارش علم، و در یک کنار جهل، و در یک حال عالم بود و جاهل، و این محالست، پس انسان بهیچ وجه قسمت پذیر نباشد. و چونکه قسمت پذیر نباشد متکیف نباشد و نه متمکن در مکانی. پس نه در زیر باشد، و نه در زیر، و نه در بین، و نه در یسار، و نه در پس و نه در پیش، و نه قصیر و نه طویل، و نه کم و نه بیش و... و الحاصل از هر چه که خواص اجسام باشد میرا باشد، بلکه جوهری باشد مجرد از ماده، و بدین وجه نسبتی تامه با خدای تعالی مییابد، که او نیز از همه خواص اجسام میراست. «ومن عرف نفسه فقد عرف ربه» یعنی نسبت تامه اشارتست، یعنی هر که خود را بشناسد که او بدین [مصفاست] روا میدارد که موجودی میرا ازین صفات باشد و تصدیق بآن صفات کند که خدای تعالی نیز بدین صفاتست، و اما اگر خود را چنان داند که او عبارت ازین کالبد است و روا ندارد که موجودی باشد خارج ازین عالم و بی مکان و بلاکیف خدای تعالی را نمی شناسد، و ازین جهت شیخ ابن حجر - رحمة الله علیه - فرمود: که غالب بر عوام تجسم است پس انسان آن گوهر مجرد است، و تکلیف بردست و خطاب با او و عتاب و عقاب بروی، و این کالبد مرکب و بیست و دام صید وی زیرا که برو نیست و رهگذری و سفر بدین عالم آمده است برای صید و حراثت و تجارب. (وحواس!) ظاهر و باطن دام صید ویند. زیرا که تا چشم باز نکند چیز نمی بیند، و استدلال نمیتواند بکند..... و بکار نیاورد چگونه استدلال میکند؟ و برین قیاس. پس این کالبد حامل دام صید [وایت!] و صید وی معرفت خدای تعالی است؛ زیرا که هر چیزی را خاصیت هست که کمالش بدان خاصیت

است. مثلاً خاصیت اسپ دویدنست؛ پس چندانکه دویدنش زیاده باشد اسپ بهتر باشد. و خاصیت استر برگرفتن باراست؛ پس چندانکه برتر برگیرد بهتر باشد. و اما انسان خاصیتش دانستن است. زیرا نمی بینی که چگونه از جهل باشیاء نفرت میگرد، و چگونه برو عار می آید. و اگر بحقیقت بنگری و خوب تأمل بکنی می بینی که کارش دائماً طلب علمست؛ زیرا که هر گاهی که دو کس مجتمع میشوند، البته یکی برای دیگری حکایت میکند، یا ازو سؤال میکند. و غرض مجرد افاده و استفاده است، و اگر سؤالی کنی که بدین ظاهر شد که خاصیتش دانستن است، و لکن بچه معلومست که دانستن خدای تعالی صید آدمی باشد، و کمالش بآن دانستن مییابد؟ میگوییم:

چگونه ثابت شده که خاصیتش دانستن است، پس معلومست که چندانکه معلوم شریفتر باشد علم بآن معلوم نیز بزرگتر باشد. مثلاً اگر کسی بازی شطرنج بداند فخر می کند بر آنکه بازی دوازده سنگ می داند، و آنکه علم هیئت بداند که بحث می کند از افلاک، فخر می کند بر آنکه علم شطرنج می داند. و برین منوال قیاس بکن. پس آنکه علم با خدای تعالی باشد که اعظم همه موجوداتست، بلکه بحقیقت او به تنها موجود است «هو الحي لا اله الا هو» چگونه فخر نمیکند بر همه عالمان؟ و این جوهر مجرد گاه او را دل میگویند، و گاهی روح، و گاهی نفس، و گاهی عقل. و هرگاه که درین علم دل بگویم، مراد این جوهرست، نه آن قطعه‌ی گوشت بر شکل صنوبری، که در جانب چپ نهاده است؛ زیرا که آن، قطعه‌ی ستوران را نیز هست، و چندان قدری او را نباشد. و هرگاه که روح میگوییم مراد ما نیز ازو این جوهر است، نه آن بخاری که از دل گوشتین منبعث میشود و در باقی اعضا متفرق مییابد.

بلکه مراد أظهاً از روح اینست، و از دل آن قطعه، و اینک گفتیم مراد

دلرا وجهی است، و حقیقتش بتمام روا نیست که درو رخص کنند،
[وازن!] نداده (ویسألونک عن الروح قل الروح من امر ربي)

اگر بایدت کشف اسرار جان
قل الروح من امر ربي بخوان
نه امر خدا از صفات خدا
صفاتش خود از ذات او کی جدا؟
دلا دیده بگشا به بین اصل خویش
پس آنکه بجوید دولت وصل خویش
مگر آنچه از وی جدا مانده‌ای
بجستن نیززد که وا مانده‌ای
عرفت غداه البین قدر وصاله
ویبیدی مقادیر النفائس ضدها

یعنی: دانستم صبح گاه فراق قدر وصال محبوب، زیرا که اظهار میکند
قدر هر چیزی نفیس ضدش، مثلا قدر وصال بفراق ظاهر میشود، و قدر
عافیت [بعباده!]، و قدر توانگری بفقر:

ز اوصال تو باید قمر چه سود کند
مرا کلام تو باید شکر چه سو د کند؟
مرا زکواة باید خزینہ را چه کنم؟
مرا میان تو باید کمر چه سود کند؟
لقای تو چو نباشد بقای عمر چه سود؟
چو منظرم تو نباشی نظر چه سود کند؟

و حاصل کلام آنست که از جهت تجرد نسبه کلیه با خدای تعالی
میدارد، و این مسئله بی شبه است. و یا خود میگوییم:

که حق سبحانه و تعالی بعلم ذاتی هر چیزی را چنان دانستی که در

خارج می آید، و این صور که عین علم الهیه اند اعیان ثابتہ میخوانند.
و ایشان بر مقتضای طلب اسما بوجود آمده اند، تا سلطنت اسما بر وفق
علمش ظاهر کرد؛ پس کل عالم مظهر حضرت معبود است. و جمیع اسما با
وجود اختلاف راجعند باسم اول و آخر و ظاهر و باطن، و ازین سبب چهار را
امهات اسما میخوانند. و اسم «الله» و اسم «الرحمن» جامعند این
امهاترا. و آیهی «قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن ایا ما تدعو فله الاسماء
الحسنی» برین اشارتست. اما شمول این اربعه مر سائر اسمائرا از آن جهة
است که هر اسمی که مظهر اوسط باشد این مظهر از اولیت و آخریت
و ظهور و بطون خالی نیست.

و اما شمول «الله» و «رحمن» مرین چهار را از آن جهة است که دلالت
میکند بر ذات مستجمع جمیع صفات کمال پس عالم انسان مظهر جمیع
عالمست، زیرا که او عالم صغیر است، و عالم کبیر درو مندرجست. و عالم
کبیر مظهر عالم اعیان ثابتہ است، و عالم اعیان ثابتہ مظهر اسما الهیه
است که حضرت واحدیتست. و حضرت واحدیت مظهر حضرت احدیت
است، و حضرت احدیت مظهر حضرت هوبیتست. پس عالم انسان مظهر
جمیع این حضراتست، و بدین اعتبار گفته «لو بحقیقت یکین»؛ یعنی با
اعتبار مظهریت:

باده مه نویژی ژ دست چوم ژ خو مام مست

قطره به بحری گها، بحر بعین خوما

یعنی: شراب حقیقت بخوردیم و سرخوش شدیم، و در بحر حقیقت فنا
شدیم. اما ذات باری تعالی متغیر نشد، و این اشارتست بمقام «جمع
الجمع» که عبارتست از استدلال که بالکلیه. و اما جمع عبارتست از
شهود اغیار با خدای تعالی یعنی دیدن عبارت از خود مر خدایرا «وایاک
نعبد» اشارت بفرقت «وایاک نستعین» اشارت بجمع، و بارها «جمع
الجمع» یرا جمع گویند. و اما فرق ثانی عبارتست از صحو پس از در وقت

فرائضها، فرائضها را ادا کنند، وصاحب مقام «جمع الجمع» همه چیز را مستحق دارد. از آن جهت که همه را از خدا داند شهوداً لا تصدیقاً فقط، ومقامش رضا باشد، وبدین سبب متصرف باشد در کون؛ زیرا که مراد او عین مراد خداست، و او پیش از وقوع میدانند که چه واقع میشود. پس بر وفق واقع اراده میکند، وانست معانی تصرف او وچگونه صاحب مقام دائماً راضیست، پیغمبر -صلی علیه وسلم- گفت: سائلی را که گفته بود «اوصنی»: «لا تغضب» سه بار، پس از سه بار سؤال، یعنی این مقام بزرگ خود را تحصیل بکن. ابو الحسن شاذلی -قدس سره- گفته: «إن أردت عزّ الدارين فادخل في طريقتنا، هذه يومنا او يومين»؛ یعنی اگر تو عز دینی و عقبی میخواهی بیا درین طریقت ما روزی یا دو روز. وبعضی گفته اند: «حرام علی من وحدّ الله وحده، وافرده ان یجتدی احدا رفداً، فیما صاحبی قف بی، ومع الحقّ وقفه اموت بها وجدا، واحی بها وجدا، وقل لملوک الارض تجهد جهدها فذا لملوک ملک لا یباع ولا یهدی».

یعنی: حرامست بر آنکس که توحید خدای تعالی میکند که طلب یک نفع ویک احسان از غیر او بکند. پس ای دوست بایست بمن با خدای تعالی یک ایستادن تا من بمیرم بآن برای عشق وهم زنده شوم بآن برای عشق. وبگو برای حاکمان زمین تا جهد ایستادن با خدای تعالی بکنند که این ایستادن حکومتیست که نه بخیریدن حاصل میشود ونه بآرمقانی کس بیارد.

ویکی ابراهیم ادهم را گفته: خدای تعالی بتوجه داد از عوض ملک بلخ؟ گفت: ان داد که در عقل تو ننگند؛ ولکن چیزی ترا اظهار میکنم که عقل تو بآن برسد پس ابرهی خود ببنداخت واز خدا دعا کرد تا او را رد کند، آن مرد دید که حوتهای بحر همه سر خود از بحر بیاورند هر یکی یک ابرهی زرین در دهندش.

و در حکم عطاء الله آمده است در مناجات الهی: «ماذا وجد من

فقدك؟ وما الذي فقد من وجدك؟ لقد خاب من رضي دونك بدلا. ولقد خنس من بغى عنك متحولاً، کیف یرجی سواک وانت ما قطعتم الاحسان؟ ام کیف یطلب من غیرک وانت ما بدلت جادة الامتنان؟»

یعنی: ای بار خدا هیچ چیزی نیفتاده ی بر دست آنکس که تو بدستش نیفتادی. وهیچ چیزی ضائع نشده است بر آنکس که تو بدستش بیفتادی. وخاسراست آنکس که بچیز دیگر راضی شود بجز از تو. وزبان کاراست آنکس که طلب چیزی دیگر بکند بجز از تو. چگونه کسی رجا از غیر تو میکند وحال آنست که هیچ وقت [قطع] (۱) احسان نکرده؟ یا چگونه کسی طلب از غیر تو کند. وتو هیچ وقت عاده انعام خود بدل نکرده؟ بحرمان؟

«بحر بعین خوما»: اشارتست بآنکه ایشان از اعتقاد اتحاد وحلول میرا هستند، و اگر یکبار کلام موهم ایشان بگویند. مراد ایشان ظاهر نیست. شیخ صدرالدین گفته: که قوای نشأه ای انسانی که مینای اظهار معانیست ضعیفتر است از آنکه مدرکات نفس عارف را در مقام مشاهده وتجربید ومجاهده وتفیرید از حضرت پروردگار مجید بر وفق مشاهده تقریر وتوضیح وتعبیر تواند کرد.

وازین جهه پس از رجوع بعالم شهادت مستحضر نباشد مگر کلیات مشاهدات را یا بعضی جزئیات را چگونه قوای طبیعی مساعدش نمیکند در ادا کردن هر آنچه دیده، ویاد کردندش، وحال عارف را تشبیه کرده اند بحالت مرتعش که علم کتابت را نیکو بداند اما سبب عدم مساعدی آلت قادر نیست بر اظهار معلوم خود، و اگر یک بار یکی از ایشان صریحاً اتحاد با حلول بگوید مراد ایشان آن اتحاد وآن حلول نیست، که مراد ملحدانست؛ بلکه مراد ایشان تجلی ذاتست زیرا که مادام که تجلی اسما

(۱) «قطع» نه گهر نم وشه «قطع» نه بیت ماناکه ی باش ناروات و له دهقه که ده نیبه.

گوش بعامی مده، ترک مدامی مده

اکثرهم فی عمی، اغلبهم فی عمی

یعنی: گوش خویش بخلق مده و ترک شراب حقیقت مکن؛ زیرا که اکثر ایشان کورند، و اغلب ایشان معتوهند، و جوهر دل بزنک محبت دنیا سیاه شده است. و روزن عالم غیب مسدود شد. و اگر نه این مستی حیوتا حقیقی است، و ملکی جاودانیست.

«وان الآخرة لحمي الحيوان»، «او من كان ميتا فأحييناه وجعلنا له نورا يمشي به في الناس» ولكن مقصود بتمامی بعبارت منضبط نمیشود، و لفظ بجز از تقریر نمیگنجد، و لازم بر تو ایمانست تا خدای تعالی از فضل خود با تو احسان بکند، اگر عنایه ازلیه معین باشد، و این معنی است که جنید -قدس سره- فرموده:

«التصديق بطريقتنا هذه ولاية صغري».

«ترك مدامي مده»: یعنی: هیچ وقت ترک شراب مکن؛ زیرا که نه بیک بارو نه بهزار بار سیر نمیشوی، و درین معنی ابو الحسن شاذلی -قدس سره- فرموده:

و ذو الصبابة لو يسقى على عدد ال
انفاس والكون ليس يرويه
يروى ويظمأ لا ينفك شاره
يصحو ويسكر والمحبوب يسقيه

یعنی: صاحب عشق اگر کاس شراب اورا بدهند بر عدد انفاس و عدد اکوان آن کاس اورا سیر نمیکند. سیر میشود، و از آن پس تشنه میگردد، و ازین حالت منقطع نمیشود و هوشیار میشود، و مدهوش میگردد، و محبوب شراب اورا میدهد، و این همه کنایتست از عدم نهایت، و ازین جهة گفته اند:

وصفاتست مظاهر ظاهرند و احکام کثرة باقی، و نشأت عنصریه قائم؛ اما چون سلطنت ذات بظهور پیوند، و آفتاب حضرت از مطلع احدیت بتابد، قیامت کبری بدید آید «وقل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا» روی نماید، و بی اتصال و بی انفصال بحضرت میرسد، و سرّ «كل شيء يرجع الي أصله» ظاهر میشود، و امانت را بأهلش بسپرد، و میراث را بوارث میدهد؛ «ولله ميراث السموات والارض» و دفتر «كل شيء هالك الا وجهه» بخواند، و آیهی «كل من عليها فان، و يبقى وجه ربك ذوالجلال والاکرام» در ناصیتش مینویسد:

حلال مپندارم، ای بو الفضول
که بیزارم از اتحاد و حلول
کند اتحاد اقتضای دوی
در آن حالت ای جان چه جای دوی
حلول ای صنم با مملّت و حال
در آنجا وجوه محاب! بین محال!؟
بدین حال نبود محل کی بود؟
که در نور خور سایه لاشی بود
اگر چه بود مایهی سایه خور
چو آید خور از وی اثر نماند اثر!(!)
در آنجا که طالع شود آفتاب
چه ماند برو سایه ای ذو الباب؟

لو شربت فی کل لحظة الف بحر

لا ترى ذلك الا قليلا:

یعنی اگر بچشی در هر لحظه هزار بحر نمی بینی الا که اندکست.

ورسول اکرم صلوات الله علیه وعلی اله وصحبه وسلم فرموده:

«منهومان لا یشبعان: طالب العلم، وطالب الدینا»؛ یعنی: دو گرسنه هستند سیر نمیشوند: یکی «طالب العلم» و یکی طالب دنیا. پس چون این دو طالب سیر نشوند چگونه طالب حق سیر میشود؟ و پس هرگاه که سالک راه حق بمقامی رسد، مقامی دیگر ازو عالی تر او را ظاهر میشود. و این مقامات همه مقامات اسما و صفاتند. و اما مقامی تجلی ذات بحر بی پایانست و عمان بی کرانست، و غایت ادراک در آن مقام عجز از ادراکست، و ازینجهت ابوبکر صدیق -رضی الله عنه- گفته: (العجز عن درك الادراك) [ادراک!]. و البحت عن سر الذات اشراك) و ازین سبب رسول اکرم -صلی الله علیه وسلم- فرموده: (انه لیغان علی قلبی فأستغفر الله سبعین مرة). شیخ ابو الحسن شاذلی -قدس سره- فرموده: این غینی انواراست نه غین اغیار.

یعنی در هر روز هفتاد ترقیات مارا حاصل میشوند. پس در هر ترقی مقامی پیشین مارا ذنب می نماید، اگر چند آنکه در ذات خود مقامی بزرگست (حسنات الابرار سیآت المقربین). و ازین جهت ما از آن مقام استغفار میکنیم. و مراد از هفتاد مجرد کثرتست نه عدد معین، زیرا که هفت و هفتاد در بین معنی مستعمل میشوند. و بعضی از مفسران گفته اند در تفسیر (وللاخرة خیر لك من الاولي) یعنی هر ساعتی که وا پسین است بهتر است ترا از ساعت پیشین. از جهت ترقیات بلا نهایات در دنیا و آخرت. و باین اشارت کرده است صاحب همزیه «تباهی بك العصور» شیخ ابن الحجر -رحمه الله علیه- گفته: یعنی فخر میکند هر زمان پسین

بر زمان پیشین بسبب ترقیات تو در آن زمانها، یعنی هر زمان پسین افضلتر میشود [بر زمان!] پیشین بسبب فضل تو در آن زمان. و این منافی حدیث «خیر القرون قرنی، ثم الذین یلونهم، ثم الذین یلونهم» نیست؛ زیرا که آن حدیث در اهل زمانست، و این کلام در نفس زمان، و عجب نیست که کسی که نزدیک پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- باشد برکت او افضلتر باشد از کسی که دور او باشد، و زمان که دور باشد بسبب افضلیت پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- در آن زمان افضلتر باشد از آن زمان که نزدیکست، و در حقیقت ترقیات پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- در مقامات برای تشرف مقاماتست بسبب او، نه تشرف اوست بسبب مقامات.

جرف ژیک بونه فصل، گر ببری وان بأصل

حرف دبت یک خطک، خط نما نقطه ما

این اشارتست بقول ایشان که جمیع علوم مندرجند در علوم قرآن. و علوم قرآن در علوم فاتحه، و جمیع فاتحه مندرجست بسم الله الرحمن الرحیم. و بسم الله الرحمن الرحیم مندرجست در باءش. و باءش مندرجست در نقطه‌ی خود.

و گفته اند شبلی را: تو شبلی هستی؟ گفت: «انا النقطة التي تحت الباء» و شیخ ابو مدین -رحمة الله علیه- گفته: هیچ چیزی ندیده‌ام إلا که باء نوشته است بران. و شیخ اکبر محی الدین عربی فرموده: «الباء لمصاحبة الموجودات من حضرة الحق في مقام الجمع والوجود، ای بی ظهر کل شیء، و النقطة للتمييز، ای تمیز العابد من المعبود».

و یا خود میگوییم: که نقطه برای تمیز است، و موجودات بوجود متمایز نشده‌اند، و معدومات را هیچ تمایز خارجی نیست. پس ازین سبب همه اشیاء داخلند در نقطه‌ی باء. و ازین تقریر ظاهر شد مراد از خط خط بسم

الله. زیرا که این باء دراز می نویسند عوض از همزة الوصل محذوفه در کتابت بسبب کثرت استعمال، و مراد از نقطه نقطه‌ی باء است.

و یا خود اشارت‌یست بآن‌دک ارباب حقائق برو اصطلاح کرده‌اند؛ زیرا که این طائفه در بیان توحید تمثیل لطیف کرده‌اند و حاصل آن، آن است که جمیع عالم را «کتاب مسطور ورق» منشور» میخوانند. و کتاب کلامیست مشتمل بر سوره و آیات. و این کلام مرکبست از کلمات، و کلمات از حروف، و حروف منقسمند بانواع انقسامات، و جمیع حروف باختلاف انواع حاصلند از ترکیب الف، و آلف حاصلست از ترکیب نقطه، و نقطه از مقرر ذات خود از ترکیب مبراست. پس نقطه اشارتست بحضرت هویه، که عبارتست از ملاحظه‌ی ذات بی اعتبار ما عدا، و بی اعتبار قطع نظر از ماعدا. و او را حضرت «غیب الغیب» و ابطن کل بطن وهو مطلقه نیز گویند، و الف از روی تجرد و اولیت و عدم تعین مخرج او، و انقطاع از ترکیب با آنچه ازوست عبارتست از حضرت احدیت، که عبارتست از ملاحظه‌ی ذات بشرط قطع نظر از جمیع ماعدا. و او را علم مطلق و حضرت جمع، و مرتبه‌ی «عما» نیز گویند. و این نقطه که ذکر کردیم نقطه ایست که حروف ازو مرکب میشوند. نقطه‌ای که نهایت خط است، و خط نهایت سطح، و سطح نهایت جسم تعلیمی کانه جسم مرکب از سطحست، و سطح از خطوط، و خط از نقطه، و نقطه قابل انقسام نیست، و باء از روی که قید فوقانی ندارد، و قید تحتانی دارد اشارتست بجهت واحدیت، که عبارتست از ملاحظه‌ی ذات با جمیع اسما و صفات. و او را مرتبه الوهیت، و مقام جمع، و غیب مضاف نیز خوانند؛ زیرا که این حضرت از روی که با حضرت احدیت دارد طاقتست، و کثره را درو مجال نیست، و از روی که ما تحت خود دارد از مراتب و حضرات در وی اعتبار قید و کثره توان کرد. و حروف دیگر عبارتست از حقائق بسیطه چون عقول و نفوس. و کلمات عبارتست از حقائق مرکبه مادیه. و سوره و آیات عبارتست از مجالی

و حضرات و عوالم و مطالع و منصات پیش از عدم و وجود عالم در کاف «کن» کتاب مبرم:

سلطان سرای عشق میخواست
اظهار حروف اسم اعظم
برداشت بجای خامه انگشت
زد در دهن و نوشت دردم
بر کف بنوشت نام و چه نام؟
نامی که طلسم اوست عالم
در همزه‌ی او وجود مدرج
در نقطه‌ی او ظهور مدغم
بنوشت بخواند و باز پوشید
از دیده‌ی هر که نیست محرم
ای طالب اسم اعظم آن نام
خواهی که ترا شود مسلم
مفتاح جهان گشا بدست آر
بگشا درین طلسم محکم
چون بند طلسم وا گشایی
بین که توی خود اسم اعظم
بینی تو که هم بتو مصافست
معنی صریح و اسم مبهم

و حاصل کلام آنست که حروف - که عبارتند از حقائق اشیا باعتبار مظهریت - با وجود اختلاف همه راجعند بیک حرف که باء است یا الف. که عبارتند از حضرت واحدیت، یا احدیت. و این حرف راجعست با نقطه‌ای که عبارتست از حضرت هویت رجوع مقید با مطلق؛ زیرا که

حضرت هوبت چون ماهیت لا بشرط شیئی است، که ماهیت مطلقست که مرجع همه مقیداتست، و حضرت احدیت چون ماهیت بشرط لا شیئی است، و حضرت واحدیت چون ماهیت بشرط شیئی است. والله اعلم.

وحدت مطلق (ملا)، نوره دقلب جلا

زور دقئی مستلی، اهل دلان شبه ما

وحدت مطلق اشارتست بمنتهای مقامات سالکین که مقام جمعست با فرق؛ زیرا که سالک اولاً سیر میکند از عالم شهادت بعالم ملکوت، و از عالم ملکوت بعالم جبروت، و از عالم جبروت بحضرت لاهوت که حضرت است، که عبارات و اشارات همه محو میشوند. و چیز از اسما و رسوم نمی ماند، و چیزها نمی بیند الا حی قیوم و او را می بیند در همه اشیا پس از چیزی مستوحش نمی شود، و انس خود بهمه چیز میگیرد، و معنی «کل شیء ا هالك الا وجهه» عیاناً او را ظاهر میشود. و معنی قول پیغمبر - صلی الله علیه وسلم - اصدق کلمة قالها لبید:

(الا کل شیء ما خلا الله باطل)

او را مفهوم میشود و معنی از قول الله تعالی: «هو الاول والآخر والظاهر والباطن» او را ظاهر میشود. و معنی ونحن اقرب الیه من حبل الوريد، او را هویدا میگردد. و بخدای تعالی میشنود، و بوی می بیند، و باو میگوید؛ چنانکه در حدیث قدسی آمده است: «فاذا احببته كنت سمعه الذي يسمع به، وبصره الذي يبصر به، ولسانه الذي ينطق به» و از جمیع افعال و اوصاف خود فانی میشود؛ بلکه از فنا فانی میشود. پس نمی بیند الا واحد حق، و با این از همه فرق محجوب نمیشود؛ چنانکه ابو الحسن شاذلی - قدس سره - فرموده:

له لدى الجمع فرق يستضيء به

كالجمع في فرقه مازال يلقيه

فی ربّه ظمأً والصحو يسکره

والواجد يظهره طورا ویخفیه

یعنی او را هست در وقت جمع یک فرق که طلب روشنای بآن میکند چنانکه او را جمع در وقت فرق، و او دائماً اظهار این میکند در سیرش تشنگی هست، و هوشیارش او را سرخوشی میکند، و عشق او را دائماً اظهار میکند یک مرتبه، و اخفا میکند مرتبه دیگر، و شمه از آیه: (وما رمیت اذ رمیت ولكن الله رمی) او را فائح میشود، از آنچه که رمی ازو نفی کرد، و او عین جمعست و ثانیاً اثبات کرد، و او عین فرقست. و ثالثاً نسبت بخود داد اشارت بآنکه رمی مستنداست بالله تعالی ایجاد و باوکسبا، و این همه آثار ذکر است از افواه مشایخ و تأدیب بآداب ایشان: چنانکه گفته شده:

فذكر الاله هدیة لفکره

فیه القلوب تطیب والافواه

یعنی: ذکر خدای تعالی را ملازم باش که رهبریت کرده شود برای فکر او در دلها و دهنها خوشبو میشود، و اصل این همه قول الله تعالی است: «قل الله ثم ذرهم في خوضهم يلعبون».

و شیخ ابو مدین - رحمة الله علیه - گفته:

«شتان بین من همته الحور والقصور، ومن همته رفع الستور». یعنی: بسیار فرقست میان آنکه همتش حور و قصور است، و میان آنکه همتش رفع حجبست. و این همه اشارتست بتحقیق بمعنی لا اله الا الله که حاصلش نفی ماسواست.

و در حدیثش افضل الذکر لا اله الا الله، و مراد تحصیل این مرتبه است نه مجرد لقلقهی زبان. پس بر تو لازمست که میز خود ببندی در تصحیح این مقام، و اعراض از جمیع ما سوی بکنی:

ايها الخاطب معنى حسنا
مهرنا غال لمن يخطبنا
جسد يضىنى وروح للعنا
وجفون لا تذوق الوسنا
وقراء ليس فيه غيرنا
فاذا ما شئت أد الثمنا

یعنی: ای که می طلبی حقیقت خوبی ما! کابین ما گرانست برای آنکس که ما را میطلبد. کابین آنست که جسد دائما لاغر باشد، و روح بمشقت، و چشمها بی خواب، و دل خالی باشد از جمیع اغیار. پس اگر میخواهی این کابین را ادا بکنی و لابدست که متأدب باشی باآداب شریعت و طریقت و حقیقت، اما آداب شریعت امتثال اوامر و اجتناب نواهیست. و اما آداب طریقت شناختن اوصاف خود و اوصاف باری. اوصاف تو فقر است و ضعف و عجز و ذلت هستند، و اوصاف او غنی و قوه و قدرت و عزه، و ازین سبب گفت: «من عرف نفسه فقد عرف ربه».

و اما آداب حقیقت آنست که بهیچ وجه التفات باغیار نکنی، و اعراض از جمیع ماسوی بکنی. و حاصل کلام ناظم آنست که وحدت مطلق که جمع است با فرق نورا است در قلب، و جلای زنگ اوست، و بسیار صاحب دلان در مسئلهی وحدت مطلق در شبه افتاده اند؛ زیرا که مقامیست بسیار عزیز و نادر، و هر کسی که مسلم نمیشود و دانستن کلام ایشان بی ذوق ممکن نمیشود. و هرگاه حاصل شود هرکس را در همه احوال جائز نیست افشاء همه اسرار. بعضی از مفسران گفته اند آیهی: «یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک» مراد از «ما» احکام شرعی است، و قصص و امثال آن نه اسرار هاست که میان پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- و میان خدای تعالی هستند. زیرا که افشاء سر قدر جائز نیست.

وابوهریره -رضی الله عنه- گفته: «اخذت من خلیلی رسول الله -صلی الله علیه وسلم- علمین. أما احدهما فقد بثثته، وأما الآخر فلو بثیته لقطع منی البلعوم» یعنی: گرفتم ام از پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- دو علم. یکی را افشا کردم و دیگری را اگر افشا کنم، حنجره‌ی ما بریده میشود.

وابن عباس -رضی الله عنه- گفته در تفسیر آیه «الله الذی خلق سبع سموات ومن الارض مثلهن، یتنزل الامر بینهن.. لو فسرتها بما اعلم لكفرتمونی» یعنی: اگر تفسیر بکنم این آیت را بآن تفسیر که من میدانم شما نسبت میدهید بکفر. و بعضی از عارفان گفته:

یا رب جوهر علم لو ابوح به
لقلیل لی: انت من تعبد الوثنا
ولا استباح رجال مسلمون دمی
یرون اقبح ما یأتونه حسنا

یعنی: بسیار از جواهر علم من میدانم که افشا بکنم ما را گفته شود: تو از عابدان اصنام هستی، و مردمان مسلمانان خون ما حلال میکنند، می بینند افعال قبیحه‌ء خود را خوب.

وصلی الله تعالی علی محمد و الحمد لله رب العالمین.

شہرحی قہ صیدہی

بحسنی احسن التقویم...

خاودن نہزانراو

بحسنى احسن التقويم ظاهر صورتى ذات

نظر ده علم الاسماء د باطن عين مرات

هذه القصيدة من بحر الهزج الذي تقطيعه على مفاعيل مفاعيل ست مرات، المحذوف الضرب والعروض، لكنه جعل كل شطرين شطرا، فصارت الابيات مثنى الاجزاء، ومن هذا النوع قول الحافظ الشيرازي:

الا ايها الساقى أدر كأسا وناولها

كه عشق اسان نمود اول ولي افتاد مشكلها

ثم اعلم انه كان الشيخ لما نظر الى مظهر محبوبة رأى منها عتابا:

بأنك شيخ زاهد وعابد فهل يليق بكم ان تمدوا أعينكم الى ما متعنا به من الحسن والجمال؟ فأعتذر إليها بقوله (بحسنى: اي بالحسن الذي دل عليه قوله تعالى: (ولقد خلقنا الانسان في احسن تقويم) في الظاهر انت صورة لذات فلا يليق للاجانب النظر الى تلك الصورة، ولكن اعطى نظرك وفكرك الى قوله تعالى: (وعلم آدم الاسماء كلها ثم عرضهم على الملائكة، فقال: انبئوني بأسماء هؤلاء ان كنتم صادقين، قالوا: سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا إنك انت العليم الحكيم، قال: يا آدم أنبئهم بأسمائهم فلما انبأهم بأسمائهم قال: ألم أقل لكم اني اعلم غيب السموات والارض...) فان فيه سرين تعلم بهما عذري:

الاول: ان الملائكة لما اعترفوا بعدم علمهم ظنوا ذلك في آدم بالاولى، ولم يعلموا انه قد صار بحر العلوم.

الثاني: ان الله قال: اني اعلم... آه فعلموا انهم لو يحيطون بعلم فكذا الحال بيني وبينك، لا تقيسيني عليك، فربما اعلم ما لا تعلمين، فانت في الظاهر مع الحسن صورة من صور الذوات، ولكنك في الباطن عين المرأة فكما أن الناظر في المرأة ليس مقصوده صورتها بل ما ينكشف بها له من صور الاغيار، فكذلك مقصوده من

النظر الى صورتك ليس هي بعينها بل ما ينكشف لي فيها من التجلي من الذات المقدسة، فان الصور الحسان، بل كل ذرة من ذرات الوجود مظاهر عند من اعطاه الله ادراكا.

ثم: الحسن لغة عبارة عن تناسب الاعضاء، فلما كان الحسن مستلزما للاعضاء لم يوصف الله به، فلا يقال: الله حسن، بل جميل، فأشار الى هذا المعنى الشيخ عمر ابن الفارض في اول القصيدة التائية حيث قال:

سقتني حميا الحب راحة مقتلي

وكأسي محيا من عن الحسن جلت

وفي هذا البيت في قوله: (دباطن عين مرآة) تشبيه مفر

دبابوسا سمن ساي مه تير بژن بالاي

لعلي ابلغ الاسباب اسباب السموات

التفت الشيخ من الخطاب مع المحبوبة الى الخطاب مع غيرها تنبيها لهم على أن حبه لها ليس لذاتها بل للتوصل بها الى معرفة الخالق، فإنهم قالوا: المجاز قنطرة الحقيقة. فقال: (دبا بوسا سمن ساي) يعني: إذا (توصغت!) لهذه المحبوبة التي ظلها من لطافته وشفافته كأنه فضة صافية وجعلت نفسك بحيث انها داخله في نعلها التي تبوس رجلها ورفعت بصرك فلا تنظر إلى قامتها وارتفاعها لذاتها بل لتتوصل بها الى طرف معرفة الله. (قل: انظروا ماذا في السموات والارض). (فانظر الى آثار رحمة الله) اما تتفكر في قوله تعالى حكاية عن فرعون: (يا هامان ابن لي صرحا لعلي ابلغ الاسباب، اسباب السموات) فانه ما قصد بالصرح المأمور ببنائه ذاته، بل قصد ان يتوصل الى طرف السموات التي هي طرف معرفة الى الله فيرى إله موسى. كيف هو ومن اي جنس هو على ما هو في زعمه.

وفي هذا البيت تضمين او تلميح هذا اذا كان (مه نير) بمعنى النهي.

فافتوا بقتله، فصلب، وكان يقول: كيف تقتلونني ودينني الاسلام،
واعتقادي السنة. ولي فيها تصانيف كثيرة؟ وعن هذه الحالة عبر الشيخ
عمر بن الفارض بقوله:

ولم أله باللاهوت عن حكم مظهري
ولم أنس بالناسوت مظهر حكمتي
والشيخ محي الدين العربي أيضا موميا الى الحلول وقال:
يا قبلتي قابليني في السجود فقد
رأيت شخصا لشخص في قد سجدا
لا هوته حل ناسوني فقد سبني
انى عجبت لمثلي كيف عبدا؟!

فلذا حكم في الروض بتكفيره ومتابعيه، لكن رد عليه الشارح
القاضي زكريا بان كلام مثله من المشائخ العظام والائمة الكرام لا يحمل
على ظاهره، حاشاهم!

(دسيرا برزخ الاسماء) لذي القلب الجامع في سيري في عالم الاسماء،
(نهايات بدايات) اي بدايات ولكل بداية نهاية.

نشأته طغرايان، دوصفين زهره سيمايان

لعنوان التجلي من براعات العبارات

يقول علامات المحاييب اللواتي طراتها اي شعورها الدائرة بوجهها
المفتولة المسيلة من طرفي العذارين اللاتي في سوادها ولطافتها
كالطغريات علي مكاتيب العظماء مع اوصاف اللواتي سيماهن كالزهرة،
وهي نجم في السماء الثالث منير يميل الى الحمرة كلاهما من عبارات
بارعات فارعات من برع اذا فاق اقرانه على ما هو اول التجلي للعارفين
او على انفهام التجلي اذ العنوان انى بمعنى الاول والمفهوم. والمعنى ان

اما اذا قريء باشباع الراء، اي (مه نيري بژنو وبالاي) بمعنى الاخبار
فيكون المعنى جعلت نفسي داخلة في نعلها ونظرت الى قامتها لا لذاتها
بل لعلي... آه فيكون في البيت تضمين.

وانما اخبر عن نفسه بالمتكلم مع الغير اشارة الى انه بالكلية، اي قلبه
وسره وروحه مرتكب هذا الامر تواضعا.

رؤي تقويم انساني نظر دي سر سبحاني

فهذا الوجه من اجلي براهين وآيات

يقول الشيخ: من هذا التقويم الحسن اللطيف المنسوب الى الانسان
المخصوص به ترقى الى النظر الى سر الله سبحانه وتعالى، فانك اذا
نظرت، الى ذلك التقويم حق النظر من حسن الخلقة وتناسب الاعضاء
واعطاء العقل الشريف والفهم اللطيف حصل لك معرفة الخالق بأن لا
شريك له، وانه موصوف بالقدرة والارادة والسمع والبصر والحياة والحكمة
الباهرة. فهذا الوجه أي التقويم الانساني من اجلي اي اكشف البراهين
جمع برهان وهو الحجة. (وآيات) اي علامات تدل على معرفته تعالى.

كه نور عشق لامع دت بطور قلب جامع دت

د سيرا برزخ الاسماء نهايات بدايات

(كو) اصله (وكو) بمعنى اذا. يعني اذا اعطى نور العشق اي النور
الذي يحصل للسالك بسبب العشق والمحبة من طرف الله تعالى لمعانه،
(لطور القلب الجامع) اي للجبل الذي هو القلب الجامع. فيه تلميح الى
قوله تعالى (فلما تجلى ربه للجبل) فان الجبل هو طور سينا (والقلب
الجامع) هو الذي حصل له الجمع بعد الفرق، فان السالك قد يحصل له
رتبة يدخل المخلوقات عندها كلها في دائرة المحو بعد ان كان فارقا حتى
نفسه يحسن لا يحسن بما سوى الله، وقد يعبر عن هذه الحالة بالاتحاد
والحلول مجازا لأن من ادعى الاتحاد والحلول حقيقة كفر. وفي هذه الحالة
قال حسين بن منصور الحلاج: انا الله.

هذه العلامات والاصناف والآت على التجلي من طرف الخالق العزيز للعارفين كالعبارات الفصيحة البليغة.

دلو وره سير بالايان د گلزارين سمن سايان بها تهتز بانات لنا من ميس قامات

الظاهر المفهوم من هذا البيت ان الشيخ رأى جماعة في روضة ذات أشجار وأزهار في موسم للفرح والسرور، فدعا قلبه الى التفرح والتفرج بهن.

(دلو وره) المعنى: يا قلب تعال حتى تتفرج على ذوات قدود رفيفات في روضة ذات ازهار، اضافة (گل زار) الى (سمن سايان) لإجتماعهن فيه (بها) اي في تلك الروضة (تهتز) اي تتحرك طربا (بانات) اي اشجار لطيفة الأغصان يشبه بها القدود الطواهر المعتدلة، ووصف البانات بلنا لجلسهم عندها للتفرج (من ميس قامات) من قامات مائيات لطيفات كأنها من حسننها تهتز البانات التي لا روح فيها.

ويجوز ان يكون المراد من (گلزار سمن سايان) مجلسهن في اي مكان تشبيها بالروضة. والمراد من (البانات) قاماتهم مجازا. او تهتز قامات لنا من غير اختيارنا طربا وسرورا بهن.

ويجوز ان يكون المراد من (بالايان) النفوس الطاهرة. والمراد بـ(گلزار سمن سايان) مجالس الذكر. والمراد بـ(سمن سايان) اهل ذلك المجلس، اذ ورد: اذا مررتم برياض الجنة فأرتعوا. وفسرت عند الصوفية بمجالس الذكر.

و(البانات) قامات المتفرجين. والقامات المائة (!) تلك النفوس.

سمايا جملة ديم درتى، باعجاز اهل سر پرتى
بها تصطف قامات بعيدان ونايات

سمايا: اي الطرب الذي فيه جملة من اللواتي وجوههن كالدرر في الصفاء.

(باعجاز): اي على خلاف العادة الجارية فيه من اهل السر، اذ العادة لم تجر بحضور اهل السر في تلك المجالس (بها): اي بالبقعة التي فيها ذكر للطرب.

(تصطف قامات): لهن، او لاهل السر (بعيدان) جمع عود ذى وتر كالطنبور.

(ونايات): اي قصبات المزامير اما لهن فلأنه من شأنهن. اما حضور أهل السر واصطفافهم لصوت تلك الاوتار والنايات، فانهم ربما بلغوا في المعرفة حدا يسمعون منها الذكر والتسبيح لا غير.

(وان من شيء إلا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم) ويكون المراد من الخطاب العوام دون الخواص. وفي هذه الحالة يجب على اهل الظاهر من ارباب الشريعة الانكار عليهم، ويجب عليهم ماداموا في عقولهم اخفاء هذا السر أيضا. اما اذا غابوا عن عقولهم فشطحاتهم مسامح لأنهم ليسوا مكلفين فيها.

قال الشيخ عبدالقادر -قُدس سرّه-:

وما السرّ في الاحرار إلا وديعة

ولكن اذا رقى الشراب فمن يقوى فيها

اما سماع الاوتار بمجرد انه يروجهم فلا يحل للصوفية ولا غيرهم وان نقل حل سماع الاوتار عن بعض الصوفية تبع فيه خرافات ابن حزم، وابطيل بن طاهر. ذكره ابن حجر وقال: يجب اتباع ما عليه ائمة المذاهب الاربعة وغيرهم من تحريم سائر الاوتار والمزامير.

سمايا راست وچپ تين، شمالين خاصه هلتين
فيا لله في ميلاتها من عطف بانات

(سمايا) آه: اي يأتين بذلك الطرب يمينا وشمالا. (شمالين آه): اي يرفعن الشموع الخاصة لهن. (فيا لله) فيا حرف نداء، واللام مفتوحة للاستغاثة. والمعنى:

استغيث بالله من عطف وتمائل قاماتها التي كالبانات في ميلاتها.

به بيژن عمزه الماسى، برمزم بيته شه كاسى

كو حل كت معينين آسى، (فيا هيا لنا هات)

به بيژن: اي قولوا للتي رمزات عينها جارحات لقلوب العشاق كالجرح مديد الالماس، حتى تجى برمزم اي بنغمة طيبة تأتي الى شاه الكاسات، وهو كأس الخمر، وانما كانت شاه الكاسات لأن مباشرها وشاربها يحصل له طرب حقيققة أو مجازاً واستراحة من هموم الاكوان، واستغراق في مشاهدة جمال المحبوبة ما لا يحصل من غيرها من المشارب اللذيذة. (كو حل كت): اي لتحل. اي تلك المحبوبة معينين(آسى):

اي المعاني الصعبة علينا. فيا هيا. اي يا حبيبتى هيا (لنا وهات): اي تعال.

كلاهما بمعنى. اي تعال الينا لنتمتع بجمالك ونحيا بمسامرتك.

دبيني نغميا چنگى، دما اقيت آهنگى

بقانون وي دخونت مه "لميعاد وميقات"

(دبيني): اي ترى وتعلم ايها الطالب لمطلبنا نغمة(الچنگ) وهي آلة من آلات اللهو من ذوات الاوتار(دما اقيت آهنگى) اي لما وصلت تلك النغمة الى المقصد، والواصلة الى المقصد هي التي تظهر منها اوصاف المحبوبة وآثارها.

(بقانون): اي بالقاعدة والقانون اللاتق(وى دخونت مه) اي تدعونا تلك النغمة الى ميعاد وميقات لحصول الوصال والتلاق مع المحبوبة.

نوايا مغنى و ناى، فغان اقيته جوزاى

فيا هيا بكاست، ويا هيا بطاسات

(نوايا): اي صدى المغنى، وهي ايضا آلة ذات وتر، والناي آلة من القصب.

(فغان اقيت جوزاى): فغانها اي صوتها وصل في صعوده الى الجوزاء، وهي اسم برج في السماء الثامنة بين الثور والسرطان، تحل فيه الشمس في ايار.

(فيا هيا): اي يا خليلي آت لنا بكاسات حتى نتمتع بشربها، وآت لنا بطاسات نتمتع بسماع صوت ضربها.

ژ رمزين غمزه چالاک، بدل در بيت ادراك

معان لم يسعها اللفظ من ضيق العبارات

اي من رموز لخط عين(چالاک): اي الشطارة. (بدل) كما يحب القلب. (دى بيته ادراك): اي يأتي الى الادراك والمعرفة(معان): جمع معنى، وهو ما يقصد ويراد من اللفظ(لم يسعها اللفظ): اي لم تفهم تلك المعاني من اللفظ من ضيق العبارات والتعبير عن تلك المعاني، فان اللفظ قد يكون ويراد به معان كثيرة ومفصلة كقوله تعالى(فاصدع بما تؤمر) (واقيموا الصلوة وآتوا الزكاة) مختصرا او مجملا.

ژ نازك نرگسى نازك، وسهمى دامه اعجازك

وكم من خشف غزلان اهابت ليث غابات

(الناز): التدلل، والكاف للوحدة(نرگسى نازك): اي النرجس الطري، فان نازك كلمة واحدة هنا بمعنى الطري، اراد به(نرگسى نازك) محبوبته، (وسهم دامه): اي اعطانا من سهمها وتخوفها، فان السهم يستعمل في لغة الاكراد بمعنى الفزع. فيقال: از سهم گرتى بوم از فلان(إعجازك) بكسر الهمزة اي امرا غريبا خارقاً للعادة، فانه لم تجر العادة بأن يتهيب

الرجل البطل المعبر عنه بالليث من نحو بنت سبع وثلاث وأربع للشبهة بالخشف، ولكنها هي حتف المتيم المشتاق. فلذا قال: (وكم من خشف غزلان اهابت ليث غابات). والخشف: ولد الغزال (وأهابت) أي أخافت (الليث): الاسد، و(الغابات): جمع غابة وهي مستقرة في الاجم. وفي هذا البيت جناس بين(نازك) و(نازك) نظير قول الشاعر:

وشاذ قلت: هل لك في المنادمة؟

قال: كم من عاشق سكنت في المنادمة؟

وفي هذا ايضا تلميح الى قول سلطان العاشقين الشيخ عمر ابن فارص:

هل سمعتم او رأيتم أسدا صاده لحظ سهاة أو صبي؟

نه تنها پيش بريارين، ژ امر کن خبردارين

"ومن أهواه سار في مسار كل ذرات"

(نه تنها): اي لسنا وحدنا (پيش بريارين): اي واقفين قبال المحبوبة.

او المعنى: لسنا واقفين قبالة المحبوبة (ژ امر کن) اي من الامر الذي هو كن(خبردارين) اي نحن عالمون بحاله من انه تعالى اذا اراد شيئا يقول كون فيكون. اي فلا بد من حصوله وعدم تخلفه عنه. والمقصود أن ما صدر منا ليس الا المكتسوب علينا والمأمور بأمركن علينا، فلا بد من صدوره عنا، ومع ذلك لسنا مقدورين بما سيق الينا من القضايا والقدر مما ليس بمرضى له تعالى، لإعطائنا الاختيار وعدم عبثية البعثه. (ومن أهواه): اي احبه حقيقة(سار في مساري كل ذرات) اي متجلى يعني في كل ذرة من ذرات الوجود.

المعنى: كل ذرة من الذرات (الموجودة محل) لتجلى ذاته او صفاته يأخذ العارف منها أثراً من آثار الصانع الحكيم، ومستدل به على وجوده وكمال صفاته. وهذا تصريح بان محبوبه ليس الا الذات المقدسة، لا التي خاطبها.

هو الاول هو الآخر هو الظاهر هو الباطن

هو المعبود والمشهود في كل الهويات

(هو الاول): قبل كل شيء(هو الآخر): بعد كل شيء(هو الظاهر) في كل شيء يظهر الآثار، (وهو الباطن) المخفي بحقيقة الذات عن العقول، وبالْحَسَّ عن الابصار في هذا الكون(لا تدركه الابصار، وهو يدرك الابصار، وهو اللطيف الخبير).

(وهو المعبود) اي المستحق للعبادة لا غير، وهو المشهود بعين البصيرة للعارفين استدلالا او كشفا في كل الهويات اي التشخيصات بظهور آثار صنع اللطيف.

ژ لا شيء ژ معدومي، مه ناسى سر قىومى

(سجودي في تراب المحو من اعلى المقامات)

(ژ لا شيء): اي من كوني لاشيئا لعدم استقلالي، (ژ معدومي): اي ومن في حكم المعدوم لعرض الفناء علي. (مه ناسى): اي عرفنا (سر قىومى): اي السر الذي هو كونه تعالى قيوما يقوم بالسموات والارض وما فيهما بحكم قوله عليه الصلاة والسلام: (من عرف نفسه فقد عرف ربه). (سجودي في تراب المحو من اعلى المقامات): اراد بسجوده موته. وتراب المحو: تراب قبره. يعني موتي ودفني في تراب انمحي اليه من اعلى مقامات اعرف بها ربي.

ويحتمل ان يراد بسجوده في خمس اوقات، وتراب المحو موضع سجوده، وانما سمي تراب المحو لان العبد في حال سجوده ينمحي وجوده بغاية هذا التذلل، فهو من اعلى مقاماتي(!) في المعرفة. قال -صلى الله عليه وسلم-: (اقرب ما يكون العبد من ربه وهو ساجد)

بحق رندى خراباتم، ژ ديرى فى دى هاتم

چ هبى هون تكن ابرو ژفى رند خرابات؟

والمعنى: انا (شفاء طبيب) الذي في الاشارات، وهو اسم كتاب لابن سينا.

(والشفاء)، (والاشارات) كتابان في الحديث ايضا. وفي البيت تلميح.

نه خوش نورك زلالى تو، دقلبى من شمالى تو

وقلبى حيث فيه الحب (مصباح بمشكات)

(نه خوشى نورك زلالى تو): اي ما الطف نورك الزلال، اي الصافي!
(دقلبى من) آه: اي في قلبي انت شمعة مضيئة. (وقلبى حيث فيه الحب): اي حيث استقر فيه الحب، المحبة والعشق.

(مصباح بمشكات): اي كمشكات فيها مصباح، اي سراج. فالمعنى على القلب، اذ هو تلميح إلى قوله تعالى: (مثل نوره كمشكاة فيها مصباح، المصباح في زجاجة، الزجاج كإنها كوكب دري يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية)

اي: مثل نوره في قلب عبده اذا نور قلبه كمشكاة اي كوة في حائط قد سد جانبها الخارج من البيت. فيها: في تلك المشكاة مصباح دري بالياء، اي مضيء، وبالهمزة اي دفع، اي دفع الظلام. يوقد: اي المصباح، من شجرة: اي دهن شجرة مباركة: لكثرة منافع دهنها. زيتونة: بدل من شجرة. لا شرقية ولا غربية: لا تصيبها الشمس وقت الاشراق فقط، ولا وقت الغروب فقط. بل في مكان تصيبها طول النهار. او لا شرقية ولا غربية:

اي لا في جانب المشرق ولا في جانب المغرب بل في الوسط وهو أرض الشام.

تقاضى ودكرت حكمة كو چرخ لولب باين

هو الفعال لا تغترر باسباب وآلات

(بحق رندى خراباتم): اي بالصدق انا درويش خالغ العذار مسكني الخرابات، اي الامكنة الخربة، استأنس بالوحوش، (ژ ديري): من كنيسة النصرى (فى دمی): في هذه الساعة (هاتم): اتيت، وانما ذهبت إلى الدير لأعتبر بأهلها من الرهبان وعبادتهم. (چ هيقى هون تكن): اي اي شئ ترجون (ژفى رندى خرابات): اي من هذا الساكن في الخرابات؟ أتظنون به ظنا حسنا ام لا؟

دعشقى شيخ ثانيم، بدل بحرا معانيم

لذى حجر وذى قلب شفاء في الاشارات

(دعشقى دا): اي في العشق (شيخ ثانيم): اي انا شيخ ثان، والاول هو الشيخ الصنعاني كما هو المشهور في ناحية اكرادنا. فانه اشتهر انه عشق نصرانية بظهور نور التجلي، وجرت عليه احوال حتى انه رعى الخنازير بأمرها الى ان وفقها للاسلام (على يده) وماتا جميعا في ساعة اسلامها، وفي شأنهما بيت منظومة بلسان الاكراد.

او الشيخ الاول الشيخ عمر بن الفارض، كما هو المشهور في ديار مصر وغيرها، فانه تاه في محبة الله ورسوله، ويسمى سلطان العاشقين، كما يسمى الشيخ محى الدين العربي سلطان العارفين، والشيخ عبدالقادر سلطان الاولياء.

(بدل بحر معانيم): اي انا في القلب بحر المعاني (لذى حجر) اي لصاحب العقل، يسمى حجرا لانه يحجر صاحبه عن السوء، اي يمنعه. (وذى قلب): يسمى قلبا لانه يتقلب كل وقت من فكر الى فكر. الجار والمجرور متعلق ببحر، وشفاء خبر يعد خبر، اي انا بحر، انا شفاء. او متعلق بشفاء اي انا شفاء لذي حجر آه.

(في الاشارات): أي في اشاراتي اي انا الشافي لا لم الجهل باشارتي.

(تقاضى ودكرت حكم): اي حكمته تعالى يقتضي (كو چرخ لولب باين):

اي تقتضي ان يكون ايجاد الاشياء بالچرخ واللولب، هما بمعنى الدوران، يدور الفلك حتى توجد فصول اربعة، وتطلع كل وقت نجم من السبعة السيارة، وتقطع الشمس منها الفلك كل سنة دورة، والقمر كل شهر، وبالرياح المختلفة من الصبا والدبور والجنوب والشمال المسخرات بأمره تعالى المنشئات السحب الثقال بحمل الامطار.

(هو الفعّال) اي لكن الفعال الخالق والموجد هو تعالى. وانما تلك الامور اتفاقات (لا تغتر باسباب وآلات): اي لا تكن مغرورا فتعتقد ان تكون بهذه الاسباب والالات باستقلال، كاعتقاد اهل النجوم. والعياذ بالله!

ازل عين ابد يك نه ديومى بقيومى

تنزل تيبته تفصيلى (بانات واورات)

(ازل عين ابد): اي اسم الأزل والابد - وان اشتهر ان الاول اسم لما مضى من الزمان بلا ابتداء، والثاني لما يأتي بلا انتها - لكن في الحقيقة ان الازل عين الأبد، اي وقت واحد، اذ لا تتغير عليه الزمان، ولا تغييره الأوان.

(ديومى بقيومى): اي الدائمة مع القيومية، المعنى ان قيام الاشياء ودوام (!)

وان كان في الحقيقة في آن واحد (الا ان تنزلها)، اي وجودها يأتي الى التفضيل يوجد شيء لشيء، ويفنى شيء لشيء.

(بانات واورات): اي باعتبار اوقاتنا المختلفة ماضيا وحالا واستقبالا، والفصول الاربعة ربيعا وصيفا وخريفا وشتاء.

تعالى ژ احسانى بدل دارى ودل دانى

"ملا" ايرو تکر پاشا لسر چهپين مى هات

تعالى الله هذه هنا كلمة شكر لله تعالى من حيث انه احسن اليه (بدل دارى):

يجعله ذا قلب وعقل. (ودل دانى): اي وجعل قلبه ذا علم بمعرفته. (ملا ايرو تکر پاشا): اي جعلت الملا اليوم بمنزلة پاشاه ذي حكومة حيث كنت السبب لهذه المرتبة. (لسر چهپين مى هات) اي اتيت على عيون الملا فضلا عن رأسه.

تمت بفضله والصلاة على نبيه

زۆر سوياسى برأى بهر پيزم مامؤستا مه لا عه بدولتلاى چوارتايبى ده كه م كه له بهر انبه ر كردنى ئەم كتيبته له گه ل دهقى دهستخه ته كه دا و، خو پيندنه وه و راست كردنه وهى گه لى شوپينى دهقه فارسى به كه دا يارمه تى دام. خودا وينه ي زۆر بكات.

دهستنوسه كان

قناعت به پوست کرده ایچ از مغز و به فایز از باق و بظا هر از باطن و لفظ
از معنی و کف و بخش و خاشاک از کوه بود یا نهاد محروم ابد ما ندیم دور
و در بعد و دور بود در بیدار حالت و ضلالت و ما بعد از در ماندیم دور
تبصیر الرحمن در تفسیر آیه کریمه *فَيَذَرُكَ الْغُيُوبَ إِلَى الشَّجْوَةِ وَقَلْبًا مُتَّطِيبُونَ*
مذکور است که خدا تعالی در روز محشر در صورت انسان تجلی کند و گوید
که من خدا ایم بیایید و بمن سجده بکنید کس از که محروم و کس از که در دار
دنیا خدا را به طهار و شئونات نشناخته و ندانسته اند از این مکر و این
خطا به بر اهل ان از خدا بگریزند و چنان گمان بر نهند که عبادت غیر خدا
دو نشان کنند اما عارف که نگار خود را بصد رنگ تماشا کرده است و در راه
مدلس گویان او را شناخته و دانسته است دانند که آن مظهر مظهر خداست
و غیر آن لایف آن خطا نیست خود در حال در پیش او سجده بر دو این طور
و را بر طور انسانیت *اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْئَلُكَ التَّقِيَّ وَالْمُهْتَدِيَّ وَالْمُعْتَصِمَ وَالْمُؤْتَمِرَ*
به تو بحال که نماز حسنه هر لحظه ملایم به تدل نیست درت هر چه خدا در عبادت
شعر و بیت گویان چنان است که خطاب و سخن بانفس خود بکنند و عرض
از خطاب دیگر است یعنی بدانند که حال ما چنان است که هر لحظه این عالم حدیث
که همیو ضحیر بران بیخ غدار است با ندر و ن دل ما را آید و دل ما پاره پاره و
چاک کند عناه از بهمت آنکه هم زب و زینت حال مطلق خداست و هر لحظه
از دیون شئونات مجده دایمه الا نوار و از آثار حال مطلق کامل العیان
و هر دم از تازه جلوه یار و نو ظهور نکاز و شهود محبوب بدیعه الا نوار دل ما

پاره پاره

پاره پاره شود کویا خنیدنت که این تأثیر بر نظیر از و بطور رسد و حوله
از جهته آنکه عالم حیا و حریم با ز ظهور و غیرت مثل خنیدنت است غیر از
که خیال دور و غیرت است از عالم و وفظ رضا طر و خطور قلب قاهر و دور
دل فایز کرد کویا خنیدنت بر نید و پاره سازد بسبب آنکه دل جهت
دارد و هم کثرت را ضبط و بیداره که آورده است و با حد قدم مربوط و حلیه
یک آراسته و منوط است و اختیار مانند خار و خنیدنت است و دایم اهل از بود
و غصه است و الم و کدر است و مامل از جناب فایض الجود و الکریم است
که از کرم دست ماکو را ن بگیرد و براه حق ارشاد کند و در هر کجا حسن خاتمه
میسر کند و مین قلب را بیکسار قریب اگر محبت از رصاف و طلا کامل
الاصناف کند اللهم انما نسئلك حسن القاب و احسن عاقبتنا و اللهم
كلها و اخرنا من هزلي الدنيا و عذاب الاصرع و در روز تاسع شهر محرم
الحرام از تاریخ سال هزار و صد و هشتاد و شش این شرع ناچیز را از سواد
بسکه بیاض گشیده شد و این شرع بنا بآن الفاظ آن است که بدست ارجح غیر
رسیده است لفظ بعض ابیات در اصل خونین بنویسند و دیگر با شمع بنویسند و دیگر با
قریب و یا بعد و الله علی ما نقول و کذل و صلی الله علی سیدنا محمد خاتم النبیین
و علی جمیع الانبیاء و المرسلین و الکل و صحب کل اجمعین و علینا برکاتهم اجمعین

نسخه
در
مجلس
تاسع
شهر
محرم
الحرام
سال
هزار
و
صد
و
هشتاد
و
شش

بسم الله الرحمن الرحيم و ببالاستعانة والتوفيق
 سپاس و ستایش خدا را که نور بخش ظلمات ممکنات گردانید
 و منور ظلمات عدم را با نور تجلی هستی رسانید آن محمودی
 که سر وحدت او را در بنیاد هیچ کسی و آن ذاتی که بجز حیرت
 نیاید حاصل داننا و بس آن عالمی که داند که ما نادانیم هر چه تو حید
 و پس مالک و یانیم و در ردی حد و نهایت و بی احصا و غنا
 بیت برخواجده کائینات و سرور موجودات در شاه باز لا اله الا
 و علت غایت امر کن فکان محمد سید مختار و سند خیار
 محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم و علی ابناعه و اصحابه
 الی یوم الدین و بعد حمد آله بر الاء و نعماء و صلوات
 و سلام بر مقتدای انبیا جنابان گوید فقیر ربّ جلیل صالح

نمونه له دستخه تی دانراوه کدی ماموستا مهلا
 سالخی کوری جویرائیل

چه این جامع زلفه اقدار است و مصله افراهم و اگر چنان بود
 دی ریاضاً و مجاهدت و مجاهدت و مخالفاً نفس و سعوی
 لانبیاء و اولیا کرده اند به ضایع و بی فایده نخواهد بود ن پس
 و قاذر و لاجب الوجود بعقل و گفتار نیاند زیر که در اگر حقایق
 انبیا از غایت صعوبت است و معرفت ذات و صفات متعالیه الهی
 بمقتضای فان کذات و صفات محجوب عن نظر العقل
 از قبیل استیلا خواهد بود چه حد که عقل چنانکه گفته ایم از شک و استیلا
 نام مسلم نیست و هم دایماً مانع عقل است و اکثر آنست
 که تحصیل معرفت حق بصفات تنزیهی و سلجی میکنند چنانکه در
 حقایق انبیا معروض و خواص مبینت و این نوع علم خالی از شک و
 و شبهه خیال و وهم نخواهد بود و جوهر معرفت الهی در است
 و عقابان بر چند عقل غواص کنند تا در است عقل بگوهر معرفت
 الهی از است چه آن معرفت جز بظرفی تصفیه و تخلیه دل حال

تمت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ وَيَتَّبِعِينَ حَسَنَ التَّقْوِيمِ ظَاهِرٌ صَوْنٌ وَأَنْ يَطَّوْرَهُ عَلَّمَ الْقَامُ دِبَابِلَ
 عَيْنٍ مَرَاتٍ هَذِهِ الْعَصِيدَةُ مِنْ جِبَالِ الرَّبِّ الذِّكْرُ تَقْطِيعٌ بِمَا نَجَّاهُ عَمَلٌ خَالِدٌ بِسَبِّتٍ حَرَمَتِ الْحَدِيثُ
 الضُّبُ وَالْعَرَضُ كَيْدٌ جَمَلٌ كَلِمٌ طَرْنٌ سَلَا فَعَوَّاتِ الْأَبِي عَمْرٍو الْأَجْزَاءُ وَمِنْ هَذَا قَوْلُهُ لَطَاظَ الْأَشْرَارِ
 الْأَبَايِرُ الشَّادُ كَمَا وَنَادِيَهَا كَرْمٌ شَقِ لِمَانٍ عَمِي وَأَقْرَبُ وَرَأْفَتُهُ كَلْمًا ثُمَّ أَعْلَمَ أَنَّكَ الْشَيْخُ
 لِمَا نَظَرَ بِالْظُّهُرِ جَبْرِ رَأْسُهَا عُنَابًا بِأَنَّكَ شَيْخٌ زَاهِدٌ عَالِمٌ وَعَابِدٌ يَمْلِكُ الْبَيْتَ بِكَانَ قَدْرًا وَعِنْدَكَ الْإِبَاتِمَا
 بِهِ مَطْلَبٌ وَالْجِبْرِ فَاعْتَدَ رَأْسُهَا بِعَقْلِهِ بِحَسْبِكَ بِالْحَسَنِ الذِّكْرُ دَلَّ عَلَى قَوْلِهِ نَعْمًا وَقَدْ صَلَّيْنَا الْإِنْسَانَ
 فِي حَسْبِ تَقْوِيمٍ فِي الظَّاهِرِ نَتَّصِرُ لَدَاتٍ فَلَا يَلْبَسُ لِلْأَجَانِبِ نَظْرًا لِكُلِّ الصَّغِيرَةِ وَكَلِمَةً عَطْفًا وَفِكَرًا
 الْأَقْلَمُ نَعْمًا وَعَلَّمَ أَنَّهُ كَمَا كَلَّمْنَا ثُمَّ بَوَّضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَعَالَ الْأَنْبِيَاءُ كَمَا هُوَ الْبَاءُ أَنْ كَتَمْتُمْ صَادِقًا فَالْحَسْبُ كَلِمٌ
 لِلْعِلْمِ لِنَا لِهَذَا مَلَكْتُمْ أَنَّكَ الْعِلْمُ لَكُمْ قَائِلًا أَوْ مَسْمُومًا بِمَا أَرَاهُمْ فَلَمَّا الْبَيْتُ بِهِمْ بِمَا أَرَاهُمْ قَائِلًا أَوْ مَسْمُومًا
 مَعِدِ السَّمْعُ وَالْإِضْطِرَّ فَإِنْ بَنِي تَمِيمٌ نَعْمًا عَذْرُكَ الْأَقْلَامُ الْمَلَائِكَةُ مَا عَمَّرُوا بِعَدَمِ عِلْمِهِمْ ظُنُّوا نَكْرًا
 فِي آدَمَ بِالْأَقْلَامِ يَعْلَمُونَ أَنْ قَدْ صَارَ جِبْرِ الْعِلْمِ أَنَّكَ أَنْ تَقَالَ أَنْ أَعْلَمَ أَوْ تَعْلَمُوا لِمَ لَوْ جَبَّطُوا بِعَلْمِ كَذَا الْخَالِ
 بَيْنَ وَبَيْنَ لَا تَعْنِي بِكَلِمَةٍ فَرِحًا أَعْلَمَ مَا لَا تَعْلَمُونَ فَانْتَبَهَ الظَّاهِرُ بِالْحَسَنِ صَوْنٌ وَصُورَةُ الدُّرُودِ وَ
 وَكَلِمَةُ الْبَابِ عَيْنِ الْمَرَاتِ كَانَ النَّاطِقُ الْمَرَاتِ مَقْصُودٌ صَوْنًا بِمَا يَسْتَلْقَى بِهَا لِصُورَةِ الْإِنْسَانِ
 فَكَلِمَةُ مَقْصُودٌ وَالنَّظْرُ الْأَصُولُ كَمَا يَسْتَلْقَى بِهَا مِنْ جِبْرِ الدُّرُودِ فَانْتَبَهَ فَانْتَبَهَ
 لِحَاثِ الْبَلَكَةِ نَزَحَ فَذَاتُ الْعَرَضِ مَطْلَبٌ عِنْدَ سُلْطَانِهِ أَدْرَكَكَ الْحَسَنُ لَعْنَةُ مَعْدِنَةٍ تَسْبِيحُ الْغَضَاءِ
 فَلَمَّا كَانَ الْحَسَنُ مَسْئَلًا لِعَضَائِهِمْ يَوْصِفُونَ بِهَذَا فَلَمَّا أَلَمَّ حَسَنٌ بِالْهَيْلِ كَمَا لَيْسَ بِهَذَا الْمَعْنَى الشَّيْخُ عَمْرٍو
 الْعَارِضُ فِي الْقَوْلِ الْعَصِيدَةُ التَّائِيَةُ حَتَّى قَالَتْ سَقِيَتْهُ حَتَّى الْبَيْتِ حَتَّى مَقْلَعٌ وَكَانَ جَبْرِ مِنْ مَسْئَلِ حَسَنٍ جَلَّتْ
 وَفِي بَيْدٍ الْبَيْتِ قَوْلُهُ وَبِطَرْنٍ عَيْنٍ مَرَاتٍ تَشْبِيهُهُ بِأَبِي عَمْرٍو وَهَذَا نَسْبُهُ بِالْأَلَى لَعَلَّ الْبَلَكَةَ
 لِمَا رَأَى السَّمْعُ النَّمَتْ الشَّيْخُ مَطْلَبٌ بِعِ الْحَقِيقِ الْإِلْفَاطِ بِعَيْهَا تَشْبِيهُهُ بِأَبِي عَمْرٍو لِمَا نَسَبَهَا لَيْسَ بِهَا بَلْ
 الْأَنْفِصَلُ بِهَا لِمَا عَرَفَ الْخَائِقُ نَأْتِيهِمْ قَالُوا الْحَارِ قَطْرَةً الْحَقِيقَةُ فَعَالَ وَأَبِي عَمْرٍو سَأَى بِهَذَا أَوْ تَوَصَّفَتْ
 لَهَا الْحَقِيقَةُ فَحَسِبْتُ أَنَّهَا تَطْلُبُهَا نَسْبًا فَتَقَدْ كَانَتْ فَتَقَدْ صَاحِبَةٌ وَجَعَلَتْ نَسْبًا حَتَّى نَهَا وَجَلَّتْ
 فِي نَعْلَهَا نَسْبًا تَسْمُو حَتَّى جَبْرِ وَرَوَى بِهَيْكَرٍ فَلَا نَظْرًا لِإِحْسَانِهَا وَرِثَاعَهَا لِذَلِكَ بِالنَّسَبِ لِطَرَفِ مَعْرُوفَةٍ أُمَّتَهُ
 قَوْلَ النَّظَرِ أَمَا ذَا السَّمِيتِ وَالْإِضْطِرَّ فَانظُرْ لِأَنَّهَا تَأْتِيهَا أُمَّتُهُ أَمَا تَتَفَكَّرُ قَوْلَهُ نَعْمًا كَمَا يَرَى عَمْرٍو بِهَا مَا مَنِ ابْنِ

فهو له دهسته تي (يحسنى احسن التقويم) به زمانى
 عهده بى.

والعقل شهرو وبالرياء المختلفة الصبا والدين والجنح والشح المسخرات طبع وقسم المنفعة
 السخيفات كبحل الاظهار هو المعاكاة لكن العقول الخالق وهو الموجد به نفا
 وانما انما الامم اتفاقيات لا تنفرد بالسياسة الا لآلة لا تكن مغرورا فتعتقد ان تكفى
 بهذه الالوان والآلة لا يتكفلا كما عتقا واهل علم التجمع الصا ذبا نعه ازل عمن ابد
 لكنه ديو ك يقضى تنزل تبتة نفضيل با نازات وادقات ازل عمن ابدان الالابد الازك وضع
 وكذا وان نتم ان الالكم لم يلفظ المنان بلا ابتداء واقفا لما ية بلانتمها ولكن في
 الحقيقة ان الازك عمن الابداء وقت واحد اذ لا تتغير عليهم زمان ولا تغير الاوان وكذا
 يقين ان الالتمتع مع القويم المعان قيام الالكم وروام وان كان في الحقيقة ان واحد
 الا ان تنزلها اذ وجبها بالذات الفصل بوجه في حق ويقع في حق ما ناز وادقات
 او باعتبار اوقاتنا المختلفة ما ضيا وحاكلا وتعبا لا والعصم لا لربعة ربحا وصيفا خرفا
 وسننا كقالي راحا ابدان دارك ودل الى ملاء ابرد بكر كان السرح فبان عها ت
 نفا هذه هنا ككركه نفا حسيه احسن ابدان كيعمل ذاق عا عقل وذل
 دائر ان جعل قلبه فاعلم بغيره ملا ابرد بكر ياتنا ارجعت الملا العيم بمنزلة باشاه
 ذك حكونه حيفت كفت السيل طله المذبة لسرح هقين باهات تلح ظفارت اذ اتيت
 على عيون الملا فضلا عمن اسمهم تمت بفضل الصلح ما نعيم

الحسك كونه نية تعلق ثم يصبو الفخ ورد كورق الرطله وادق وعند ورد شوك ملون
 صلب دونته شعوب ودية نقيت عمن الكطين والمنانة وكلا شرب عصير ورد جند المباد
 وعسر البول ونهضن الاقاي ورست في المنازل يفل البرانغيت ومثل مثال سوكه اداة الحرب
 من حديد او من فضة يلقى حول العسكر ويسمى باسمه قاسوس
 النخل ودرجات العسكر
 النخل ودرجات العسكر
 النخل ودرجات العسكر
 النخل ودرجات العسكر

علينا للهدى الآتية للارشاد الى الحق بموجب قضائنا وبمقتضى
 حكمتنا اوان علينا لطريق الهدى كقوله تعالى وعلى الله قصد
 السبيل أي على الله الطريق المستقيم ثم اورد عليه بقوله تعالى
 ولا يخفى ان قوله وعلى الله قصد السبيل لا يتم الا بملاحظة
 الارشاد اى على الله الارشاد الى قصد السبيل كما ان قوله ان علينا
 لطريق الهدى لا يتم بدون ملاحظة الهدى والارشاد فالآية
 ان لا يقدر المضاف بل يقال اوان علينا للهدى الى قصد السبيل
 كقوله تعالى وعلى الله قصد السبيل اوله فيد بحث لان الهدى
 في النظم على التوجيه الذى ذكره المصم اولا متقد بمنع الهداية التى هو
 فعل وعلى التوجيه الذى ذكره ثانيا لان منع الاهتداء الذى هو
 انفعال ولذلك قدر المضاف الذى هو الطريق لان ما على الله
 تعالى ليس الاهتداء الذى هو صفة العبد بل طريق الاهتداء بمنع
 بيان الذى هو صفة الله فان كان مراده بالهدى في قوله بل يقال
 اوان علينا للهدى الى قصد السبيل الهداية بمنع الاهتداء
 فهو ليس على الله وان كان المراد به الهداية بالمعنى المتعدي فهو

وجه الحق رحمه الله اولا كلام المصم رحمه الله
 في النسخة ان يكون مطابقا لقرآن وهو على الله
 قصد السبيل

٢٦

نمونه له دانراوى ماموستا مهلا على سورجى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الحمد لله الذى انا وشكات صدورنا
 بصباح انوار ادر الحقائق الاسرار وقد
 زجا حقا قلوبنا بلوامع لطائف دقائق الاكابر
 تكاد تضيء بضياء صفاء استنتاج المطالب
 واستحصال المآرب ولو لم تمسسه
 نار ترشيب الانظار والصلوق والسلام
 على الكرم انبيائه المكرم بروائع الاحسان
 وبدايع الافا زوعلى الله واصحابه الذين هم بدور
 الافاضل والامثال وشموس الامثال والاكابر

و بعد

نمونه له دهستخته تى دانراوى ماموستا محمه د على

وبعد لما كانت الآلية الثورية مظلمة الحواش
ومعجزة الجوانب بظلام الأوهام آبيت عن الأوهام
بعيدة الأوهام عن نوار أذنا الأوهام كل
بأقمة مدى الزمان على ما كان ولم يجد لموزة
انحلال الآلة بل العري لم يطبقها الشرق والجان
فأردت ان يرتفع حجاب الغموض من خزانة موزة
قداح نظري وان يكشف نقاب ظلام الآلية
عن وجوه عرائس مخفيات لطا بفها عروس فكري
للتكلم بدمعون قلوب الناظرين وتوشح
به أذان عقول المعبرين ولنهدية الخضر